

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

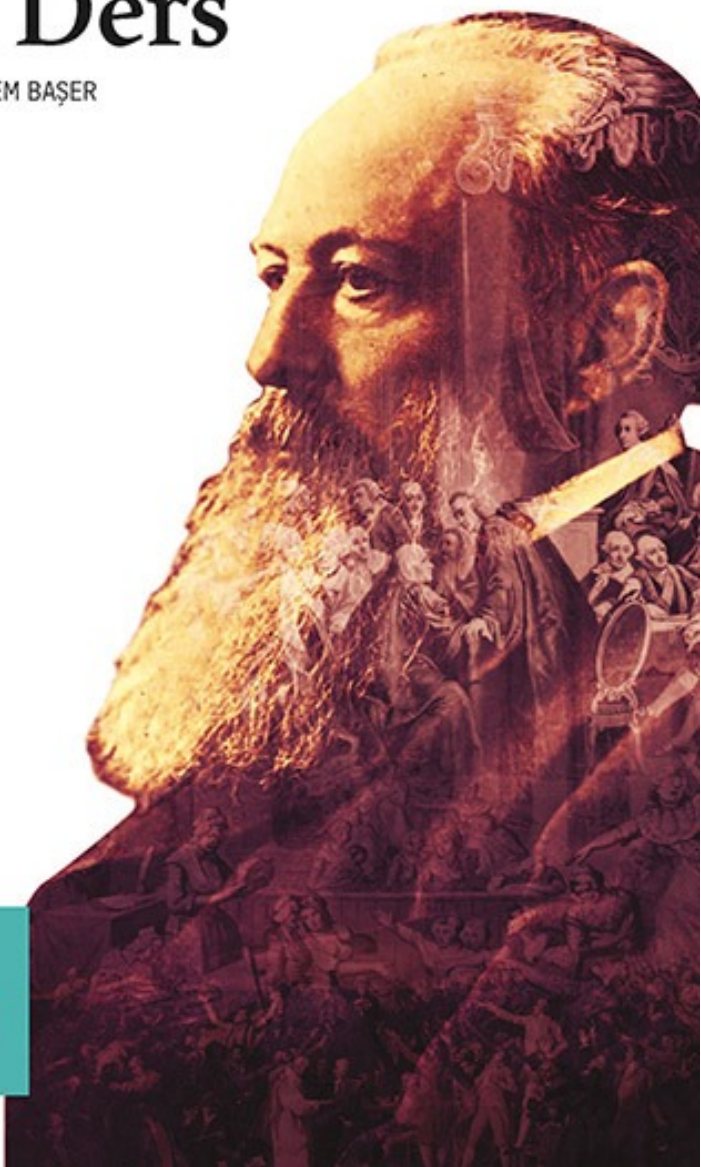
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

LORD ACTON

Tarih Üzerine Bir Ders

TÜRKÇESİ KEREM BAŞER

TARİH

TARİH ÜZERİNE BİR DERS

LORD ACTON

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0031

Tarih: 008

TARİH ÜZERİNE BİR DERS

LORD ACTON

Özgün adı

Inaugural Lecture on

The Study of History

Türkçesi

Kerem Başer

Yayın Müdürü

Dr. Hasan Aksakal

Tasarım ve Yayın Kimliği

Bölent Erkmen

Kapak Görseli

Faruk Özcan

Kitap Editörü

Hikmet Akyüz

Sayfa Uygulama

Faruk Özcan

Son Okuma

Mutlu Dursun

VakıfBank Kùltür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 5730

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş.,
2020

ISBN 978-605-7947-53-6

Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekânîk araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Ofset Yapımevi

Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,

34403 Kağıthane, İstanbul

Telefon: 0 212 295 86 01

Sertifika No: 45354

1. Baskı: Mart 2020

TARİH ÜZERİNE BİR DERS

LORD ACTON

TÜRKÇESİ
KEREM BAŞER

LORD ACTON

On dokuzuncu yüzyıl İngiliz düşünce tarihinin en önemli figürlerinden biri olan Lord Acton, tam adıyla John Emerich Edward Dalberg-Acton, 1st Baron Acton 1834'te Napoli'de doğdu. Alman, İtalyan ve İngiliz aristokrasisine mensup Katolik bir ailenin ferdi olan Acton, özel eğitiminin yanı sıra Münih'te ilahiyat, felsefe ve tarih okudu. Lordlar Kamarasında görev yaptı; başbakan William Gladstone'a danışmanlık hizmetinde bulundu. Gazeteci, editör ve yazar olarak uzun yıllar boyunca yazı hayatını sürdüren ve çağının en bilgili insanlarından biri kabul edilen Lord Acton, Batı Avrupa'nın tamamına vâkıf bir pozisyonda, ayrıcalıklı bir entelektüel kariyere sahip oldu. Kraliçe Victoria'dan da, Oxford, Cambridge ve Münih üniversitelerinden de onursal ödüller aldı. Ömrünün sonlarına doğru, yüzlerce makale yazmasına rağmen hiç kitap yayınlamamış bir tarihçi olarak, Cambridge Üniversitesi Tarih bölümüne atandı (1895), ancak kısa süre sonra görevinden ayrıldı ve 1902'de Bavyera'da öldü.

KEREM BAŞER

1984 Ankara doğumlu olan Kerem Başer lise öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Boğaziçi Üniversitesi'nde öğrenim gördü. İktisat, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanlarında denemeleri bulunan çevirmenin çeşitli dergilerde makale ve çevirileri yayınlandı. Yüksek lisansını uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanında yaptı. Avrupa bütünleşmesinin tarihsel dinamikleri, ABD siyasi tarihi, uluslararası çatışmalar ve barış süreçleri konularında akademik çalışmaları bulunan Başer, halihazırda serbest çevirmenlik yapmakta, çeşitli firmalara AB ve dış ilişkiler konularında danışmanlık hizmeti vermektedir.

İÇİNDEKİLER

Hasan Aksakal:
“Lord Acton'ın Entelektüel Portresi”
006

Tarih Üzerine Bir Ders
015

LORD ACTON'IN ENTELEKTÜEL PORTRESİ

HASAN AKSAKAL

Lord Acton (1834-1902), tam ismiyle John Emerich Edward Dalberg-Acton, 1st Baron Acton, Victoria Çağı İngiltere'sinin yetiştirdiği önde gelen liberal entelektüellerden biri olarak tanınır ve pek çok bakımdan tipik bir 19. yüzyıl şahsiyetidir. Acton hem bağımsız bir araştırmacı ve yazar olarak, hem Alman tarihyazımı metodolojisini İngiliz akademisyenlere takdim eden bir entelektüel temsilci (agent) olarak hem de 16. yüzyıldaki Reform Çağından beri ilk kez siyasal katılımlarına izin verilen Katoliklerin Birleşik Krallık parlamentosundaki temsilciliğini üstlenen önemli bir siyasetçi olarak değerlendirilebileceği gibi, çalışkan bir gazeteci, sıkı bir editör ve usta bir hatip olarak da dikkate değer bir isimdir.¹ Lord Acton yaklaşık 67 bin kitaplık şahsi kütüphanesiyle daima döneminin tarihçilerini kendine çe-

1. Lord Acton'ın bahsi geçen konularda hâlâ atıf yapılan çalışmalarından bazıları şunlardır: "Nationality" (1862), "German School of History" (1886), "The History of Freedom in Antiquity" (1877), "The History of Freedom in Christianity" (1887), "Inaugural Lecture on the Study of History" (1895).

ken bir kutup sayılmış ve “Güç yozlaştırır” (Power corrupts) sözü başta gelmek üzere, birçok vecizesiyle, aforizma seven okurların merakla bakındığı bir referans olmuştur. Ardında yaklaşık 50 bin sayfalık bir elyazması bırakmasına rağmen, Lord Acton hayattayken tek bir kitap dahi yayınlamamış olmasıyla da ilgi çekicidir.

Soylu ve hayli kozmopolit bir aile geleneğine sahip olan Lord Acton, 10 Ocak 1834’te, o zamanlar Sicilya’yla beraber yönetilen bir krallık olan Napoli’de doğdu. Eski Napoli başbakanlarından Sir John Acton’ın (ölümü 1811) torunu olan Acton’ın ailesi sadece İtalyan ve İngiliz değil, Fransız ve Alman asilzadelerinin de karmaşık bir hikâyesini bünyesinde barındırıyordu.² Geleceğin Britanya Dışişleri Bakanı (ve otuz yıl boyunca Lordlar Kamarasında Liberal Parti liderliğini üstlenen) üvey babası Lord Granville’in yönlendirmesiyle çok iyi bir özel eğitim alan Acton, ailesinin Katolik ahlakı doğrultusunda yetiştirildi. Ancak dinsel kimliği nedeniyle Cambridge Üniversitesi’ne öğrenci olarak kabul edilmedi.³ Bunun üzerine, kuzenlerinin de bulunduğu Almanya’da üniversite eğitimi almaya karar verdi ve Münih’e yerleşti. Burada ömür boyu dost kalacağı

2. Harold Acton, “Lord Acton”, *Chicago Review*, Vol. 15, No. 1 (Yaz 1961), özellikle s. 33-39.

3. Richard Cavendish, “Death of Lord Acton”, *History Today*, Vol. 52, No. 6, (Haziran 2002). <https://www.historytoday.com/archive/death-lord-acton>

Katolik din adamı Johann von Döllinger'in etkisiyle tarihselci ilahiyat çalışmalarına merak saldı.⁴ Özgürlük üzerine fikirleri de burada derinlik kazanmaya başladı ve sıkı bir koleksiyoner olan Acton, kendisine çok zengin bir kütüphane kurmayı başardı. Zaman içinde muhafazakâr tınıları da olan, ayrıksı bir liberal dünya görüşünü benimsedi ve Avrupa coğrafyasındaki tarihsel ve dilsel zenginlik üzerine eğildi.⁵ Bu sırada Alexis de Tocqueville (1805-1859) ve Leopold von Ranke (1795-1886) gibi pek çok entelektüelle mektuplaşarak, tutkuyla ilgilendiği özgürlük düşüncesi üzerine araştırmalarını derinleştirmeye çalıştı. Bununla beraber, Lord Acton hiçbir zaman insanın özgürlüğüne ilişkin iyimser biri olmadı; Avrupa'nın dört bir yanından muhataplarıyla mektuplaşmalarında da, Katoliklerin günahkârlık anlayışı ile özgürlük kavramı arasındaki karmaşık ilişkide de sorguladığı şey buydu. Modern (demokratik) toplumda insan özgürlüğü gerçekten mümkün müydü? Yoksa "Bir azınlık tarafından baskı altında tutulmak kötü bir şeydir, fakat bir çoğunluk tarafından baskı altına alın-

4. Stephen J. Tonsor, "Lord Acton on Dollinger's Historical Theology", *Journal of the History of Ideas*, Vol. 20, No. 3 (Haziran-Eylül, 1959), s. 329-352.

5. Friedrich A. Hayek, *Individualism: True and False* adlı konferans metninde (Chicago, 1948), Lord Acton için, "hakiki bireysellik" konusunda Adam Smith, Edmund Burke ve İngiliz Whig (Muhafazakârlar) geleneğinin (Tocqueville ile birlikte) en olgun takipçisi olduğunu iddia eder. Hakikaten Acton'ın Burke'ten hayli etkilendiği pek çok düşünce insanı tarafından ifade edilmiştir. Bkz. Seamus F. Deane, "Lord Acton and Edmund Burke", *Journal of History of Ideas*, Vol. 33, No. 2 (Nisan-Haziran 1972), s. 325-335; Gertrude Himmelfarb, "The American Revolution in the Political Theory of Lord Acton", *The Journal of Modern History*, Vol. 21, No. 4 (Aralık 1949), s. 293-312.

mak çok daha kötüdür!” derken aristokrat mutlakîyetinin yerini devlet mutlakîyetinin almasının getireceği felaketi mi işaret ediyordu? Buna net bir cevap vermek güç. Ancak torunu Harold Acton’ın belirttiği gibi, Lord Acton ömrünün son anına dek bireyseldiliği savunmuş olsa da, fikirlerini insanın özündeki iyiliğe yaslamadığı gibi, onun kendi kaderini belirleyebildiğine de hiçbir zaman inanmadı.⁶ Gücün yozlaştırıcı etkisine ilişkin ünlü sözü ise, adeta çağının önde gelen Alman düşünürleri Schopenhauer ve Nietzsche’yi hatırlatır türden, bir kültürel karamsarlığın (ve Katolik günahkârlık öğretisinin) izdüşümüdür.

1853’te Amerika Birleşik Devletleri’ne ve 1856’da Rusya’ya seyahati, Lord Acton’ın hem demokrasi hem de otokrasi üzerine eleştirel görüşlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Acton 1859’da İngiltere kırsalına yerleşti ve Lord Granville’in onu dahil etmek istediği siyaset çevreleriyle tanıştı; kısa bir süre sonra da Britanya Parlamentosunun Avam Kamarası kanadında görev aldı. Başbakan William Gladstone’un hararetli bir savunucusu olan Acton, 1865’te meclis üyeliği sonlanınca, o yıllarda (1861-1865) yaşanan İç Savaş deneyimini doğru anlamak adına dikkatini Amerika Birleşik Devletleri’ne yöneltti. Burada da, tıpkı İngiltere ve Papalık siyasetine olduğu gibi, çoğunluğun tavrına aykırı görüşlere sahipti. Lord Acton, merkezi güçlere karşı Güney eyaletlerinin özerkliklerini koruma iddiasındaki Konfede-

6. Harold Acton, “Lord Acton”, *Chicago Review*, Vol. 15, No. 1 (Yaz 1961), s. 32.

rasyoncuların tarafını tutmaktaydı.⁷ İrlanda sempatisini hiçbir zaman gizlemeyen ve birtakım benzerlikler nedeniyle Güneyi anlamaya çalışırken kölelik düzenini savunanlarla yan yana gelmiş olması pek çok bakımdan gariptir. Yakın arkadaşı ve dönemin en önemli eleştirmenlerinden biri olan Matthew Arnold'a bakılırsa, sadece Katolik kamuoyunu değil, Liberal Parti lideri Gladstone'un dünya görüşünü de etkileyen başlıca entelektüel kaynaklardan biri sayılan Lord Acton'ın hak ve özgürlük anlayışı bağlamına göre böyle sıradışılaşılabilmekte ve muhataplarını şaşkınlığa uğratabilmekteydi...

Acton'ın yazı hayatındaki yükselişi 1850'lerin sonlarında aylık Katolik düşünce dergisi *The Rambler*'a editörlük yapmasıyla başlar. Zengin içerikli tarih makaleleriyle donattığı bu dergiden 1862'de bir başka dergi daha doğar: *Home and Foreign Review*. Özgürce yazıp düşüncelerini paylaştığı bu iki yerde de, Acton, bireyin Kilise hiyerarşisini değersizleştiren bir özgürlüğe sahip olması gerektiğini savunduğu için müesses Kilise temsilcilerinin tepkisini çeker.⁸ İş, konu hakkında Papalık tarafından bir bildiri

7. Crane Brinton, "Lord Acton's Philosophy of History", *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1 (Ocak 1919), özellikle s. 95-98.

8. Acton'a göre, Kilise teşkilatı papayı mutlak bir egemene dönüştürmüştür, ancak Kilisede mutlakiyetçilik, devlette mutlakiyetçiliği kabul edilemez kılan aynı itirazlara açıktır. Nitekim Luther'in tarih sahnesine çıkışının sebebi, Kilisenin insan iradesini ezen "tiranlığı ve kötü yönetimidir." Bkz. Brinton, a.g.m. s. 103 vd.

yayınlanacak kadar büyür ve Acton dergicilik işinden vazgeçme noktasına gelir. Bundan sonra arada bir *North British Review* gibi mahfillerde yazacak; o makalelerde de kendini sadece tarihle doğrudan ilişkili konularla sınırlandıracaktır. Lord Acton denince akla gelen en parlak metinler yine de “Antikçağda Özgürlüğün Tarihi” [The History of Freedom in Antiquity] ve “Hıristiyanlıkta Özgürlüğün Tarihi” [The History of Freedom in Christianity] gibi başlıklarla, bireyin din, kültür ve toplum karşısında özgürlüğünün sınırlarını aradığı ve Katolik Kilisesini kızdırmanın eşiğinde gezdiği çalışmalarındır.

Acton çağının en önde gelen entelektüellerinden biri olarak kabul edilmesine rağmen her zaman kütüphaneye kapanan bir kitap kurdu değildi. Milli birliğini sağladığı için artık İtalya’nın bir şehri olan Napoli’de, Güney Fransa’daki kontes kuzeninin malikanesinde, yeni kurulan II. Reich Almanya’sındaki dostlarının yanında oldukça hareketli bir yaşam sürmekteydi. Bununla beraber Acton’ın mesaisi daima Londra’daki siyasi ve kültürel çevrelere odaklıydı. 1869’da Kraliçe Victoria, Acton’ı “Baron Acton” ilan edip ona daha yüksek bir asalet unvanı verdi. [Acton ayrıca 1897’de şövalye kumandan (knight commander) olarak da taltif edilecekti.] Lord Acton, ömrünün son demlerine dek hiç akademisyenlik yapmadıysa da, çok genç sayılabilecek yaşlardan itibaren akademik çevrelerce de onurlandırıldı. 1872’de, yani henüz

otuz sekiz yaşındayken, Münih Üniversitesince verilen fahri felsefe doktorasıyla ödüllendirilen Lord Acton'a 1888'de Cambridge Üniversitesi hukuk, 1889'da ise Oxford Üniversitesi medeni hukuk alanında fahri doktora derecesi verdi.⁹ Oxford'a bağlı All Souls College'ta 1890'da akademik araştırmacı (fellow) olarak kabul gören Lord Acton, Başbakan William Gladstone'un danışmanlığı görevinin ardından, 1895'te, yani 61 yaşındayken Cambridge Üniversitesi Tarih bölümünde modern tarih profesörlüğüne atandı.¹⁰

Bununla birlikte hem Acton daha önce hiç hocalık yapmamıştı hem de Londra'nın yanı sıra Napoli, Roma, Cannes ve Münih arasında uzun yıllardır bölünmüş olan yaşamı, Acton'ın kampus sükûnetinden yararlanarak çalışmalarını tamamlamasına izin vermeyecek gibiydi. Nitekim bu dönem çok da uzun sürmedi. Çağının en bilgili kişilerinden biri olan Lord Acton, beklenmedik bir zamanda, 19 Haziran 1902'de, Bavyera'daki Tegernsee'de öldü.

Ömrünün ancak son demlerinde bir akademik pozisyonu kabul eden Acton'ın, kurucu editörlerinden olacağı *Cambridge Modern History* serisinde¹¹ ölümünün

9. Harold Acton, a.g.m, s. 43.

10. John Neville Figgis, Reginald Vere Laurence, "Introduction: Lord Acton as Professor", Lord Acton, *Lectures on Modern History* (içinde), Londra: Macmillan, 1906, s. IX-X.

11. Josef L. Altholz, "Lord Acton and the Plan of the Cambridge Modern History", *The Historical Journal*, Vol. 39, No. 3 (Eylül, 1996), s. 723-736. G. N. Clark, "Origin of the Cambridge Modern History", *The Cambridge Historical Journal*, Vol. 8, No. 2 (1945), s. 57-64.

ardından yer alan bazı yazılarının yanı sıra, dergilerde dağınık halde bulunan uzun makaleleri, tarih ve tarihçilik üzerine kitap ölçeğinde ders ve konferans metinleri, din ve özgürlük kavramı üzerine felsefi risaleleri bulunmaktadır. Onun bugün de yeni yorumları yapılan ayrıksı liberalizm ve bireysencilik anlayışı, tıpkı Tocqueville'inki gibi, politik bir doktrin olma iddiası taşımayıp, aksine, ahlaki bir içeriğe sahiptir. Bu yüzden Lord Acton'ı anlamamanın yolu onun "dignity" ve "moral" sözcüklerine yüklediği anlamları doğru değerlendirmekten geçer.

Bütün dünyada tanınmasına ve tarih alanındaki çalışmalarda sıkça anılmasına rağmen, ölümünün üzerinden geçen yaklaşık yüz yirmi yıl boyunca Lord Acton'ın çalışmaları Türkçeye çevrilmemişti. Yayın hayatının henüz başında olan VakıfBank Kültür Yayınları, liberal düşüncenin ve tarihçiliğin bu önemli isminin, 1895 yılında Cambridge Üniversitesi Tarih bölümünde açılış konferansı olarak verdiği dersi *Tarih Üzerine Bir Ders* adıyla Türkçeye kazandırarak ülkemizin kültür hayatına esaslı bir katkıda bulunuyor.

Lord Acton modern dünya tarihini Kolomb, Machiavelli, Erasmus ve Luther gibi isimlere atıfla 16. yüzyıldan başlatarak yüzyıllara yayılan bu dönemi (moderniteyi) metin boyunca bütüncül bir Avrupa kavrayışıyla ele alıyor ve bu yepyeni deneyimin tarihe bakış ve tarihçilik mesle-

đi açısından ortaya çıkardığı değişimi sorguluyor. Acton'ın düşünce dünyasına giriş niteliğinde bir çalışma olan *Tarih Üzerine Bir Ders*, yazarın veciz söz söylemeyi, zengin kaynak kullanmayı seven yaklaşımına ve çok-dilli referanslarına dair epeyce malzeme sunmakla kalmayıp, 19. yüzyılın sonundaki İngiliz tarih anlayışına dair esaslı fikirler de veren küçük ama değerli bir başlangıç...

TARİH ÜZERİNE BİR DERS¹

1. Bu ders 1895 yılının Haziran ayında Cambridge'te verilmiştir –çn.

DEĞERLİ ÖĞRENCİLER—Bugünden geçmişe, yüzyılın ortasının öncesindeki bir zamana bakıyorum; Edinburgh’da okuduğum ve hevesle bu üniversiteye gelmek istediğim zamana. Kabul edilmek için üç üniversiteye başvurmuştum ve o zamanki süreçte tamamı tarafından reddedilmiştim. Burada öncelikle bu beklentilerimi bir biçimde telafi ettim ve kırk beş yıl sonra, daha mutlu bir zamanda, sonunda bu hayalleri gerçekleştirdim.

İlk isteğim, size benim makul olduğunu düşündüğüm bir şekilde Modern Tarihin Bütünlüğü diye adlandırabileceğim, bu kürsüye –ki selefimin adının parıltısı, işleri benim için çok zorlu bir hâle getirdi– çıkan herhangi bir kişinin eşikte rastlayacağı zorunlu sorular için zahmetsiz bir yaklaşımı anlatmak.

Modern Tarihin, ne başlangıcı ne de bitişi saptanabilen bir konu olduğunu sıkça duymuşsunuzdur. Başlangıcı yok denir, çünkü insanoğlunun kaderinin sıkı ağları boşluktan dokunmuştur; çünkü doğada olduğu gibi, toplumda da yapı kesintisizdir ve bizler sekteye uğramadan geçmişin izlerini sürebiliriz; ta ki belli belirsiz Almanya’nın ormanlarında Özgürlük Bildirgesini fark edene kadar. Sonu yok denir, çünkü aynı ilkeler doğrultusunda, meydana gelmiş tarih ve tarih inşa etme süreci bilimsel olarak birbirinden ayrılamaz; ayrı olduklarında ise anlamsızdırlar.

“Siyaset,” der Sir John Seely, “tarih tarafından özgürleştirilmediğinde bayağıdır ve tarih de uygulamalı siyasetle olan ilişkisini yitirirse salt edebiyat durumuna düşer.” Herkes bu savın doğru olduğu yerlerdeki anlamını algılıyor. Si-

yaset bilimi, altın taneciklerinin nehir kumunda birikmesi gibi, tarihin akışıyla biriken bir bilimdir. Geçmiş hakkındaki bilgi, tecrübeyle su yüzüne çıkan hakikatlerin kaydı, bir eylem gereci ve geleceğin tasarlanmasına kadar varan bir güç olarak fazlasıyla kullanışlıdır.² Fransa'da bu, kendi zamanımızın araştırmasına eklenmiş bir sorumluluktur; bu konuya uygun ders kitaplarıyla tayin edilmiş bir çağdaş tarih dersi vardır.³ Bu, ilerici bir işbölümünde, hem bilimin hem de hükümetin başarılı olacağı⁴ ve belki bir gün bu ülkede de kurulacak bir düzendir. Bu esnada iki dönemin birbirinden ayrıldığı noktaları tanımakla da doğru bir şey yapıyoruz. Çağdaş, modernden burada farklılaşır; niteliklerinin pek çoğu tarafımızca yüzde yüz olarak öğrenilemez. Yaşayanlar, ölülerin açık sözlülüğünün aksine, sırlarından vazgeçmez. Bir çözüm her zaman ayrı tutulur ve doğruluğundan emin olmadan önce kuşak değişir. Bunu ilk söyleyenin de bildiği gibi, yaygın kanı ve dış görünüş, gerçekliğin

2. Uygulamada herhangi bir değere sahip hiçbir siyasi sonuca doğrudan tecrübeyle ulaşamaz. Bütün gerçek siyaset bilimi, bir bakıma olayların eğilimlerinden çıkarılan *a priori* ifadesinin karşılığıdır. Bu eğilimler insan doğasına ilişkin genel tecrübemiz ya da ilerleyen evrim olarak düşünülen tarih akışının analizinin sonucuyla bilinirler. —MILL, *Inagural Address*, 51.

3. Dr. Arnold'un görüşüne göre çağdaş tarih, gerek antik, gerekse modern tarihten daha önemlidir. Aslında onlara sonucun sonuca götüren adımlara olan üstünlüğüyle üstündür. —SEELEY, *Lectures and Essays*, 306.

4. Tüm gelişimin yasası tek ve aynıdır; basitin birbirini takip eden farklılaşmalarla karmaşığa evrimi.—*Edinburgh Review*, clvii. 428. Die Entwicklung der Völker vollzieht sich nach zwei Gesetzen. Das erste Gesetz ist das der Differenzierung. Die primitiven Einrichtungen sind einfach und einheitlich, die der Civilisation zusammengesetzt und geteilt, und die Arbeitsteilung nimmt beständig zu.—SICKEL, *Goettingen Gelehrte Anzeigen*, 1890, 563.

kötü kopyalarıdır. 1870 yılındaki savaş gibi unutulmaz bir olayın bile gerçek sebebi hâlâ belirsizdir; inandıklarımızın çoğu son altı aydaki rüzgârlarla dağılıyor ve önemli şahitlerden yeni bilgiler gün yüzüne çıkmaya başlıyor. Tarihin kullanımı edinilmiş bilgilerin bolluğundan çok, doğruluklarına doğru kayıyor.

Doğruluk konusunun ötesinde tarafsızlık konusu yer alır. İlkelerin keşfedilip benimsenme süreci, gerçekte uygulanma süreçlerinden farklıdır. Bizim en kutsal ve tarafsız inançlarımız, gökyüzünün en sakin bölgelerinde, faal yaşamın karışık ve fırtınalı durumundan uzakta şekillenmelidir.⁵ Bir kişi haklı olarak, tarih konusunda ayrı, siyaset konusunda ayrı görüşe sahip olan birinden, dışarıda farklı, evinde farklı bir görüşe, yani muhalifler için başka ve iktidardakiler için başka görüşe sahip olan birinden hazzetmez. Tarih bizi kalıcı meselelere tutunmaya zorlar ve gelip geçici olandan kurtarır. Siyaset ve tarih iç içe dokunmuştur ama kapsam ve süre olarak orantılı değildir. Bizim çalışma alanımız devlet işlerinden daha öteye uzanır ve hükümetlerin yetki sınırlarına tâbi değildir. Kamusal olayların⁶ sonucu değil de, sebebi olan fikir hareketlerini komuta etmek ve onları gözden kaybetmemek; hatta daha ağır mese-

5. Nous risquons toujours d'être influencés par les préjugés de notre époque; mais nous sommes libres des préjugés particuliers aux époques antérieures.—E. NAVILLE, *Christianisme de Fénelon*, 9.

6. La nature n'est qu'un écho de l'esprit. L'idée est la mère du fait, elle façonne graduellement le monde à son image.—FEUCHTERSLEBEN, CARO'da, *Nouvelles Études Morales*, 132. Il n'est pas d'étude morale qui vaille l'histoire d'une idée.—LABOULAYE, *Liberté Religieuse*, 25.

lelerle ilgilendiğinden, hatanın olası hayati sonuçlarından ve araştırmamanın önünün açılması için öncelikle düşünürler ve yüksek mertebelerdeki akademisyenlerce inceleneceğinden, Kilisenin tarihine sıradan insanların tarihine göre öncelik vermek bizim işlevimizdir.⁷

Aynı doğrultuda, tarihin köken, öz ve zaferlerini sürekli bir destan olarak gören felsefenin de bilgeliği ve derinliği vardır.⁸ Ancak her öğrenci bilmelidir ki, ustalık kararlaştırılmış sınırlamalardan edinilir. Kafa karışıklığı, farklı şeyler için aynı ölçütleri kullanan, filizlendiğimiz türün ilksel koşulunun özgürlük olduğunda ısrar eden Montesquieu'nün ve onun şekillendirdiği ekolün teorisinden kaynaklanır.⁹ Eğer biz, zihnin önemli olmadığını,

7. Il y a des savants qui raillent le sentiment religieux. Ils ne savent pas que c'est à ce sentiment, et par son moyen, que la science historique doit d'avoir pu sortir de l'enfance. . . . Depuis des siècles les âmes indépendantes discutaient les textes et les traditions de l'église, quand les lettrés n'avaient pas encore eu l'idée de porter un regard critique sur les textes de l'antiquité mondaine.—*La France Protestante*, ii. 17.

8. Kendi tarihimizde, her şeyden öte, ileriye atılan her adım aynı zamanda geriye atılan bir adımdır. Kendisini çevreleyen tüm dış farklılıklara rağmen son anayasamızın en erken örneğimizle temelde aynı olduğu, on üçüncü yüzyıldan bu yana hak ve özgürlük için verilen her mücadelenin aslında eski bir şeyleri kurtarma mücadelesi olduğu sıklıkla gösterilir.—FREEMAN, *Historical Essays*, iv. 253. Sosyal sistemin büyümesine ilişkin düzenli bir çalışmaya dayanan detaylı bir bilgiden başka hiçbir şey onu değiştirmemiz için gereken gücü bize veremez.—HARRISON, *Meaning of History*, 19. Eine Sache wird nur völlig auf dem Wege verstanden, wie sie selbst entsteht.—In dem genetischen Verfahren sind die Gründe der Sache, auch die Gründe des Erkennens.—TRENDELENBURG, *Logische Untersuchungen*, ii. 395, 388.

9. Une telle liberté . . . n'a rien de commun avec le savant système de garanties qui fait libres les peuples modernes.—BOUTMY, *Annales des Sciences Politiques*, i. 157. Les trois grandes réformes qui ont renouvelé l'Angleterre, la liberté religieuse, la réforme parlementaire, et la liberté économique, ont été obtenues sous la pression des organisations extra-constitutionnelles.—OSTROGORSKI, *Revue Historique*, lii. 272.

fikirlerin kuvvetsiz olduğunu; tarihe itibar, zarafet ve düşünsel değer katan manevi özelliği ve bunun insan hayatının yükselişindeki etkilerini anlatacaksak, o zaman evrenseli ulusalla ve uygarlığı da gelenekle açıklama eğiliminde olamayız.¹⁰ Antigone'nin bir konuşması, Sokrates'in tek bir cümlesi, İkinci Kartaca Savaşından önce yerlilerin bir kayaya yazdıkları birkaç satır, sessiz fakat geleceğe dair kehanetler sunan Ölü Deniz'de yaşamış ve Kudüs'ün düşüşünde can vermiş insanların ayak izleri, bizim yaşamlarımıza, domuzlarını Hersinya meşe palamutlarıyla besleyen vahşilerin atadan kalma bilgeliklerinden daha fazla yaklaşır.

Şimdiki amacımız için, Modern Tarihi dört yüz yıl önce başlamış –sınırları hemen bir önceki dönemden belirgin ve anlaşılır bir çizgiyle ayrılmış ve izlediği yolda kendi ayırt edici özelliklerini gösteren– bir olgu olarak tanımlayabilirim.¹¹ Modern Çağ, ortaçağın yerine, nor-

10. Bütün anayasal mücadelelerin altındaki soru ulusal irade ile ulusal hukuk arasındaki sorudur.—GARDINER, *Documents*, xviii. Basitçe insanı gelenek ve modanın kavrayışından kurtarıp, insanın kendisinden daha yüksek bir yargılama mercii olarak bahsetmesini öğreten insan görüşünün gücünü dengeleyen ilke olarak görülen din, ahlaki güç ve itibar için sonsuz bir yardımcıdır.—CHANNING, *Works*, iv. 83. Je tiens que le passé ne suffit jamais au présent. Personne n'est plus disposé que moi à profiter de ses leçons; mais en même temps, je le demande, le présent ne fournit-il pas toujours les indications qui lui sont propres?—MOLÉ, FALLOUX'ta, *Études et Souvenirs*, 130. Admirons la sagesse de nos pères, et tachons de l'imiter, en faisant ce qui convient à notre siècle.—GALIANI, *Dialogues*, 40.

11. Ceterum in legendis Historiis malim te ductum animi, quam anxias leges sequi. Nullae sunt, quae non magnas habeant utilitates; et melius haerent, quae libenter legimus. In universum tamen, non incipere ab antiquissimis, sed ab his, quae nostris temporibus nostraeque notitiae propius cohaerent, ac paulatim deinde in remotiora eniti, magis è re arbitror.—GROTIUS, *Epistolae*, 18.

mal bir devralmada yasal bir vârisin sahip olduğu dışarıdan görünen işaretlere sahip olarak geçmedi. Haber vermeden, yeni bir yenilik yasası altında, kadim devamlılık saltanatını temelden yıkarak yepyeni bir düzen kurdu. O günlerde Kolomb dünyanın düşüncelerini yerle bir etmiş, üretim, zenginlik ve güç koşullarını tersine çevirmişti. O günlerde Machiavelli hükümeti yasaların kısıtlayıcılığından kurtarmış; Erasmus kadim din-dışı öğrenme akımını Hıristiyan kanallarına çevirmiş; Luther otorite ve gelenek zincirini en güçlü halkasından kırmış; Kopernik ilerlemenin işareti olarak, gelmekte olan zaman üzerine yenilmez bir güç inşa etmişti. Burada aynı İlahi Hakkın keşfinde ve Roma Emperyalizminin zorla gündeme gelişi sürecinde az sayıdaki düşünürün bağımsız özgünlükleri ve miras kalan yaptırımları hiçe sayması akla gelir. Benzer sonuçlar her yerde görülebilir ve bir kuşak bunların hepsine şahitlik etmiştir. Bu yepyeni bir yaşamın uyanışıydı. Daha önce bilinmeyen etmenler yüzünden dünya başka bir yörünge- de dönüyordu. Toplumun baş aşağı düşüşünü ve yaklaşan dağılışını kanıtlayan pek çok çağdan¹² ve mezarında yatan efendilerin usûl ve iradeleriyle yönetildikten sonra, on altıncı yüzyıl denenmemiş tecrübeler için silahlarını kuşanıp ileri atılmış, umutla haddi hesabı olmayan değişim potansiyelini izlemeye hazırlanmıştı.

12. Daha eski bir fikir olan yozlaşma yasası ve “daha kötüye doğru ölümcül gidişat”, astroloji ya da büyücülüğe olan inanç kadar kullanılmaz olmuştur. İnsan ırkı umutlu ve kendinden emin bir hâle gelmiştir. —SEELEY, *Rede Lecture*, 1887. *Fortnightly Review*, Temmuz 1887, 124

Bu ileriye dönük hareket, söz konusu dönemi eski dünyadan açıkça ayırıyordu. Yeninin bütünlüğü, araştırma ile keşfin durmadan işleyen ve tepkinin yinelenen girişimlerine karşı koyan evrensel ruhta açıkça görünür. Bizim Devrim dediğimiz genel fikirlerin egemenliğinin ortaya çıkışıyla sonunda üstün gelmiştir.¹³ Bu birbirini izleyen hüküm ve iyi ya da kötü boyun eğmekten özgürlüğe kademeli geçiş olgusu, bizim temel edinemimizdir; çünkü tarih bilimi onun gereçlerinden biri olmuştur.¹⁴ Eğer Geç-

13. Formuler des idées générales, c'est changer le salpêtre en poudre.—A. DE MUSSET, *Confessions d'un Enfant du Siècle*, 15. Les révolutions c'est l'avènement des idées libérales. C'est presque toujours par les révolutions qu'elles prévalent et se fondent, et quand les idées libérales en sont véritablement le principe et le but, quand elles leur ont donné naissance, et quand elles les couronnent à leur dernier jour, alors ces révolutions sont légitimes—RÉMUSAT, 1839, *Revue des Deux Mondes*'da, 1875, vi. 335. Il y a même des personnes de piété qui prouvent par raison qu'il faut renoncer à la raison; que ce n'est point la lumière, mais la foi seule qui doit nous conduire, et que l'obéissance aveugle est la principale vertu des chrétiens. La paresse des inférieurs et leur esprit flatteur s'accommode souvent de cette vertu prétendue, et l'orgueil de ceux qui commandent en est toujours très content. De sorte qu'il se trouvera peut-être des gens qui seront scandalisés que je fasse cet honneur à la raison, de l'élever au-dessus de toutes les puissances, et qui s'imagineront que je me révolte contre les autorités légitimes à cause que je prends son parti et que je soutiens que c'est à elle à décider et à regner.—MALEBRANCHE, *Morale*, i. 2, 13. Büyük devlet adamı (Bay Pitt) felsefenin siyasete uygulanmasının o zamanda bir yenilik olduğunu ve bu yeniliğin benimsenmeye değer olduğunu açıkça beyan etmiştir. O, Bay Pitt'in 1792 yılında verdiği beyanın aynısını günümüzde de vermeye hazırды.—CANNING, 1 Haziran 1827. *Parliamentary Review*, 1828, 71. Amerikan tarihi, Amerikan yasamasında eskiden kalma önyargılardan arınma haricinde bir başarıya ulaşma yolu bilmez. Kolonilerimizdeki en iyi kanun yapıcılar, daha küçük çocukken bu hâle geldi.—BANCROFT, *History of the United States*, i. 494. Geçmişin insan zihnine bağladığı zorbalığı devirmek için, Jefferson ve Gallatin'den en fakir gecekondlu sahibine kadar her Amerikalı, elinden gelen her şeyi yaptığı fikrini destekler gibi görünüyordu.—ADAMS, *History of the United States*, i. 175.

14. Şu ana kadar tecrübe sahibi olduğumuz büyük değişiklikler artan tarih ve doğa bilgimiz sebebiyledir. Bunlar üç ya da dört ayrıcalıklı millette, görece kısa bir zaman

miş bir engel ve bir yük olarak süregeldiyse Geçmişin bilgisi en güvenli ve en emin kurtuluştur. Bu bilginin en kararlı şekilde aranışı, bahsettiğim dört yüzyılı öncekilerden ayıran işaretlerden biridir. Çağdaş anlatının iyi yazarlarına sahip olan ortaçağ, kadim hakikatlere karşı dikkatsiz ve sabırsızdı. Bu çağ aldanmaktan, kurgunun alacakaranlığında bir şeyleri işine geldiği gibi uyduran yalancı şahitlerin gölgesi altında yaşamaktan, kalpazanları ve hilekârları bağırlarına basmaktan hoşnut olmuştur.¹⁵ Zaman ilerledikçe tescilli riyakârlık havası ağırlaşmıştır; ta ki Rönesans döneminde keskin İtalyan zihinlerinde riyakârlığı açığa çıkarma sanatının doğuşuna kadar. Bizim bildiğimiz Tarih bundan sonra anlaşılmaya başlamıştır. Hem yöntemlerini hem de malzemelerini hâlen incelediğimiz meşhur bilgiler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Rüyada yaşayan tarih-öncesi dünyanın aksine, bizim dünyamız önceki zamanlar konusunda ustalaşma ihtiyacını ve görevini bilmiş, geçmişin bilgeliklerinin veya uyarılarının hiçbir zerresinden mahrum kalmamış¹⁶ ve

diliminde görünen birkaç deha tarafından üretilmişlerdir. Bilgimizin tamamlanması için her yerdeki insan zihninin birçok çağ boyunca beraber çalışmasını hayaletmemize izin verilir mi? Bilginin artışı dünyanın şeklini değiştirebilir mi?—JOWETT, *Plato*, i. 414. İnaniyorum ki hiçbir şey, bizler üzerinde, öğretinin ve yorumlamanın tarihinin titiz çalışması kadar, aydınlanmış cömertlik, Hristiyan hoşgörüsü ve hâlden anlayan ılımlılık ruhunu üretemez.—PEROWNE, *Psalms*, i. xxxi.

15. Ce n'est guère avant la seconde moitié du XVIIe siècle qu'il devint impossible de soutenir l'authenticité des fausses décrétales, des Constitutions apostoliques, des Récoignitions Clémentines, du faux Ignace, du pseudo-Dionys, et de l'immense fatras d'œuvres anonymes ou pseudonymes qui grossissait souvent du tiers ou de la moitié l'héritage littéraire des auteurs les plus considérables.—DUCHESNE, *Témoins anténicéens de la Trinité*, 1883, 36.

16. Kendisinden önce gidenlerce ne düşünüldüğünü bilmeyen bir kimsenin kendi

en yüksek enerjisiyle servetini, hata saptama ve güvenilen doğrunun ispatlanmasına adanmıştır.¹⁷

Bu tamamıyla gelişmiş tarih döneminde, insanoğlu hayatın ona sunduğu şartlara razı olmamıştır. Çok az şeye kesin gözüyle baktıklarından, üzerinde durdukları zemini, seyahat ettikleri yolu ve bunların nedenini bilmek istediler. Bu sebeple, tarihçi onların gözünde artan bir itibar elde etti.¹⁸ Böylelikle sürekli çeşitlenen ve hızla yenilenen fikirlerin gücüyle durağanlık yasasının üstesinden gelindi.¹⁹ Sonunda hayat ve ona hareket veren fikirler kanatlanıp denizleri ve sınırları aştı; hepsi birden farklı milletlerin ayrımındaki olayların sıralı düzenini sürdürmeyi kullanışsız kıldı.²⁰ Bizi kendi toplumumuzdan daha kapsamlı toplumların varlığını paylaşmaya, uzak ve yabancı türlerle aşına olmaya, esas menzil boyunca daha yüce zirvelere doğru yürümeye

fikirlerine aşırı değeri biçmesi muhakkaktır.—M. PATTISON, *Memoirs*, 78.

17. Travailler à discerner, dans cette discipline, le solide d'avec le frivole, le vrai d'avec le vraisemblable, la science d'avec l'opinion, ce qui forme le jugement d'avec ce qui ne fait que charger la mémoire.—LAMY, *Connaissance de soi-même*, v. 459.

18. Geleceğe dair tüm ümitlerimiz sağlam bir geçmiş kavrayışına bağlıdır.—HARRISON, *The Meaning of History*, 6

19. İnsanlığın gerçek tarihi, adil düşüncüyü bin bir zorlukla takip eden kararlı eylemlerin yavaş ilerleyişidir. Tüm büyük insanlar, amaçları ve çabaları içinde, gerçeklikte yaşamalarından daha olası şekilde yaşarlar.—Gerçekte olmuş olaylar az öneme sahipti —geliştirilmiş fikirler sonsuz öneme sahiptir.—RUSKIN. Gerçekler tarihin salt artıklarıdır. Yığınlar, içlerine işleyen ve içlerinde cevherin içindeki altın gibi örtük vaziyette bulunan soyut gerçekten değerlerini çıkarırlar.—MACAULAY, *Works*, v. 131.

20. Die Gesetze der Geschichte sind eben die Gesetze der ganzen Menschheit, gehen nicht in die Geschicke eines Volkes, einer Generation oder gar eines Einzelnen auf. Individuen und Geschlechter, Staaten und Nationen, können zerstäuben, die Menschheit bleibt.—A. SCHMIDT, *Züricher Monatsschrift*, i. 45.

devam etmeye ve tek bir ülkenin çıkaramayacağı kahra-
manlar, azizler ve dâhilerle beraber yaşamaya ittiler. Gerek-
siz yere muhteşem insanları, unutulmaz hayatları gözden
kaybetmeyi kabul edemeyiz; hayranlık duyulacak kişileri
olabildiğince artırmakla yükümlüyüz²¹ ve bitmeyen arayış-
lar onların sayılarında sürekli bir azalmaya yol açar. Hiçbir
düşünsel alıştırma, bir örnek vermek gerekirse, neredeyse
herkesçe bilinen ve aynı zamanda tarihi figürlerin içinde en
muktedir olan Napolèon'un zihninin işleyiş biçimini incele-
mekten daha heyecan verici olamaz. Başka bir katmanda bu,
Fénelon'un kişiliğiyle yakınlaşan daha yüksek bir dünyanın
görüntüsüdür. O, siyasetçilerin, din adamlarının, edebiyat-
çıların el üstünde tuttuğu bir modeldir; bir yüzyılın şahidi,
bir diğerinin de habercisidir; baskıya karşı fakirlerin, keyfi
güç çağında özgürlüğün, zulüm çağında hoşgörünün, oto-

21. Le grand péril des âges démocratiques, soyez—en sûr, c'est la destruction ou l'affa-
iblissement excessif des parties du corps social en présence du tout. Tout ce qui relè-
ve de nos jours l'idée de l'individu est sain.—TOCQUEVILLE, 3 Ocak 1840, *Œuvres*,
vii. 97. En France, il n'y a plus d'hommes. On a systématiquement tué l'homme au
profit du peuple, des masses, comme disent nos législateurs écervelés. Puis un beau
jour, on s'est aperçu que ce peuple n'avait jamais existé qu'en projet, que ces mas-
ses étaient un troupeau mi-partie de moutons et de tigres. C'est une triste histoire.
Nous avons à relever l'âme humaine contre l'aveugle et brutale tyrannie des multi-
tudes. — LANFREY, 23 Mart 1855. M. DU CAMP, *Souvenirs Littéraires*, ii. 273. C'est
le propre de la vertu d'être invisible, même dans l'histoire, à tout autre œil que celui
de la conscience.—VACHEROT, *Comptes Rendus de l'Institut*, lxi. 319. Dans l'histoire
où la bonté est la perle rare, qui a été bon passe presque avant qui a été grand.—V.
HUGO, *Les Misérables*, vii. 46. Grosser Maenner Leben und Tod der Wahrheit gema-
ess mit Liebe zu schildern, ist zu allen Zeiten herzerhebend; am meisten aber dann,
wenn im Kreislauf der irdischen Dinge die Sterne wieder aehnlich stehen wie damals
als sie unter uns lebten.—LASAULX, *Sokrates*, 3. İnsanlığın tarihinin kalabalıkların
tarihi olduğunu söylemek yerine insanlığın tarihinin büyük insanların tarihi oldu-
ğunu söylemek çok daha doğru olabilir.—KINGSLEY, *Lectures*, 329.

riteye insani erdemleri feda etmeye alışkın insanlara karşı bu erdemlerin savunucusudur. Bir düşmanın akıllılığının dehşete düşmek için yeterli olduğunu, bir diğer düşmanın dehasının gözlerinin pınarlarından döküldüğünü söylediği bir figürdür Fénelon. En büyük zihinler tek başlarına yol gösterici örnekleri sunarlar. Sıradan nicelikte ya da değersiz sermayeden ibaret bir kişi, kendi yuvarlanmış düşünce çemberinin dışında düşünmeyi; iradesini, kendisini çevreleyenlerden korumayı; zamanın, yarışın ve koşulların baskısının üstesinden gelmeyi;²² izlediği yolda ona rehberlik edecek yıldızı seçmeyi; içindeki ışıkla kendi fikirlerini test edip denemeyi;²³ ve doğumla birlikte eğitimin ona verdiği kişiliği, sağlam bir vicdan ve ideal bir yüreklilikle yeniden biçimlendirmeyi ve yeniden yapılandırmayı bilmez.²⁴

22. Le génie n'est que la plus complète émancipation de toutes les influences de temps, de mœurs et de pays.—NISARD, *Souvenirs*, ii. 43.

23. Meine kritische Richtung zieht mich in der Wissenschaft durchaus zur Kritik meiner eigenen Gedanken hin, nicht zu der der Gedanken Anderer.—ROTHER, *Et-hik*, i. xi.

24. Gençlik döneminizdeyken, tüm zihin sanki akışkanmış ve zihin sahibinin girmesini istediği şekle dair emir verirken memnun olacağı her şekle girebilecek yeterliliğe sahipmiş gibi görünür.—CARLYLE, *On the Choice of Books*, 131. Nach allem erscheint es somit unzweifelhaft als eine der psychologischen Voraussetzungen des Strafrechts, ohne welche der Zurechnungsbegriff nicht haltbar wäre, dass der Mensch für seinen Charakter verantwortlich ist und ihn muss abändern können.—RÜ-MELIN, *Reden und Aufsätze*, ii. 60. An der tiefen und verborgenen Quelle, woraus der Wille entspringt, an diesem Punkt, nur hier steht die Freiheit, und führt das Steuer und lenkt den Willen. Wer nicht bis zu dieser Tiefe in sich einkehren und seinen natürlichen Charakter von hier aus bemeistern kann, der hat nicht den Gebrauch seiner Freiheit, der ist nicht frei, sondern unterworfen dem Triebwerk seiner Interessen, und dadurch in der Gewalt des Weltlaufs, worin jede Begebenheit und jede Handlung eine nothwendige Folge ist aller vorhergehenden.—FISCHER, *Problem der Freiheit*, 27.

Bizim için daha yüksek bir seviyeye çıkma ve uf-kumuzu genişletme arayışı olmasaydı, uluslararası tarih, meclislerden çok daha yeni olan meclise ait raporlamanın ayrıcalıklı ve dar görüşlü aklıyla bize dayatılırdı. Yabancı, kendi devlet yönetiminde hiçbir gizemli yapıya ve *arcanum imperiye*²⁵ sahip değildir. Yabancı için temeller açık olarak gözler önüne serilmiştir. Düzenegin her gerekçe ve işlevinin sorumluluğu, bir saatin işleyişi gibi, açıkça ortaya konmuştur. Ancak bizim yerel anayasamız ne el yapımıdır ne de kâğıda yazılmıştır; bilakis, organik büyüme yasasıyla geliş-tiği iddia edilir. Tanımların ve genel ilkelerin erdemine olan inançsızlığımız ve izafi gerçeklere duyduğumuz güvenle, diğer toplulukların siyaset biliminin en bânîni gizlerini, okuyabilen her insana sergiledikleri göz alıcı ve uzun tartışmalara eşdeğerde hiçbir şeyimiz olamaz. Philadelphia, Versailles ile Paris, Cadiz ile Brüksel, Frankfurt ile Berlin ve hepsinin üstünde Amerikan Birliği'nin en aydın eyalet-lerindeki kurucu meclislerin müzakereleri, kurumlarının yeniden şekillendirdiği siyasi literatürün zirvesinde yer alır ve insanlara, bizim yurdumuzda hiç tadını alamadığımız hazineler sunar.

Tarihçiler için devasa konuların uzantıları çok değerlidir, çünkü bitip tükenmezdir. En iyisi, bilmektir; çünkü bu, en iyi bilinen ve en açık olan şeydir. Önceki olaylar, arka planlarında bir bilinmezlikle öne çıkar. Kısa süre içinde umutsuz cehalet ve verimsiz şüphe katmanı-

25. İmparatorluk sırrı –çn.

na ulaşırız. Ama yüzlerce, hatta binlerce modern kendi aleyhine ifade vermiştir. Özel yazışmaları çalışılabilir ve kendi itiraflarıyla hüküm giydikleri görülür. Eylemleri gün ışığında gerçekleştirilmiştir. şimdilerde her ülke arşivini açıp bizleri Devletin gizemlerinin içyüzünü anlamaya davet ediyor. Henry Hallam, II. James hakkındaki bölümünü yazdığında, raporları elde edilebilir olan tek devlet Fransa'ydı. Onu Roma ile Lahey takip etti ve sonra da İtalyan devletlerinin depoladıkları bilgiler geldi. En sonunda da Prusya ve Avusturya belgeleri ile kısmen İspanyollara ait olanlar geldi. Hallam ve Lingard'ın Barillon'a tâbi olduğu yerde, onların halefleri on hükümetin diplomasisine bakabilir hale geldi. Bu konular, hakikaten kaynakların oldukça iyi kullanıldığı, bizim için yapılmış çalışmalarla mutlu olabileceğimiz ve yeniden yapılmasını hiç dilemediğimiz birkaç çalışmadan bazıları. Luther ve Friedrich'in yaşamlarının bir kısmı, Otuz Yıl Savaşlarının pek azı, Amerikan Devriminin ve Fransız Restorasyonunun oğu, Richelieu ve Mazarin'in ilk yılları ve Bay Gardiner'in bazı kısımları, okyanustaki Pasifik adalarını gösterir gibi bir orayı, bir burayı göstermektedir. Kayıtların kahramanca araştırılmasının gerçek mucidi ve Avrupalı kşiflerin en çabuk ve en şanslısı olan Ranke hakkında iddiada bulunma girişiminde bile bulunmamalıyım. Yazdığı yetmiş cilt kitaptan birine bile yetişilemedi ve kısmen bile gölgede bırakılamadı. Bizim alışma alanımızın gelişmesi temelde onun büyüyen etkisi sayesinde; öyle ki, en iyi ğretmen, öğrencileri arasında daha iyi olan tarafından geride

bırakılmış olandır.²⁶ Şu anda dünyanın erişimine sunulan Vatikan arşivi, Fransa'ya gönderildiğinde tek başına 3239 kasayı doldurmuştu ki, bu dünyanın en zengin arşivi de değildi. Biz hâlâ, tarihi tarihçilerden bağımsız kılma eğiliminde olan, yazmama pahasına öğrenmeyi geliştiren ve diğer bilimlerde de başarılı bir devrim yapan belge çağının başlangıcındayız.²⁷

Genel itibariyle, Modern Tarihe yüklediğim önemi, ne onun çeşitli zenginliklerinde ısrar ederek, ne öncesiyle ilişkisini keserek, ne değişimin kalıcılığı ve artan tempodan ötürü ne de görüşün inanç, bilginin görüş üzerindeki artan hâkimiyeti dolayısıyla meşrulaştırıyorum. Ama bizim hakkımızda anlatılan hikâyenin, kendi yaşamımızın, boşvermişliğe terk edilmemiş çabaların, hâlâ ayaklara dolanan ve insanların canını acıtan problemlerin bir kaydı olması savıyla bunu yapıyorum. Eğer bizden önce,

26. Bir öğretmenin ana görevinin sadece bilgi aktarmaktan ibaret olmadığını göz önünde bulundurmak zorundayım. Bunu yaparken öyle bir yol izlemelidir, yardımcı araçlar ona öyle eşlik etmelidir ki aktardığı bilgi, öğrencilerinin yeteneklerinin güçlü ve farklı bir uygulamasının olduğu bir uyanış hâline gelebilsin.—SIR W. HAMILTON, *Lectures*, i. 14. Hiçbir büyük insan çalışmasını vecizelerini onu takip edenlere dayatarak yapmamıştır; o onların hayatlarını canlandırmıştır. Öğrenci öğretmenden daha akıllı hâle gelmiştir, öğretmenin verdiği sonuçları kabul etmeyebilir, ancak “Beni kendim olmam için uyandırdınız; bunun için size teşekkür ederim.” düşüncesine sahip olur. —MAURICE, *The Conscience*, 7, 8.

27. Ich sehe die Zeit kommen, wo wir die neuere Geschichte nicht mehr auf die Berichte selbst nicht der gleichzeitigen Historiker, ausser in so weit ihnen neue originale Kenntniss beiwohnte, geschweige denn auf die weiter abgeleiteten Bearbeitungen zu gründen haben, sondern aus den Relationen der Augenzeugen und der ächten und unmittelbarsten Urkunden aufbauen werden.—RANKE, *Reformation*, Preface, 1838. Ce qu'on a trouvé et mis en œuvre est considérable en soi: c'est peu de chose au prix de ce qui reste à trouver et à mettre en œuvre.—AULARD, *Études sur la Révolution*, 21.

bizim yaşadığımız topluma büyük ölçüde benzeyen toplumların mensuplarının öğretilerinden ve örneklerinden faydalanmayı bilmiyorsa, Modern Tarih, muhteşem bir bedele her bir parçası paha biçilemez, deneme yoluyla öğrenmememiz gereken derslerle doludur.²⁸ Modern Tarih çalışması, bize kitaplar üretmeden, sadece tarihsel öğrenmeden daha iyi olan tarihsel düşünme hediyesini vererek bizi daha bilge hâle getiriyorsa amacına ulaşıyor demektir.²⁹ Bu, karakter biçimlendirmesi ve yeteneğin taliminde en kuvvetli hammaddelelerden biridir. Tarihsel yargılarımız, kamusal veya özel işlerde olduğu gibi cennet ümitleriyle çokça haşır neşir olur. Modern zamanların aşamaları ve karşılaştırmaları aracılığıyla edinilmiş

28. N'attendez donc pas les leçons de l'expérience; elles coûtent trop cher aux nations.—O. BARROT, *Mémoires*, ii. 435. Il y a des leçons dans tous les temps, pour tous les temps; et celles qu'on emprunte à des ennemis ne sont pas les moins précieuses.—LANFREY, *Napoléon*, v. ii. Eski gerçekler her zaman taze olabilir ve her kuşağa taze anlamlar sunabilir.—MAURICE, *Lectures*, 62. Amaç, öğrenciye onlara dikkat etmesi hususunda yol göstermektir; onun tarihe salt bir anlatı olarak değil, hâlâ gözlerimizin önünde çözölen bir sebepler ve sonuçlar zinciri ve hem kendisi hem de torunları için önemli sonuçlarla dolu olduğu için ilgi duymasını sağlamaktır—eylemlerin herhangi birimiz tarafından gerçekleştirildiği iyi ve kötü güçler arasındaki aralıksız çatışma, olaylardan birini meydana getirir; en küçüğümüzün bile parçası olmaktan kaçamadığı, doğru tarafa yardım etmeyenin yanlış tarafa yardım ettiği bir çatışma.—MILL, *Inaugural Address*, 59.

29. Şairlerin Geçmişin acılarını paylaşımlarının derecesi, onların şiirsel yeteneklerini tam olarak belirler.—WORDSWORTH, içinde C. FOX, *Memoirs*, 1842. Bütün siyasi, sosyal, insani ya da herhangi bir alandaki sorularda soru soranın en temel kaynağı tarihtir.—HARRISON, *Meaning of History*, 15. Diğerlerinin şahitliğine bağlı olup da tarihsel tabiattaki doğrular kadar insanlığın onayını kolay alan veya insanlar daha sıkıca sürdürölen hiçbir doğru yoktur.—PRIESTLEY, *Letters to French Philosophers*, 9. Gelişme, görüşlerimizi gerçeklerin yakınına getirmeye bağlıdır ve bunu sadece tümüyle görüşlerle renklendirilmiş gözükler vasıtasıyla yapmamız pek olası değildir.—MILL, *Inaugural Address*, 25.

kanılar, kuruntu ile irdelenmemiş önyargıdan genellikle birazcık daha iyi olan ve her yeni gerçeğin altüst edeceği durumlardan, güvenilirlikle güç bakımından tahmin edilemez derecede farklılaşır.³⁰

İnsani meselelerden ilki dindir ve bu modern yüzyılların belirgin özelliğidir. Bu yüzyıllar Protestanlığın gelişimiyle belirginleşir. Aşırı derecede umursamazlık, cehalet ve gerilemenin olduğu bir zamandan başlayarak, hiçbir insanın mutlak sonuçlarını hayal edemeyeceği ve uzun süre devam eden, öfkeyle dolu bu çatışmayla hemen meşgul olmuşlardır. İnanca dayalı kanı –ki bugünlerde birçok karakterden ötürü inanç hakkında konuşmaya çekiniyorum–evrensel ilginin merkezine taşındı ve toplumsal siyasetin en önemli

30. Birbirini takip eden pek çok devrin gerçek mahiyetini ve eğilimini anlamayı öğrenmiş bir kimsenin kendisi hakkında tahmin yaparken çok da fazla yanılması olası değildir.—LECKY, *Value of History*, 21. C'est à l'histoire qu'il faut se prendre, c'est le fait que nous devons interroger, quand l'idée vacille et fuit à nos yeux.—MICHELET, *Disc. d'Ouverture*, 263. C'est la loi des faits telle qu'elle se manifeste dans leur succession. C'est la règle de conduite donnée par la nature humaine et indiquée par l'histoire. C'est la logique, mais cette logique qui ne fait qu'un avec l'enchaînement des choses. C'est l'enseignement de l'expérience.—SCHERER, *Mélanges*, 558. Wer seine Vergangenheit nicht als seine Geschichte hat und weiss wird und ist characterlos Wem ein Ereigniss sein Sonst plötzlich abreisst von seinem Jetzt wird leicht wurzellos.—KLIEFOTH, *Rheinwalds Repertorium*, xlv. 20. La politique est une des meilleures écoles pour l'esprit. Elle force à chercher la raison de toutes choses, et ne permet pas cependant de la chercher hors des faits.—RÉMUSAT, *Le Temps Passé*, i. 31. Ahlaksız görüşleri, ahlaki değerlere dayanmayan görüşlerden ayıran tehlikeli bir bölmedir.—COLERIDGE, *Lay Sermons*, 373

Wer nicht von drei tausend Jahren sich weiss Rechenschaft zu geben,
Bleib' im Dunkeln unerfahren, mag von Tag zu Tage leben!

GOETHE.

Bir felsefe öğrencisinden mantık çerçevesinde beklenen, önyargıları başlangıçta ve kesin olarak değil, kademeli ve ilerleyici şekilde kaldırmaktır.—SIR W. HAMILTON, *Lectures*, iv. 92.

etkisi ve yönlendiricisi olan Cromwell'e yenildi. Uzatılmış çatışmanın şiddetinin, hatta muhalif inancın enerjisinin bir nebze de olsa yatıştığı bir zaman geldi ve ihtilafı hava, bilimsel akıma yer açmaya başladı. Fırtına atlatıldığında yerleşik meseleler yeniden ortaya çıktı. Anlaşmazlığın büyük bir kısmı tarihçilerin dingin ve yatıştırıcı dokunuşuna bırakıldı ve onlara dinin amacını birçok haksız sitemden ve haklı sitemlerin daha ağır kötülüklerinden kurtarma yetkisi verildi. Ranke, siyasette Yedi Yıl Savaşlarına kadar Kilise çıkarlarının hüküm sürdüğünü ve Brandenburglu ev sahiplerinin Leuthen'de Lutheryan ilahiler söyleyerek harekete geçmelerinin toplumun bir safhasının bitişine işaret ettiğini söylerdi.³¹ Bu iddialı önerme şimdiki çağa uygulansa bile ihtilafa yol açabilir. Sir Robert Peel'in [Muhafazakâr] Partiden ayrılmasından sonra onu takip eden liderler, hiçbir papalık sisteminin, yeniden kurulacak bir yapı için yeğâne temel olamayacağını açıklamıştır.³² Öte yandan, 1870 yılının Temmuzunda, Fransız-Alman Savaşının patlak verdiği esnada, papaların dini ve ruhani aktiviteleri haricinde, hükümet üzerinde sahip oldukları siyasi gücü kaldıran tek ülkenin Avusturya olduğu da ileri sürülebilir. Bundan son-

31. Die Schlacht bei Leuthen ist wohl die letzte, in welcher diese religiösen Gegensätze entscheidend eingewirkt haben. — RANKE, *Allgemeine Deutsche Biographie*, vii. 70.

32. Ülkedeki tek gerçek feryat, münasip ve eskisi gibi olan Papalık'a Hayır feryadıdır.—*Major Beresford*, Temmuz 1847. Ne yazık ki aralarındaki en kuvvetli birleştirici bağ Papalık'a duyulan endişedir.—STANLEY, 12 Eylül 1847. Papalık'a Hayır, Yahudilere Hayır Partisine doğru yozlaşan Büyük Korumacı partiye önderlik etmek için şu anda 1846 yılındaki hâlime kıyasla hâlâ daha az uyan bir durumdayım.—*G. Bentinck*, 26 Aralık 1847; *Croker's Memoirs*, iii. 116, 132, 157.

ra İspanya ile Roma'yı uzlaştırma denemelerinden ötürü Castelar'ın düşüşüne şahitlik ettik.

1850'den kısa süre sonra Fransa'daki en akil insanlar bile ülkelerindeki nüfus artışının kesintiye uğramasıyla şaşkınlığa uğradılar. Geniş anlamıyla Britanya'dangelen çarpıcı istatistikler, İngiliz ırkının ağır basacağı günlerin yaklaştığı kehanetinde bulunmaktaydı. Anlatmadıkları ise kimsenin öngöremediği Prusya'daki ani büyüme veya dünyadaki üç önemli ülkenin yüzyılın sonunda büyük oranda Reformun fetihlerinin bir parçası olacaktıydı. Böylelikle, birçok şeyde olduğu gibi, Dinde de bu yüzyılların ürünleri yeni unsurları gözettii. Yerçekiminin merkezi Akdeniz uluslarından Okyanus uluslarına, Latinden Tötona, aynı zamanda Katolikten Protestana doğru hareket etti.³³

Bu ihtilaflar dolayısıyla siyaset ve tarih bilimi de ilerledi. Stuartların restorasyon döneminden önceki Püriten safhada, politikayla harmanlanmış ilahiyat temel bir değişime maruz kaldı. On yedinci yüzyılın özünde İngilizlere ait olan reform, kiliseler arasında, mezhepler arasında olduğundan daha az mücadeleye sahne olmuş, sıklıkla dinsel kabullerden ziyade disiplin ve kendi kendini denetleme meseleleriyle alt bölümlere ayrılmıştı. Mezhep

33. Protestanlık konusunda bu anayasal istikrarsızlık şu anda reddedilemeyecek kadar net hâle gelmiş basit bir gerçektir. Sistem sabit değil, hareket hâlidir ve hareket şu anda tümüyle kendini dağıtma yönündedir.—Bunu, ayrılma vakti geldiğinde Kilisenin mükemmel durumundan daha iyi bir şey için alan yaratacak, geçici bir tasarı olarak görüyoruz.—Protestanlığın hâline gelmek istediği yeni düzene Katolikliğin işbirliği ve yardımı olmadan tam olarak ulaşamaz.—NEVIN, *Mercersburg Review*, iv. 48.

üyeleri, uluslara üstün gelme amacı ya da beklentisi gütmüyordu. Cemaatten ziyade bireyle, Devlet kiliselerinden ziyade dini toplantı binalarıyla ilgileniyorlardı. Görüş alanları daralmış, fakat görme yetenekleri keskinleşmişti. Onlara göre, hükümetler ve kurumlar dünyadaki diğer şeyler gibi göçüp gidecekleri hâlde, ruhlar ölümsüzdü. Özgürlük ve iktidar arasında, sonsuzluk ve zaman arasında olduğundan daha büyük bir oran yoktu. Bu yüzden zorunlu buyruk alanı, sabit kısıtlar içerisinde sınırlanmalıydı. Otorite, görünen disiplin ve örgütlü şiddetle yapılanların güçler ayrılığınca uygulanıp özgür insanların aklına ve vicdanına adanması gerekiyordu.³⁴ Bu yüzden de iradenin irade üstündeki egemenliği, aklın akıl üstündeki egemenliğiyle değiş-tokuş edildi. Müsamahanın gerçek destekçileri, kendi inançları için koruma arayışında olanlar ya da koruyacak hiçbir şeyleri olmayanlar değildi. Bunlar, sebe-

34. Diese Heiligen waren es, die aus dem unmittelbaren Glaubensleben und den Grundgedanken der christlichen Freiheit zuerst die Idee allgemeiner Menschenrechte abgeleitet und rein von Selbstsucht vertheidigt haben.—WEINGARTEN, *Revolutionskirchen*, 447. Wie selbst die Idee allgemeiner Menschenrechte, die in dem gemeinsamen Character der Ebenbildlichkeit Gottes gegründet sind, erst durch das Christenthum zum Bewusstsein gebracht werden, während jeder andere Eifer für politische Freiheit als ein mehr oder weniger selbstsüchtiger und beschränkter sich erwiesen hat.—NEANDER, *Pref. to Uhden's Wilberforce*, v. Bireylerin hakları ve bunlardan meydana gelen adalet devletler arasındakiler kadar nadide ve değerlidir. Aslında devletler arasındakiler bireyler arasındakilerin üzerine kurulmuştur. Devletlerin önemli niyet ve gayeleri bireylerin haklarını korumak ve de desteklemek olmalıdır yoksa hükümet beyhudedir.—CUSHING, içinde CONWAY, *Life of Paine*, i. 217. Kutsal Kitabın tüm tasarısının henüz tamamen anlaşılmadığı kabul edildiğinden, eğer bir gün her şeyin tazmininden önce ve mucizevi müdahaleler olmadan idrak edilmesi isteniyorsa, ona aynı doğal bilginin öğrenme ve özgürlük hususlarındaki gelişim ve devamlılığıyla varılması gerekir. —Butler, *Analogy*, ii. 3.

bine bakmaksızın, bunun siyasi, ahlaki ve dini bir kabul olduğunu, hem dini hem de politikayı ilgilendiren vicdani bir soru olduğunu düşünenlerdi.³⁵ Socinus [ya da Fausto Sozzini] böyle bir adamdı. Daha küçük mezheplerde başkaları da ortaya çıktı –Rhode Island kolonisinin bağımsız kurucusu ve Pennsylvania’nın Quaker piskoposu gibi. Öğretinin otoritesi için harcanan enerji ve hevesin çoğu kehanette bulunma özgürlüğü için kullanıldı. Hava yeni bir haykırışın coşkusuyla dolmuştu ama gerekçe hâlâ aynıydı. Dinin özgürlüğün anası olması, özgürlüğün dinin meşru bir yavrusu olması bir övünç kaynağıydı. Bu dönüşüm, dini düşüncenin gelişimiyle siyasi yaşamdaki yerleşik düzenlerin yıkılışı, bizi benim konumun kalbine, yani bizden önceki tarihi döngülerin önemine ve temel özelliğine getiriyor. En kuvvetli dini hareketten başlayarak, bilinen en saf zorbalık, milletlerin yaşamında siyasetin ilahiyata üstün gelmesine yol açmış ve insanların Tanrı’ya olan görevlerini yerine getirmede diğer insanlarca engellenemeyeceği yönündeki haklı talebi sonlandırmıştır³⁶ –Devrimin

35. Comme les lois elles-mêmes sont faillibles, et qu’il peut y avoir une autre justice que la justice écrite, les sociétés modernes ont voulu garantir les droits de la conscience à la poursuite d’une justice meilleure que celle qui existe; et là est le fondement de ce qu’on appelle liberté de conscience, liberté d’écrire, liberté de pensée.—JANET, *Philosophie Contemporaine*, 308. Si la force matérielle a toujours fini par céder à l’opinion, combien plus ne sera-t-elle pas contrainte de céder à la conscience? Car la conscience, c’est l’opinion renforcée par le sentiment de l’obligation.—VINET, *Liberté Religieuse*, 3.

36. Après la volonté d’un homme, la raison d’état; après la raison d’état, la religion; après la religion, la liberté. Voilà toute la philosophie de l’histoire.—FLOTES, *La Souveraineté du Peuple*, 1851, 192. La répartition plus égale des biens et des droits dans ce monde est le plus grand objet que doivent se proposer ceux qui mènent les

yok edilemez ruhu ve İnsan Haklarının gizli özü olan, fırına ve tahribatla dolu bir öğreti.

Karşı güçlerin neler olduklarını, sürekli direnişlerini, sıklıkla toparlanmalarını, mücadelenin sürekli olarak umutsuz görüldüğü 1685, 1772, 1808 gibi kritik anları düşündüğümüzde, kendi kendini idare etmeye doğru giden bir dünyanın gelişiminin, on yedinci yüzyıldaki dini yönlendirmenin sahip olduğu güçle kesintiye uğradığını söylemek abartı olmaz. Bu örgütlü ve kendinden emin özgürlük mücadelesinin istikrarı, Modern Tarihin karakteristik unsurudur ve Takdiriilahi teorisine de gayet uygundur.³⁷

affaires humaines. Je veux seulement que l'égalité en politique consiste à être également libre.—TOCQUEVILLE, 10 Eylül 1856. *Mme. Swetchine*, i. 455. On peut concevoir une législation très simple, lorsqu'on voudra en écarter tout ce qui est arbitraire, ne consulter que les deux premières lois de la liberté et de la propriété, et ne point admettre de lois positives qui ne tirent leur raison de ces deux lois souveraines de la justice essentielle et absolue.—LETROSNE, *Vues sur la Justice Criminelle*, 16. Summa enim libertas est, ad optimum recta ratione cogi.—Nemo optat sibi hanc libertatem, volendi quae velit, sed potius volendi optima.—LEIBNIZ, *De Fato*. TRENDLENBURG, *Beiträge zur Philosophie*, ii. 190.

37. Yaradılışının en muhakkak yasasıyla bütün dünya sonsuz bir ilerleme içindedir. Dünyanın bütün kötülüklerinin sebebinin izleri bu tabiattan sürülebilir. İnsan miskinliğinin ve yozlaşmasının en ölümcül hatası, işimizin gelişmek değil de muhafaza etmek olmasıdır.—ARNOLD, *Life*, i. 259. İnsanı hangi bilgi düzeyine koyarsak koyalım, daha yüksek bir seviyeye doğru ilerleyişi asla bir kontrolden korkmamalı, fakat toplumun son varoluşuna dek devam etmek zorundadır.—HERSCHEL, *Prel. Dis.* 360. Tüm diğer gelişmelerde olduğu gibi, düşüncenin gelişiminde de şimdiki zaman geçmişten mustarıptır ve gelecek de şimdiden kaçmak için sıkı bir mücadele içindedir.—MAX MÜLLER, *Science of Thought*, 617. Dünyadaki olumlu kötülüklerin çoğu kendiliğinden kaldırılabilir ve kaldırılır. İnsan işleri gelişmeye devam edecekse bu en sonunda dar kısıtlara indirgenecektir. Her şekilde acı çekme anlamına gelen fakirlik, toplumun bilgeliği ve bireylerin öngörülerinin birleşiminin bilgeliğiyle tamamıyla ortadan kaldırılabilir.—Kısaca insanların acılarının tüm büyük kaynaklarının üstesinden büyük oranda, çoğundaysa neredeyse tamamen insan itinası ve çabasıyla gelinebilir.—J. S. MILL, *Utilitarianism*, 21, 22. Değerin nihai standardı kişisel

değerdir. Mücadele etmeye değer tek ilerleme, gerçekten iyi ve dayanıklı tek kazanç ruhun olgunlaşmasıdır.—BIXBY, *Crisis of Morals*, 210. La science, et l'industrie qu'elle produit, ont, parmi tous les autres enfants du génie de l'homme, ce privilège particulier, que leur vol non-seulement ne peut pas s'interrompre, mais qu'il s'accélère sans cesse.—CUVIER, *Discours sur la Marche des Sciences*, 24 Nisan 1816. Aucune idée parmi celles qui se réfèrent à l'ordre des faits naturels, ne tient de plus près à la famille des idées religieuses que l'idée du progrès, et n'est plus propre à devenir le principe d'une sorte de foi religieuse pour ceux qui n'en ont pas d'autres. Elle a, comme la foi religieuse, la vertu de relever les âmes et les caractères.—COURNOT, *Marche des Idées*, ii. 425. Dans le spectacle de l'humanité errante, souffrante et travaillant toujours à mieux voir, à mieux penser, à mieux agir, à diminuer l'infirmité de l'être humain, à apaiser l'inquiétude de son cœur, la science découvre une direction et un progrès.—A SOREL, *Discours de Réception*, 14. Le jeune homme qui commence son éducation quinze ans après son père, à une époque où celui-ci, engagé dans une profession spéciale et active, ne peut que suivre les anciens principes, acquiert une supériorité théorique dont on doit tenir compte dans la hiérarchie sociale. Le plus souvent le père n'est-il pas pénétré de l'esprit de routine, tandis que le fils représente et défend la science progressive? En diminuant l'écart qui existait entre l'influence des jeunes générations et celle de la vieillesse ou de l'âge mûr, les peuples modernes n'auraient donc fait que reproduire dans leur ordre social un changement de rapports qui s'était déjà accompli dans la nature intime des choses.—BOUTMY, *Revue Nationale*, xxi. 393. Il y a dans l'homme individuel des principes de progrès viager; il y a, en toute société, des causes constantes qui transforment ce progrès viager en progrès héréditaire. Une société quelconque tend à progresser tant que les circonstances ne touchent pas aux causes de progrès que nous avons reconnues, l'imitation des devanciers par les successeurs, des étrangers par les indigènes.—LACOMBE, *L'Histoire comme Science*, 292. Veram creatae mentis beatitudinem consistere in non impedito progressu ad bona majora.—LEIBNIZ'den WOLFF'a, 21 Şubat 1705. In cumulum etiam pulchritudinis perfectionisque universalis operum divinatorum progressus quidam perpetuus liberrimusque totius universi est agnoscendus, ita ut ad maiorem semper cultum procedat.—LEIBNIZ ed. Erdmann, 150a. Der Creaturen und also auch unsere Vollkommenheit bestehen in einem ungehinderten starken Forttrieb zu neuen und neuen Vollkommenheiten.—LEIBNIZ, *Deutsche Schriften*, ii. 36. Hegel, welcher annahm, der Fortschritt der Neuzeit gegen das Mittelalter sei dieser, dass die Principien der Tugend und des Christenthums, welche im Mittelalter sich allein im Privatleben und der Kirche zur Geltung gebracht hätten, nun auch anfangen, das politische Leben zu durchdringen.—FORTLAGE, *Allg. Monatsschrift*, 1853, 777. Wir Slawen wissen, dass die Geister einzelner Menschen und ganzer Völker sich nur durch die Stufe ihrer Entwicklung unterscheiden.—MICKIEWICZ, *Slawische Literatur*, ii. 436. Le progrès ne disparaît jamais, mais il se déplace souvent. Il va des gouvernants aux gouvernés. La tendance des révolutions est de le ramener toujours parmi les gouvernants. Lorsqu'il est à la tête des sociétés, il marche hardi-

ment, car il conduit. Lorsqu'il est dans la masse, il marche à pas lents, car il lutte.—NAPOLÉON III., *Des Idées Napoléoniennes*. La loi du progrès avait jadis l'inexorable rigueur du destin; elle prend maintenant de jour en jour la douce puissance de la Providence. C'est l'erreur, c'est l'iniquité, c'est le vice, que la civilisation tend à emporter dans sa marche irrésistible; mais la vie des individus et des peuples est devenue pour elle une chose sacrée. Elle transforme plutôt qu'elle ne détruit les choses qui s'opposent à son développement; elle procède par absorption graduelle plutôt que par brusque exécution; elle aime à conquérir par l'influence des idées plutôt que par la force des armes, un peuple, une classe, une institution qui résiste au progrès. — VACHEROT, *Essais de Philosophie Critique*, 443. Peu à peu l'homme intellectuel finit par effacer l'homme physique.—QUETELET, *De l'Homme*, ii. 285, In dem Fortschritt der ethischen Anschauungen liegt daher der Kern des geschichtlichen Fortschritts überhaupt.—SCHÄFER, *Arbeitsgebiet der Geschichte*, 24. Si l'homme a plus de devoirs à mesure qu'il avance en âge, ce qui est mélancolique, mais ce qui est vrai, de même aussi l'humanité est tenue d'avoir une morale plus sévère à mesure qu'elle prend plus de siècles.—FAGUET, *Revue des Deux Mondes*, 1894, iii. 871. Si donc il y a une loi de progrès, elle se confond avec la loi morale, et la condition fondamentale du progrès, c'est la pratique de cette loi.—CARRAU, *Ib.* 1875, v. 585. L'idée du progrès, du développement, me paraît être l'idée fondamentale contenue sous le mot de civilisation.—GUIZOT, *Cours d'Histoire*, 1828, 15. Le progrès n'est sous un autre nom, que la liberté en action.—BROGLIE, *Journal des Débats*, 28 Ocak 1869. Le progrès social est continu. Il a ses périodes de fièvre ou d'atonie, de surexcitation ou de léthargie; il a ses soubresauts et ses haltes, mais il avance toujours.—DE DECKER, *La Providence*, 174. Ce n'est pas au bonheur seul, c'est au perfectionnement que notre destin nous appelle; et la liberté politique est le plus puissant, le plus énergique moyen de perfectionnement que le ciel nous ait donné.—B. CONSTANT, *Cours de Politique*, il. 559. Hangi tarafta yer alyorsa alsın hatayı patlatmak kesinlikle ilerlemeyi kurtarmaktır.—MARTINEAU, *Essays*, i. 114. Die sämtlichen Freiheitsrechte, welche der heutigen Menschheit so theuer sind, sind im Grunde nur Anwendungen des Rechts der Entwicklung. — BLUNTSCHLI, *Kleine Schriften*, i. 51. Geistiges Leben ist auf Freiheit beruhende Entwicklung, mit Freiheit vollzogene That und geschichtlicher Fortschritt.—*Münchener Gel. Anzeigen*, 1849, ii. 83. Wie das Denken erst nach und nach reift, so wird auch der freie Wille nicht fertig geboren, sondern in der Entwicklung erworben. — TRENDELENBURG, *Logische Untersuchungen*, ii. 94. Das Liberum Arbitrium im vollen Sinne (die vollständig aktuelle Macht der Selbstbestimmung) lässt sich seinem Begriff zufolge schlechterdings nicht unmittelbar geben; es kann nur erworben werden durch das Subjekt selbst, in sich moralisch hervorgebracht werden kraft seiner eigenen Entwicklung. — ROTHE, *Ethik*, i. 360. So gewaltig sei der Andrang der Erfindungen und Entdeckungen, dass "Entwicklungsperioden, die in früheren Zeiten erst in Jahrhunderten durchlaufen wurden, die im Beginn unserer Zeitperiode noch der Jahrzehnte bedurften, sich heute in Jahren vollenden, häufig schon in voller Ausbildung ins Dasein treten."—PHILIPPOVI-

Oldukça eminim ki, pek çok insan bunun çok eski bir hikâye ve önemsiz basmakalıp sözlerden olduğunu tespit edip, dünyanın idrak konusunda zerre kadar ilerleme kaydedip kaydetmediğini, bu ilerlemenin özgürlük eliyle edinilip edinilmediğini önemsemeyecek veya özgürlükteki artışın ilerleme mi, yoksa bir edinim mi olduğuna dair kanıtlara karşı çıkacaktır. Benim de hocam olan Ranke, bahsettiğim görüşü kabul etmedi;³⁸ daha iyi insanların hocası olan Comte, geçmiş zamanlardaki olaylarda alınan ve baskıcı etkisi olan kararların toplanmış ağırlıkları altındaki uzayan bir zinciri çektiğimize inandı;³⁹ ve yakın zamandaki birçok eserimizin sahibi –Carlyle, Newman, Froude– Tanrı'nın insana yönelik yöntemlerini savunmada hiç ilerleme olmadığına kaniydi. Sadece özgürlüğün güçlendirilmesi, kendi kuyrukları doğrultusunda ilerleyen hayvanların hareketine benziyordu. Kötü hükümetlere karşı alınan kaygılı tedbirin, iyinin önünü tıkadığını ve muktediri acizin insafına bırakarak, sıradan insanların çıkarları için aydınlanmış erdemi

CH, *Fortschritt und Kulturentwicklung*, 1892, i., SIEMENS'ten alıntı, 1886. Wir erkennen dass dem Menschen die schwere körperliche Arbeit, von der er in seinem Kampfe um's Dasein stets schwer niedergedrückt war und grossenteils noch ist, mehr und mehr durch die wachsende Benutzung der Naturkräfte zur mechanischen Arbeitsleistung abgenommen wird, dass die ihm zufallende Arbeit immer mehr eine intellektuelle wird. —SIEMENS, 1886, *Ib.* 6.

38. Ancak bir keresinde şöyle yazmıştır:—Darin könnte man den idealen Kern der Geschichte des menschlichen Geschlechtes überhaupt sehen, dass in den Kämpfen, die sich in den gegenseitigen Interessen der Staaten und Völker vollziehen, doch immer höhere Potenzen emporkommen, die das Allgemeine demgemäss umgestalten und ihm wieder einen anderen Charakter verleihen.—RANKE, *Weltgeschichte*, iii. 1, 6.

39. Toujours et partout, les hommes furent de plus en plus dominés par l'ensemble de leurs prédécesseurs, dont ils purent seulement modifier l'empire nécessaire.—COMTE, *Politique Positive*, iii. 621.

yerinden etmenin ahlakı ve zihni gerilettiğini düşündüler. İnsanlık için yapılan muhteşem ve etkili şeylerin, dengelenmiş, geçersiz kılınmış ve dağılmış güçle değil de, yoğunlaşmış güçle yapıldığına inandılar. Ayrışan mezheplerden yükselen Whig teorisi [liberal düşünce], otoritenin yalnızca onu kontrol edenlerin erdemleriyle meşru olduğunu, hükümdarın tebaasına tâbi olduğunu ve kutsala karşı ayaklanmanın zamanın geçmişe doğru akışında açıkça görülebileceğini iddia eder. Bizimkiyle aynı olmayan bir bilimin hayati ihtilafına saplanabileceğimiz bir itirazda bulunmayacağım, fakat açık çelişkinin yardımıyla, amacımı netleştirmeliyim. Hiçbir siyasi dogma, benim amacım tarihçinin diğer taraf için yapabileceğinin en iyisini yapma ve kendine önem verme ya da inatçılıktan kaçınma şiarından daha fazla hizmet etmez. Bu, on sekizinci yüzyılın Colbert'ten edindiği ekonomideki *laissez faire*⁴⁰ prensibinde olduğu gibi, yöntemin oluşturulmasına en son adım değilse bile, ona doğru önemli bir hamledir. Macaulay ve Thiers gibi en güçlü ve en etkileyici karakterler -ki bu doğrudur- ve yaşayan en büyük yazarlardan ikisi olan Mommsen ve Treitschke geniş gölgelerini sayfalarına yansıtır. Bu büyük insanlara has bir uygulamadır ve büyük bir insan birkaç kusursuz tarihçi değerindedir. Aksi takdirde, “Bir tarihçinin en iyi hali, ortalıkta görünmediği halidir” deyişinde doğruluk vardır.⁴¹ Bizim için daha iyi örnekler,

40. La liberté est l'âme du commerce.—Il faut laisser faire les hommes qui s'appliquent sans peine à ce qui convient le mieux; c'est ce qui apporte le plus d'avantage.—COLBERT, içinde *Comptes Rendus de l'Institut*, xxxix. 93.

41. Il n'y a que les choses humaines exposées dans leur vérité, c'est-à-dire avec leur grandeur, leur variété, leur inépuisable fécondité, qui aient le droit de retenir le lecteur et qui le retiennent en effet. Si l'écrivain paraît une fois, il ennuie ou fait sourire

bize asla önündeki mesele dışındaki bir konu hakkında ne düşündüğünü söylemeyen Oxford Piskoposu örneği ile onun meşhur Fransız rakibi olan ve bir keresinde heyecanlı bir topluluğa “Beni dinlediğinizi hayal etmeyin; bu konuşan tarihin ta kendisidir.”⁴² diyen Fustel de Coulanges’tir. Üç bin yılı hariç tutarsak, dört yüzyılın gözleminde hiçbir felsefe bulamayız. Bu hatalı ve mantıksız bir giriş olurdu. Ama umuyorum ki, tarihin bu dar ve ışıksız bölümü bile, insanoğlunun üzerinde yükselen ve günden arındırdıklarının hüsrana uğramayıp yükseleceği⁴³ İsa’nın eylemlerinin, ilahi hükmün bilgeliğinin

de pitié les lecteurs sérieux.—THIERS to STE. BEUVE, *Lundis*, iii. 195. Comme l’a dit Taine, la disparition du style, c’est la perfection du style.—FAGUET, *Revue Politique*, lii. 67.

42. Ne m’applaudissez pas; ce n’est pas moi qui vous parle; c’est l’histoire qui parle par ma bouche.—*Revue Historique*, xli. 278.

43. Das Evangelium trat als Geschichte in die Welt, nicht als Dogma—wurde als Geschichte in der christlichen Kirche deponirt.—ROTHER, *Kirchengeschichte*, ii. p. x. Das Christenthum ist nicht der Herr Christus, sondern dieser macht es. Es ist sein Werk, und zwar ein Werk, das er stets unter der Arbeit hat.—Er selbst, Christus der Herr, bleibt, der er ist in alle Zukunft, dagegen liegt es ausdrücklich im Begriffe seines Werks, des Christenthums, dass es nicht so bleibt, wie es anhebt.—ROTHER, *Allgemeine kirchliche Zeitschrift*, 1864, 299. Diess Werk, weil es dem Wesen der Geschichte zufolge eine Entwicklung ist, muss über Stufen hinweggehen, die einander ablösen, und von denen jede folgende neue immer nur unter der Zertrümmerung der ihr vorangehenden Platz greifen kann.—ROTHER, *Ib.* 19 Nisan 1865. Je grösser ein geschichtliches Princip ist, desto langsamer und über mehr Stufen hinweg entfaltet es seinen Gehalt; desto langlebiger ist es aber ebendeshalb auch in diesen seinen unaufhörlichen Abwandlungen.—ROTHER, *Stille Stunden*, 301. Der christliche Glaube geht nicht von der Anerkennung abstracter Lehrwahrheiten aus, sondern von der Anerkennung einer Reihe von Thatsachen, die in der Erscheinung Jesu ihren Mittelpunkt haben.—NITZSCH, *Dogmengeschichte*, i. 17. Der Gedankengang der evangelischen Erzählung gibt darum auch eine vollständige Darstellung der christlichen Lehre in ihren wesentlichen Grundzügen; aber er gibt sie im allseitigen lebendigen Zusammenhange mit der Geschichte der christlichen Offenbarung, und nicht in einer theoretisch zusammenhängenden Folgenreihe von ethischen und dogmatischen

mükemmellikte değil de dünyanın gelişiminde görüldüğünü⁴⁴ (ve erişilen özgürlüğün gelişen uygarlığın birbirine yaklaşan ve birleşen koşullarında yatan bir ahlaki netice olduğunu) anlamınıza yardımcı olur.⁴⁵

Lehrsätzen.—DEUTINGER, *Reich Gottes*, i. v.

44. L'Univers ne doit pas estre considéré seulement dans ce qu'il est; pour le bien connoître, il faut le voir aussi dans ce qu'il doit estre. C'est cet avenir surtout qui a été le grand objet de Dieu dans la création, et c'est pour cet avenir seul que le présent existe.—D'HOUTEVILLE, *Essai sur la Providence*, 273. La Providence emploie les siècles à élever toujours un plus grand nombre de familles et d'individus à ces biens de la liberté et de l'égalité légitimes que, dans l'enfance des sociétés, la force avait rendus le privilège de quelques-uns.—GUIZOT, *Gouvernement de la France*, 1820, 9. La marche de la Providence n'est pas assujettie à d'étroites limites; elle ne s'inquiète pas de tirer aujourd'hui la conséquence du principe qu'elle a posé hier; elle la tirera dans des siècles, quand l'heure sera venue; et pour raisonner lentement selon nous, sa logique n'est pas moins sûre.—GUIZOT, *Histoire de la Civilisation*, 20. Der Keim fortschreitender Entwicklung ist, auch auf göttlichem Geheisse, der Menschheit eingepflanzt. Die Weltgeschichte ist der blosse Ausdruck einer vorbestimmten Entwicklung.—A. HUMBOLDT, 2 Ocak 1842, *Im Neuen Reich*, 1872, i. 197. Das historisch grosse ist religiös gross; es ist die Gottheit selbst, die sich offenbart.—RAUMER, Nisan 1807, *Erinnerungen*, i. 85.

45. Je suis arrivé à l'âge où je suis, à travers bien des évènements différents, mais avec une seule cause, celle de la liberté régulière.—TOCQUEVILLE, 1 Mayıs 1852, *Œuvres Inédites*, ii. 185. Me trouvant dans un pays où la religion et le libéralisme sont d'accord, j'avais respiré.—J'exprimais ce sentiment, il y a plus de vingt ans, dans l'avant-propos de la *Démocratie*. Je l'éprouve aujourd'hui aussi vivement que si j'étais encore jeune, et je ne sais s'il y a une seule pensée qui ait été plus constamment présente à mon esprit.—5 Ağustos 1857, *Œuvres*, vi. 395. Il n'y a que la liberté (j'entends la modérée et la régulière) et la religion, qui, par un effort combiné, puissent soulever les hommes au-dessus du bourbier où l'égalité démocratique les plonge naturellement.—1 Aralık 1852, *Œuvres*, vii. 295. L'un de mes rêves, le principal en entrant dans la vie politique, était de travailler à concilier l'esprit libéral et l'esprit de religion, la société nouvelle et l'église.—15 Kasım 1843, *Œuvres Inédites*, ii. 121. La véritable grandeur de l'homme n'est que dans l'accord du sentiment libéral et du sentiment religieux.—17 Eylül 1853, *Œuvres Inédites*, ii. 228. Qui cherche dans la liberté autre chose qu'elle-même est fait pour servir.—*Ancien Régime*, 248. Je regarde, ainsi que je l'ai toujours fait, la liberté comme le premier des biens; je vois toujours en elle l'une des sources les plus fécondes des vertus mâles et des actions grandes. Il

n'y a pas de tranquillité ni de bien-être qui puisse me tenir lieu d'elle.—7 Ocak 1856, *Mme. Swetchine*, i. 452. La liberté a un faux air d'aristocratie; en donnant pleine carrière aux facultés humaines, en encourageant le travail et l'économie, elle fait ressortir les supériorités naturelles ou acquises.—LABOULAYE, *L'État et ses Limites*, 154. Dire que la liberté n'est point par elle-même, qu'elle dépend d'une situation, d'une opportunité, c'est lui assigner une valeur négative. La liberté n'est pas dès qu'on la subordonne. Elle n'est pas un principe purement négatif, un simple élément de contrôle et de critique. Elle est le principe actif, créateur organisateur par excellence. Elle est le moteur et la règle, la source de toute vie, et le principe de l'ordre. Elle est, en un mot, le nom que prend la conscience souveraine, lorsque, se posant en face du monde social et politique, elle émerge du moi pour modeler les sociétés sur les données de la raison.—BRISSON, *Revue Nationale*, xxiii. 214. Le droit, dans l'histoire, est le développement progressif de la liberté, sous la loi de la raison.—LERMINIER, *Philosophie du Droit*, i. 211. En prouvant par les leçons de l'histoire que la liberté fait vivre les peuples et que le despotisme les tue, en montrant que l'expiation suit la faute et que la fortune finit d'ordinaire par se ranger du côté de la vertu, Montesquieu n'est ni moins moral ni moins religieux que Bossuet.—LABOULAYE, *Œuvres de Montesquieu*, ii. 109. Je ne comprendrais pas qu'une nation ne plaçât pas les libertés politiques au premier rang, parce que c'est des libertés politiques que doivent découler toutes les autres.—Thiers, *Discours*, x. 8, 28 Mart 1865. Nous sommes arrivés à une époque où la liberté est le but sérieux de tous, où le reste n'est plus qu'une question de moyens.—J. LEBEAU, *Observations sur le Pouvoir Royal*: Liège, 1830, 10. Le libéralisme, ayant la prétention de se fonder uniquement sur les principes de la raison, croit d'ordinaire n'avoir pas besoin de tradition. Là est son erreur. L'erreur de l'école libérale est d'avoir trop cru qu'il est facile de créer la liberté par la réflexion, et de n'avoir pas vu qu'un établissement n'est solide que quand il a des racines historiques.—RENAN, 1858, *Nouvelle Revue*, lxxix. 596. Le respect des individus et des droits existants est autant au-dessus du bonheur de tous, qu'un intérêt moral surpasse un intérêt purement temporel.—RENAN, 1858, *Ib.* lxxix. 597. Die Rechte gelten nichts, wo es sich handelt um das Recht, und das Recht der Freiheit kann nie verjähren, weil es die Quelle alles Rechtes selbst ist.—C. FRANTZ, *Ueber die Freiheit*, 110. Wir erfahren hienieden nie die ganze Wahrheit: wir geniessen nie die ganze Freiheit.—REUSS, *Reden*, 56. Le gouvernement constitutionnel, comme tout gouvernement libre, présente et doit présenter un état de lutte permanent. La liberté est la perpétuité de la lutte.—DE SERRE. BROGLIE, *Nouvelles Études*, 243. Özgür hükümet deneyi ilk ve son kez uygulanacak deneylerden biri değildir. Her kuşak onu kendisi için denemek zorundadır. Her yeni kuşak insanlığın sorumluluklarını başlattığında, orada daha önce olduğu gibi, yeni bir Özgürlük tanıtımı olur ve deneyim yolculuğu yeni baştan başlar.—WINTHROP, *Addresses*, 163. L'histoire perd son véritable caractère du moment que la liberté en a disparu; elle devient une sorte de physique sociale. C'est l'élément personnel de l'histoire qui en fait la réalité.—VACHEROT, *Revue des Deux Mondes*, 1869, iv. 215. Demander la liberté pour soi et la refuser aux autres, c'est la

Sonrasında ünlü bir filozofun “Tarih, Dinin gerçek kanıtıdır” sözüyle ne demek istediğini de anlarsınız.⁴⁶

définition du despotisme.—LABOULAYE, 4 Aralık 1874. Les causes justes profitent de tout, des bonnes intentions comme des mauvaises, des calculs personnels comme des dévouemens courageux, de la démençe, enfin, comme de la raison.—B. CONSTANT, *Les Cent Jours*, ii. 29. Sie ist die Kunst, das Gute der schon weit gediehenen Civilisation zu sichern.—BALTISCH, *Politische Freiheit*, 9. In einem Volke, welches sich zur bürgerlichen Gesellschaft, überhaupt zum Bewusstseyn der Unendlichkeit des Freien—entwickelt hat, ist nur die constitutionelle Monarchie möglich.—HEGEL, *Philosophie des Rechts*, § 137, *Hegel und Preussen*, 1841, 31. Freiheit ist das höchste Gut. Alles andere ist nur das Mittel dazu: gut falls es ein Mittel dazu ist, übel falls es dieselbe hemmt.—FICHTE, *Werke*, iv. 403. Ne ticaretinizin nasıl artabileceğini ne de nasıl büyük ve güçlü insanlar olacağınızı sorgularsınız ama özgürlüklerinizin nasıl korunacağını sorgulamaktan geri duramazsınız. Çünkü özgürlük sizin yönetiminizin doğrudan sonucudur.—Patrick HENRY, 1788; WIRT, *Life of Henry*, 272.

46. Historiae ipsius praeter delectationem utilitas nulla est, quam ut religionis Christianae veritas demonstretur, quod aliter quam per historiam fieri non potest.—LEIBNIZ, *Opera*, ed. Dutens, vi. 297. Modern Tarih çalışması Teolojinin hemen yanındadır ve şu ana kadar Teolojinin tek dayandığı zihnin alabileceği en detaylı dini eğitim olan ilahi tezahürdür. Ortaçağ Tarihini de terimin içine katarak Modern Tarihin, kendi görüş alanında, eleştiri alışkanlıklarında, en ünlü öğrencilerinde Kiliseye ait Tarihle aynı kapsamda olması bir çelişki değildir.—STUBBS, *Lectures*, 9. Je regarde donc l'étude de l'histoire comme l'étude de la providence.—L'histoire est vraiment une seconde philosophie.—Si Dieu ne parle pas toujours, il agit toujours en Dieu.—D'A-GUESSEAU, *Oeuvres*, xv. 34, 31, 35. Für diejenigen, welche das Wesen der menschlichen Freiheit erkannt haben, bildet die denkende Betrachtung der Weltgeschichte, besonders des christlichen Weltalters, die höchste, und umfassendste Theodicee.—VATKE, *Die Menschliche Freiheit*, 1841, 516. La théologie, que l'on regarde volontiers comme la plus étroite et la plus stérile des sciences, en est, au contraire, la plus étendue et la plus féconde. Elle confine à toutes les études et touche à toutes les questions. Elle renferme tous les éléments d'une instruction libérale.—SCHERER, *Mélanges*, 522. Olayların gidişatı ve insanın aracılığının ilahi düzene tâbi olduğu inancı bir kişinin hem tamamen anlaması ya da etkin bir şekilde direnmesine benzer—bu inanç insanlığın geleceğine ilişkin yazgisına duyduğu umudun temelidir.—THIRLWALL, *Remains*, iii. 282. Gerçek bir din hem fikirler hem de gerçeklerden oluşmalıdır, gerçeklerden yoksun fikirlerden değil. Çünkü o zaman sadece felsefe olurdu. Fikirlerden yoksun gerçekler de yetmezdi. Bunların gerçekleri semboller ya da onlara temel sağlayanlar olurdu ki, o zaman da salt tarih olurdu.—COLERIDGE, *Table Talk*, 144. Görünen evreni en iyi bilen insanların en yakın zamanda onun yöneten bir zihinden

Fakat özgürlüğün bir madalya, bir ödül veya bir taç olduğunu beyan eden, hakkında iki yüz tanımın bulunduğu ve bu yorum zenginliğinin ilahiyat hariç her şeyden daha fazla kan dökülmesine sebep olan bir fikir olduğunu bilen insanlar ne demek istiyor? Fransa'daki Demokrasi ya da Amerika'daki Federalizm ya da İtalyan görüşünü sınırlayan Ulusal Bağımsızlık ya da Almanların ideali olan en iyi Uyum sağlayanın saltanatı gibi bir şey mi?⁴⁷ Bu fikrin tarihimizin inişli çıkışlı tabloları boyunca süregelen yavaş gelişiminin izlerini sürmek ve hakların savunucusunun, hakların sebebi olan görevlerin savunucusuna doğru gelişimine kadar,⁴⁸ vicdanın doğasına dokunan kurnaz spekülasyonların, kendisini koruyan daha asil ve daha ruhani bir özgürlük anlayışını nasıl yücelttikle-

yoksun olduğundan şüphe etmelerinin gereksinimi kesinlikle garip görünür. Diğer yandan insancıl, ahlaki ve tarihi çalışmalar—önce acı çekme ve üzüntünün korkunç problemlerini açan ve inkâr ile çaresizliğin tüm bilindik tahrik edici unsurlarını içeren—doğal dindarlığın önyargılarını bozmak yerine, onları onaylamalı ve genişletmelidir.—MARTINEAU, *Essays*, i. 122. Die Religion hat nur dann eine Bedeutung für den Menschen, wenn er in der Geschichte einen Punkt findet, dem er sich völlig unbedingt hingeben kann.—STEFFENS, *Christliche Religionsphilosophie*, 440, 1839. Wir erkennen darin nur eine Thätigkeit des zu seinem ächten und wahren Leben, zu seinem verlornen, objectiven Selbstverständnisse sich zurücksehnenden christlichen Geistes unserer Zeit, einen Ausdruck für das Bedürfniss desselben, sich aus den unwahren und unächtigen Verkleidungen, womit ihn der moderne, subjective Geschmack der letzten Entwicklungsphase des theologischen Bewusstseyns umhüllt hat, zu seiner historischen allein wahren und ursprünglichen Gestalt wiederzugebären, zu derjenigen Bedeutung zurückzukehren, die ihm in dem Bewusstseyn der Geschichte allein zukommt und deren Verständniss in dem wogenden luxuriösen Leben der modernen Theologie längst untergegangen ist.—GEORGII, *Zeitschrift für Hist. Theologie*, ix. 5, 1839.

47. Aslında özgürlük bir yere kadar idrak edildiği gibi doğru kişinin doğru yerde olması anlamına gelir.—SEELEY, *Lectures and Essays*, 109.

48. Es giebt angeborne Menschenrechte, weil es angeborne Menschenpflichten giebt.—WOLFF, *Naturrecht*; LOEPER, *Einleitung zu Faust*, lvii.

rini tanımlamak⁴⁹ ve dünya hazinelerinin maddi teminatı olarak değer verilenlerin, ilahî olan şeylerin güvenliği gibi kutsallaştığını anlatmanın benim görev alanıma girip girmeyeceğini bilmiyorum. Tek gerek duyduğumuz şey, tarihe iş planı ve şimdi referans verdiğimiz isimleri memnun etmekten vazgeçmeden de sağlanabilir. Sarasa ya da Butler'ın, Kant ya da Viten'in Tanrı'nın insanın içindeki yanılmaz sesi kadar haklı olup olmadıklarını sorgulamadan buna kolaylıkla katılabiliriz. Mutlakiyetin dayanılmaz silahlar, kümelenmiş sahiplikler, yardımcı kiliseler ve insanlık dışı yasalar ile hüküm sürdüğü yerde o hükmedemez. Toprak karşısında ticaret, zenginlik karşısında işgücü, toplumdaki baskın güçler karşısında Devlet,⁵⁰ Devlet karşısında güçler ayrılığı, yüzyılların teamüllerine karşı bireylerin düşünceleri yükselişe geçmiştir artık. Ve ne yetkililer, ne azınlıklar ne de çoğunluklar bu zımnî itaate hükmedebildi. Ancak sadece uzun ve sarp bir deneyimin, sınanmış görüşlere ve birikmiş bilgiye ait bir siperin,⁵¹

49. In diesem Sinne ist Freiheit und sich entwickelnde moralische Vernunft und Gewissen gleichbedeutend. In diesen Sinne ist der Mensch frei, sobald sich das Gewissen in ihm entwickelt.—SCHEIDLER, *Ersch und Gruber*, xlix. 20. Aus der unendlichen und ewigen Geltung der menschlichen Persönlichkeit vor Gott, aus der Vorstellung von der in Gott freien Persönlichkeit, folgt auch der Anspruch auf das Recht derselben in der weltlichen Sphäre, auf bürgerliche und politische Freiheit, auf Gewissen und Religionsfreiheit, auf freie wissenschaftliche Forschung u.s.w., und namentlich die Forderung, dass niemand lediglich zum Mittel für andere diene.—MARTENSEN, *Christliche Ethik*, i. 50.

50. La constitution de l'état reste jusqu'à un certain point à notre discrétion. La constitution de la société ne dépend pas de nous; elle est donnée par la force des choses, et si l'on veut élever le langage, elle est l'œuvre de la Providence.—RÉMUSAT, *Revue des Deux Mondes*, 1861, v. 795.

51. Die Freiheit ist bekanntlich kein Geschenk der Götter, sondern ein, Gut das jedes Volk sich selbst verdankt und das nur bei dem erforderlichen Mass moralisc-

makul bir genel ahlak, eğitim, cesaret ve kendine hâkim olma seviyesinin olduğu bir yerde, hataların ayıklanmasına yönelik yaşam koşullarını sergileyen, tahsis edilmiş alana doğru hareket eden bir dünyada bir toplum kurulabilir.⁵² Bunu görünür izler aracılığıyla bileceksiniz: Temsil, köleliğin lağvedilişi, düşüncenin hükmü ve bunlara benzer, hâlâ diğerlerinden iyi ama daha az görünür kanıtlarla: Etkili şekilde sağlandıklarında diğerlerini de güvenceye alan güçsüz grupların güvenliği⁵³ ve vicdan özgürlüğü.

Burada benim savımın bir çelişkiye dayanması riskinin olduğu bir noktaya ulaşıyoruz. Eğer toplumun yüce zaferleri hoşgörölü sanatıyla değil de sıklıkla şiddetle elde ediliyorsa, olayların eğilim ve akışları karışıklık ve facialara doğruysa,⁵⁴ dünya din özgürlüğünü Flemenk Devrimi-

her Kraft und Würdigkeit gedeiht.—IHERING, *Geist des Römischen Rechts*, ii. 290. Özgürlüğün doğasında, kesinlikle insanların bağımsız oldukları konularda kendi kendilerini yönetmelerini gerekliliği, hatta varsayımı vardır. Aksi hâlde kötülükleri özgürlükleriyle orantılı olur ve lütufların en büyüğü bir lanete dönüşür.—BUTLER, *Sermons*, 331. Her derece ve çeşitlilikteki kamusal gelişmede kamusal ihtiyaçlara en iyi şekilde yanıt veren uyumlu kurumlar vardır. Biri için gıda olan, diğeri için zehirdir. Bağımsızlık ona uyabilenler içindir.—PARKMAN, *Canada*, 396. Die Freiheit ist die Wurzel einer neuen Schöpfung in der Schöpfung.—SEDERHOLM, *Die ewigen Thatsachen*, 86.

52. La liberté politique, qui n'est qu'une complexité plus grande, de plus en plus grande, dans le gouvernement d'un peuple, à mesure que le peuple lui-même contient un plus grand nombre de forces diverses ayant droit et de vivre et de participer à la chose publique, est un fait de civilisation qui s'impose lentement à une société organisée, mais qui n'apparaît point comme un principe à une société qui s'organise.—FAGUET, *Revue des Deux Mondes*, 1889, ii. 942.

53. Il y a bien un droit du plus sage, mais non pas un droit du plus fort.—La justice est le droit du plus faible.—JOUBERT, *Pensées*, i. 355, 358.

54. Nicht durch ein pflanzenähnliches Wachsthum, nicht aus den dunklen Gründen der Volksempfindung, sondern durch den männlichen Willen, durch die Ueberzeu-

ne, anayasal hükümeti İngilizlere, federal cumhuriyetçiliği Amerikanlara, siyasi eşitliği Fransızlara ve onlardan sonra gelenlere borçluysa⁵⁵ Geçmiş özümsen uysal ve dikkatli takipçilere, yani bizlere ne olacak? Devrimcinin zaferi, tarihçiyi hükümsüz kılıyor.⁵⁶ Jefferson ve Sieyès gibi özgün savunucularıyla son yüzyılın Devrimi, tarihi inkâr ediyor. Destekçileri, tarihle tanışıklıklarını reddetti ve onun zararsız âlimlerini ortadan kaldırıp kayıtlarını yok etmeye hazır-
dı. Ancak kurgudan daha tuhaf bir şekilde, beklenmeyen gerçek, bunun tarihin kalıntısı değil yenilemesi olduğuydu. Doğrudan ya da dolaylı, gelişim ve aksama süreçleriyle, uygarlığın bir etmeni olarak ona daha önce olmadığı kadar etkin kılan bir itki verildi ve zihinlerde kadim bilgeliğin ye-

gung, durch die That, durch den Kampf entsteht, behauptet, entwickelt sich das Recht. Sein historisches Werden ist ein bewusstes, im hellen Mittagslicht der Erkenntniss und der Gesetzgebung.—RUNDSCHAU, Kasım 1893, 13. Nicht das Normale, Zahme, sondern das Abnorme, Wilde, bildet überall die Grundlage und den Anfang einer neuen Ordnung.—LASAULX, *Philosophie der Geschichte*, 143.

55. Um den Sieg zu vervollständigen, erübrigte das zweite Stadium oder die Aufgabe: die Berechtigung der Mehrheit nach allen Seiten hin zur gleichen Berechtigung aller zu erweitern, d.h. bis zur Gleichstellung aller Bekenntnisse im Kirchenrecht, aller Völker im Völkerrecht, aller Staatsbürger im Staatsrecht und aller socialen Interessen im Gesellschaftsrecht fortzuführen.—A. SCHMIDT, *Züricher Monatschrift*, i. 68.

56. Notre histoire ne nous enseignait nullement la liberté. Le jour où la France voulut être libre, elle eut tout à créer, tout à inventer dans cet ordre de faits.—Cependant il faut marcher, l'avenir appelle les peuples. Quand on n'a point pour cela l'impulsion du passé, il faut bien se confier à la raison.—DUPONT WHITE, *Revue des Deux Mondes*, 1861, vi. 191. Le peuple français a peu de goût pour le développement graduel des institutions. Il ignore son histoire, il ne s'y reconnaît pas, elle n'a pas laissé de trace dans sa conscience.—SCHERER, *Études Critiques*, i. 100. Durch die Revolution befreiten sich die Franzosen von ihrer Geschichte.—ROSENKRANZ, *Aus einem Tagebuch*, 199.

niden canlanmasından daha derin ve daha ciddi bir hareket başladı.⁵⁷ İçinde yaşadığımız ve çalıştığımız düzen, öncelikle büyüme yasasını reddeden olumsuz havadan kaynaklı geri tepmeden ve kısmen de Devrimi sınıflandırma ve ayarlama çabasında olup onu tarihi sebeplerin doğal çalışmasıyla açıklama çabasından ibaretti. Romantik veya Tarih Okulu adı altındaki yazarların muhafazakâr çizgisinin merkezi Almanya'daydı. Devrimi yabancı bir kesit, bir çağın yanlışı, kökeninin araştırılmasıyla iyileştirilebilecek bir hastalık olarak gördüler ve kırılmış zincirleri birleştirip organik evrimin normal koşullarını eski hâline koymaya çabaladılar. Çıkış yeri Fransa olan Liberal Okul, Devrimi gerçek bir gelişim ve tüm tarihin olgunlaşmış bir meyvesi olarak anlattı ve meşrulaştırdı.⁵⁸ Bunlar, geçen yüzyıldan arta kalanlara ifade

57. Filolojide ve mitolojide —siyaset ve tarih ile insan düşüncesinin tüm kapsamını eklememe izin verin— karşılaştırmalı yöntemin keşfi, insan zihninin gelişiminde bir seviyeyi işaretler; ki bu en az Yunanca ve Latince öğreniminin canlanması kadar büyük ve hatırlanmaya değerdir.—FREEMAN, *Historical Essays*, iv. 301. Eleştirel ruhun tarih ve edebiyatta yayılması İncil'in günümüzde on beş ve on altıncı yüzyıldaki düşünsel yaşam patlamasından farksız bir tutumla eleştirilmesini etkiliyor.—JOWETT, *Essays and Reviews*, 346. On altıncı yüzyılda edebiyatın canlanmasının Reformu üretmesi gibi, eleştirel ruhun büyümesi ve zihinsel bilimin uğradığı değişimler ile her türdeki küçük bilgi artışı şimdi bir devrimin daha az harici fakat daha az derin olmaması hususunda da tehdit demek.—HADDAN, *Replies*, 348.

58. Devrimcilerin suç ve ahmaklıklarına karşı duyduğu haklı küçümseme ve nefret içinde devrimin kendisinin Takdirilahi'nin bir süreci olmasını unuttuğundan ötürü kişi kendisi acı çeker. İnsanın ahmaklığının Tanrı'nın bilgeliği olması gibi ahlaksızlıkları da O'nun ihsanının araçlarıdır.—COLERIDGE, *Biographia Literaria*, ii. 240. Dünyanın diğer kısımlarında hükümet neznindeki devrim fikri, savaşlar ve savaşlarda mevcut tüm felaketler fikrine kederli ve ayrılmaz bir birlikle bağlıdır. Ancak tecrübeler bize böyle devrimlere farklı bir ışık altında bakmayı da öğretir—onları sadece hükümetin bilgisinin gelişiminde ve toplum ile insanlığın mutluluğunun artışında ilerici adımlar olarak düşünmeyi.—J. WILSON, 26 Kasım 1787, *Works*, iii.

ettiği anlamdan farklı olarak, tarih inşası fikrini ve tarih inşasında bilimsel yöntemleri borçlu olduğumuz kuşağın iki temel savıdır. Bu mucitler tek başlarına eskinin insanlarından daha üstün değillerdi. Muratori geniş bir çevrecek okunurdu; Tillemont yanlışsız, Leibniz muktedir, Fréret keskin zekâlı, Gibbon da karma yapı sanatında ustaydı. Buna rağmen bu yüzyılın ikinci çeyreğinde tarihçiler için yepyeni bir dönem başladı.

Birçok şey arasından, iyileştirilen düzeni meydana getiren üç noktaya özellikle işaret edeceğim. Yeni ve kuşullanılmayan meselelerin kesintisiz seli hakkında bir-iki şey söylemeliyim. Birkaç yıldır Papalık'ın Paris'teki gizli arşivi erişilebilir durumdaydı. Fakat şartlar olgunlaşmamıştı ve neredeyse arşivlerin hayrının dokunduğu tek kişi arşivcinin kendisiydi.⁵⁹ 1830 yılına doğru, Avusturya'nın

293. La Révolution, c'est-à-dire l'œuvre des siècles, ou, si vous voulez, le renouvellement progressif de la société, ou encore, sa nouvelle constitution.—RÉMUSAT, *Correspondance*, 11 Ekim 1818. A ses yeux loin d'avoir rompu le cours naturel des événements, ni la Révolution d'Angleterre, ni la nôtre, n'ont rien dit, rien fait, qui n'eût été dit, souhaité, fait, ou tenté cent fois avant leur explosion. "Il faut en ceci," dit-il, "tout accorder à leurs adversaires, les surpasser même en sévérité, ne regarder à leurs accusations que pour y ajouter, s'ils en oublient; et puis les sommer de dresser, à leur tour, le compte des erreurs, des crimes, et des maux de ces temps et de ces pouvoirs qu'ils ont pris sous leur garde."—*Revue de Paris*, xvi. 303, Guizot hakkında. Quant aux nouveautés mises en œuvre par la Révolution Française on les retrouve une à une, en remontant d'âge en âge, chez les philosophes du XVIIIe siècle, chez les grands penseurs du XVIe, chez certains Pères d'Église et jusque dans la République de Platon.—En présence de cette belle continuité de l'histoire, qui ne fait pas plus de sauts que la nature, devant cette solidarité nécessaire des révolutions avec le passé qu'elles brisent.—KRANTZ, *Revue Politique*, xxxiii. 264. L'esprit du XIXe siècle est de comprendre et de juger les choses du passé. Notre œuvre est d'expliquer ce que le XVIIIe siècle avait mission de nier.—VACHEROT, *De la Démocratie*, 28.

59. La commission recherchera, dans toutes les parties des archives pontificales, les

önderliğinde büyük çapta belgeleme çalışmaları başladı. 1836 yılına doğru, bu alanda öncü olduğunu iddia eden Michelet,⁶⁰ rakipleri Mackintosh, Bucholtz ve Mignet tarafından arkada bırakılmıştı bile. Otuz yıl sonra, 1859 Savaşı İtalya'nın ganimetlerini gözler önüne serdiğinde yeni ve daha üretken bir dönem başlamış oldu. Bundan sonra her ülke artık kayıtlarının incelenmesine müsaade eder oldu; öyle ki, arşiv konusunda kıtlıktan ziyade boğulma tehlikesi söz konusuydu. Sonuç, basılı kitaplardan oluşan en geniş koleksiyonlar arasında bir ömür geçirmenin artık modern tarihin gerçek bir ustası olmak için yeterli olmadığıydı. Tarihçi mevcut literatürden asli kaynaklara, yani Burnet'ten Pocock'a, Macaulay'dan Madam Campana'ya, Thiers'ten Bonapartların sonu gelmez yazışmalarına döndüğünde, hâlâ Venedik ya da Napoli'de, Ossuna kütüphanesi ya da Hermitage'da araştırma yapmanın ihtiyacını yoğun olarak duyuyordu.⁶¹

Bu meseleler bizi şu anda ilgilendirmiyor. Amacımız için en temel şey malzeme toplama sanatını öğ-

pièces relatives à l'abus que les papes ont fait de leur ministère spirituel contre l'autorité des souveraines et la tranquillité des peuples.—DAUNOU, *Instructions*, 3 Ocak 1811. LABORDE, *Inventaires*, cxii.

60. Aucun des historiens remarquables de cette époque n'avait senti encore le besoin de chercher les faits hors des livres imprimés, aux sources primitives, la plupart inédites alors, aux manuscrits de nos bibliothèques, aux documents de nos archives.—MICHELET, *Histoire de France*, 1869, i. 2.

61. Doch besteht eine Grenze, wo die Geschichte aufhört und das Archiv anfängt, und die von der Geschichtschreibung nicht überschritten werden sollte. *Unsere Zeit*, 1866, ii. 635. Il faut avertir nos jeunes historiens à la fois de la nécessité inéluctable du document et, d'autre part, du danger qu'il présente.—M. HANOTAUX.

renmek değildir. Yalandan doğruyu, şüpheden kesinliği ayırmamızı sağlayan ve daha asil bir sanat olan bu malzemelerin incelenmesidir. Tarih çalışması, irfanın bolluğundan çok eleştirinin güvenilirliğiyle güçlenir ve zihni de böylelikle güçlendirip genişletir.⁶² Burada mesele eleştirmenin, yorulmak bilmez derleyicinin, renkli anlatıdaki sanatçının, karakterin yetenekli ressamının, tarihsel âlemde iynin veya hükümetin devrine, hanedanın değişimine varacak diğer sebeplerin ikna edici savunucusunun yerine geçmesidir. Eleştirmen işine, şans eseri bulduğu ilginç bir ifadeden şüphe etmekle başlayan kişidir. Otoritesini üç iş-

62. Bu süreç belgeli kanıtlarla saptamada bulunmaya bağlıdır ve günümüzde usule uygun olarak ileri sürülen anlık soruşturmalarla herkesçe kabul edilen düşüncelere, geniş bir alanı kapsayan genellemelere ya da olası sonuçlara bakmadan her otantik ifadeden gerçek, hatasız ve olumlu sonuçlar çıkarılabilir.—HARRISSE, *Discovery of America*, 1892, vi. Belki de Tarih alanında sentetik işgücü için daha zaman gelmemiştir. Geçmişin öğrencisi hâlâ eleştirel sorgulamalarla yetinmek zorunda olabilir.—*Ib.* v. Çok az bilgin eleştirmendir; çok az eleştirmen filozoftur ve çok az filozof bir sorunun iki tarafına da aynı özenle bakar.—W. S. LANDOR, HOLYOAKE'NİN *Agitator's Life* çalışmasında, ii. 15. Introduire dans l'histoire, et sans tenir compte des passions politiques et religieuses, le doute méthodique que Descartes, le premier, appliqua à l'étude de la philosophie, n'est—ce pas là une excellente méthode? n'est—ce pas même la meilleure?—CHANTELAUZE, *Correspondant*, 1883, i. 129. La critique historique ne sera jamais populaire. Comme elle est de toutes les sciences la plus délicate, la plus déliée, elle n'a de crédit qu'auprès des esprits cultivés.—CHERBULIEZ, *Revue des Deux Mondes*, xcvi. 517. Nun liefert aber die Kritik, wenn sie rechter Art ist, immer nur einzelne Data, gleichsam die Atome des Thatbestandes, und jede Kombination, jede Zusammenfassung und Schlussfolgerung, ohne die es doch einmal nicht abgeht, ist ein subjektiver Akt des Forschers. Demnach blieb Waitz, bei des eigenen Arbeit wie bei jener des anderen, immer höchst mistrauisch gegen jedes Résumé, jede Definition, jedes abschliessende Wort. —SYBEL, *Historische Zeitschrift*, lvi. 484. Mit blosser Kritik wird darin nichts ausgerichtet, denn die ist nur eine Vorarbeit, welche da aufhört, wo die echte historische Kunst anfängt.—LASAULX, *Philosophie der Künste*, 212.

lemden geçirene kadar tereddüttedir. Önce metni yazarın yazdığı gibi okuyup okumadığını sorgular. Yazıyı temize çeken, editör ve yetkili ya da editörün üstündeki işgüzar sansürcü garip dümenler çevirmiş olabilir ve böyle durumlarda bu kişilerin hesabını vermeleri gereken çok şey vardır. Eğer suçlanacak kişiler onlar değilse, yazarın kitabını iki kere yazdığı anlamı çıkabilir. İlk ağızdan söylenenleri, yenilikçi çeşitlemeleri, eklenen ve çıkarılan şeyleri keşfedebilirsiniz. Sıradaki soru yazarın bilgiyi nereden almış olduğudur. Eğer bilgi daha önceki bir yazardan alınmaysa tespit edilebilir; sorgu tekrarlanmalıdır. Eğer yayımlanmış bir evraktan alınma ise mutlaka izleri sürülmelidir. Kaynağına ulaşıldığında ya da izler kaybolduğunda gerçeklik meselesi baş gösterir. Sorumlu yazarın karakteri, mevkii, ondan önce gelenler ve olası sebepler incelenmelidir; bu, ifadelerin köklerine doğru takibindeki kölece ve sıkça mekanik olan işe kıyasla kelimenin farklı ve uyarlanmış anlamında daha yüksek bir eleştiri olarak adlandırılabilir. Çünkü tarihçiye bir şahit gibi muamele edilmelidir ve samimiyeti saptanamazsa ona inanılmamalıdır.⁶³ “Suçluluğu ispat edilene kadar kişi masum sayılmalıdır” vecizesi tarihçi için geçerli değildir.

Öyleyse bizim için yetkilerin tahmini ve tanıklıkların ölçülmesi, yeni malzemelerin olası keşiflerinden daha

63. Bu gibi ikincil meselelerin bütünüyle çağrıldığı tek durum gerçeklerin tanıklığa dayanarak belirtildiği zamandır. Böylelikle sadece adil olmakla kalmaz, doğruluk adına zihninin alışkanlıkları hakkında kanıt gösterenlerce tahkikat yapılması da gereklidir.—BABBAGE, *Bridgewater Treatise*, xiv.

değerlidir.⁶⁴ Uygulamanın en geniş sahası olan Modern Tarih, işimizi öğrenmek için en iyi alan değildir. Çünkü çok geniştir ve hasat, ilk çağlardaki, hatta Haçlı Seferlerindeki gibi ayıklanmamıştır. Atina hükümetinin ikili sistemi, Diognetus'a yazılmış mektubun kaynağı, Aziz Antonius'un yaşadığı zaman gibi, Plutarkhos'un *Perikles*'inin kaynakları olan öz ve sınırlandırılmış sorular için neler yapıldığını incelemek ve bu analitik çalışmanın nasıl başladığını Schwegler'den öğrenmek daha iyi olabilir. Hatta bu daha tatmin edicidir, çünkü ortaçağ yazarlarının eleştirel yaklaşımı daha belirleyici olmuştur. Bu Piskopos Stubbs'un önsözlerinden daha iyi örneklerle sahip olmadığımız gerçeği, üstüne inanılmaz çaba harcanmış yeni baskılarla da paraleldir. Bu dizideki önemli olaylardan biri, Dino Compagni'ye Dante uğruna yapılan ve en iyi İtalyan entelektüellerini adil bir yarışmaya kışkırtan saldıridir. Bize İngiltere'nin eleştirel yetenek konusunda Kıtanın gerisinde kaldığı söylendiğinde, bunun çalışmaların kalitesi bakımından değil, sadece miktarı bakımından doğru olduğunu kabul etmeliyiz. İkisi de artık yaşamadığından, iki Cambridge profesörü Lightfoot ve Hort'un, ne Fransız ne de Almanlar tarafından gölgede bırakılmış eleştirel entelektüeller olduğunu söyleyebilirim.

Bizim bildiğimiz tarih ile dedelerimizin bildiği tarih arasında derin bir yarık açan yazarlar kuşağının

64. Tarih hakkındaki bilgimizden başka ilk elden edinmenin—kaynağa gitme—yönelme—daha kullanışlı olduğu başka bir bilgi alanımız yoktur.—J. S. MILL, *Inaugural Address*, 34. İlk bakışta tek sağlam akıl sahipleri ispat standardını yükseklerle koymuş olanlardır.—J. S. MILL, *Examination of Hamilton's Philosophy*, 525.

üçüncü ayırt edici noktası tarafsızlık dogmasıdır. Sıradan bir kişi için bu kelime adaletten daha fazlasını ifade etmez. Kişi, diğerlerinin değerleri daha düşük seviyede olsa dahi, yakınlarına karşı adil olduğu müddetçe, ihlal ve saldırı olmadan kendi inancının değerlerini, aydınlanmış ve müreffeh ülkesini, demokrasi, liberal monarşi ya da tarihi muhafazakârlık olsun, siyasi kanaatlerini övebileceğini düşünür ve hiçbir zaman insanlara yer aldıkları taraftan ötürü azizmiş ya da hırsızmış gibi davranmaz. Cevabın biri, idam kararı veren bir hâkim gibi tarafsızlık yoktur diyecektir. Ellerinde eleştirinin pusulasını tutanlar orijinal araştırmanın keşfedilmemiş sularında yol alırken başka bir görüş önermişlerdir. Kaçınma ve ihtilafın üzerindeki tarih, belgelere dayanmalıdır; görüşlere değil. Doğruluk konusundaki görüşleri, gerçeği bulma hususundaki olağanüstü zorluk ve daha da zor olan şey, bulunduğunda doğruyu zihne yerleştirmeye dayanır. Bu kadar çok tereddütte bile yazmanın hâlâ mümkün olduğunu düşünürler. Bu kadar çok tereddütte bile yanlarında iyi niyetli her insanı taşıyarak ve duyguları ne olursa olsun rıza göstererek, basitlikle ve olayların içyüzünü kavrayarak yazmanın hâlâ mümkün olduğunu düşünürler. Din ve siyasetteki fikirler hakikat, tarihtekiler ise güçtür. Bunlara saygı gösterilmeli, fakat bunlar doğrulanmamalıdır. Ulvi bir ihtiyat aracılığıyla, irade gücünün fazlalığıyla, zamanlaması doğru ve ağzı sıkı bir umursamazlıkla, idam cezası veren yargıcın gizliliğiyle, tarih tartışmanın üstüne taşınabilir ve herkes için aynı olan, herkesçe kabul

edilmiş bir mahkeme hâline getirilebilir.⁶⁵ Eğer tüm insanlar gerçekten samimi olsalar ve kilise kanunlarına (kanonlara) göre değil de, gün gibi açık ahlaka göre hüküm verselerdi, o zaman Julian, Hristiyanlar ve paganlarca, Luther Katolik ve Protestanlarca, Washington Whigler ve Torylerce, Napoléon vatansever Fransızlar ve vatansever Almanlarca aynı ifadelerle tarif edilecekti.⁶⁶

65. Bir sorunun iki tarafını da görebilecek zihinsel kapasitede çok az kişi vardır. Çok azı iki tarafı da görme zorunluluğuna karşı duyarlı şekilde güçlü vicdana sahip, çok azı durumun ya da mizacın getirdiği iki tarafı da gördüklerini kabul eden şartlar altında konuşlanmıştır.—GREG, *Political Problems*, 1870, 173. Il n'y a que les Allemands qui sachent être aussi complètement objectifs. Ils se dédoublent, pour ainsi dire, en deux hommes, l'un qui a des principes très arrêtés et des passions très vives, l'autre qui sait voir et observer comme s'il n'en avait point.—LAVELEYE, *Revue des Deux Mondes*, 1868, i. 431. L'écrivain qui penche trop dans le sens où il incline, et qui ne se défie pas de ses qualités presque autant que ses défauts, cet écrivain tourne à la manière.—SCHERER, *Mélanges*, 484. Il faut faire volteface, et vivement, franchement, tourner le dos au moyen âge, à ce passé morbide, qui, même quand il n'agit pas, influe terriblement par la contagion de la mort. Il ne faut ni combattre, ni critiquer, mais oublier. Oublions et marchons!—MICHELET, *La Bible de l'Humanité*, 483. Thukydides'in, demokrasi haini ve suikastçıların işvereni Antiphon hakkında "erdem konusunda çağdaşlarının hiçbirinin aşağısında değildi" diye bahsetme gerekliliği şaşkınlık yaratmıştır. Ancak Thukydides ne burada ne de başka bir yerde ahlaki hükümler vermiştir.—JOWETT, *Thucydides*, ii. 501.

66. Non theologi provinciam suscepimus; scimus enim quantum hoc ingenii nostri tenuitatem superet: ideo sufficit nobis τ? τ? fideliter ex antiquis auctoribus retulisse.—MORINUS, *De Poenitentia*, ix. 10.—Il faut avouer que la religion chrétienne a quelque chose d'étonnant! C'est parce que vous y êtes né, dira-t-on. Tant s'en faut, je me roidis contre par cette raison—là même, de peur que cette prévention ne me suborne.—PASCAL, *Pensées*, xvi. 7.—Fleury'e ilanda belirttiğim bir sebepten dolayı düşkündüm. Çünkü Kilise tarihinin bir çeşit fotoğrafını üzerinde herhangi bir yorum olmadan sunmuştu. Bu olayda erken dönemlerin bu basit temsiline huzurumu kaçırma konusunda bir hayli payı vardır.—NEWMAN, *Apologia*, 152.—Nur was sich vor dem Richterstuhl einer ächten, unbefangenen, nicht durch die Brille einer philosophischen oder dogmatischen Schule stehenden Wissenschaft als wahr bewährt, kann zur Erbauung, Belehrung und

Warnung tüchtig seyn.—NEANDER, *Kirchengeschichte*, i. vii. Wie weit bei katholischen Publicisten bei der Annahme der Ansicht von der Staatsanstalt apologetische Gesichtspunkte massgebend gewesen sind, mag dahingestellt bleiben. Der Historiker darf sich jedoch nie durch apologetische Zwecke leiten lassen; sein einziges Ziel soll die Ergründung der Wahrheit sein.—PASTOR, *Geschichte der Päbste*, ii. 545. Yanlış şekilde yazılan Kilise tarihi bir boş gurur, nefret ve merhametsizlik okuludur. Doğru yazıldığında bir tevazu, yardımseverlik ve karşılıklı sevgi talimidir.—SIR W. HAMILTON, *Discussions*, 506. Önceki çağların Kilisesini onurlandırmak için verilmiş ve onun tapılası önderinin hizmetindeyken kazanmış olmak için gösterilebilecek ne kadar çok ödül ve taç varsa, Kilisenin huzuruna kişinin güçlü varlığını donatmak için ne kadar çok Kilise tarihi nişanesi getirilirse, Protestan olmamıza rağmen biz de o kadar mutlu ve neşeli oluruz.—NEVIN, *Mercersburg Review*, 1851, 168. S'il est une chose à laquelle j'ai donné tous mes soins, c'est à ne pas laisser influencer mes jugements par les opinions politiques ou religieuses; que si j'ai quelquefois péché par quelque excès, c'est par la bienveillance pour les œuvres de ceux qui pensent autrement que moi.—MONOD, *R. Hist.* xvi. 184. Nous n'avons nul intérêt à faire parler l'histoire en faveur de nos propres opinions. C'est son droit imprescriptible que le narrateur reproduise tous les faits sans aucune réticence et range toutes les évolutions dans leur ordre naturel. Notre récit restera complètement en dehors des préoccupations de la dogmatique et des déclamations de la polémique. Plus les questions auxquelles nous aurons à toucher agitent et passionnent de nos jours les esprits, plus il est du devoir de l'historien de s'effacer devant les faits qu'il veut faire connaître.—REUSS, *Nouvelle Revue de Théologie*, vi. 193, 1860. Gerçeği gerçek uğruna sevmek bu dünyadaki insan mükemmelliyetinin en ana parçası ve diğer tüm erdemlerin tohumlarının atılacağı yerdir.—LOCKE, *Letter to Collins*. Il n'est plus possible aujourd'hui à l'historien d'être national dans le sens étroit du mot. Son patriotisme à lui c'est l'amour de la vérité. Il n'est pas l'homme d'une race ou d'un pays, il est l'homme de tous les pays, il parle au nom de la civilisation générale.—LANFREY, *Hist. de Nap.* iii. 2, 1870. Juger avec les parties de soi-même qui sont le moins des formes du tempérament, et le plus des facultés pénétrées et modelées par l'expérience, par l'étude, par l'investigation, par le non-moi.—FAGUET, *R. de Paris*, i. 151. Aucun critique n'est aussi impersonnel que lui, aussi libre de partis pris et d'opinions préconçues, aussi objectif.—Il ne mêle ou paraît mêler à ses appréciations ni inclinations personnelles de goût ou d'humeur, ou théories d'aucune sorte. G. MONOD, FAGUET hakkında, *Revue Historique*, xlii. 417. On dirait qu'il a peur, et généralisant ses observations, en systématisant ses connaissances, de mêler de lui-même aux choses.—Je lis tout un volume de M. Faguet, sans penser une fois à M. Faguet: je ne vois que les originaux qu'il montre.—J'envisage toujours une réalité objective, jamais l'idée de M. Faguet, jamais la doctrine de M. Faguet.—LANSON, *Revue Politique*, 1894, i. 98.

Bu okuldan, tarihi hakikati ileri sürmesi ve insanların zihinlerindeki meşru otorite vasıtasıyla yaptığı iyi şeylerden ötürü hürmetle bahsediyorum. Burası, her birimizin katlanma ve belki de vazgeçme konusunda iyi bir iş çıkardığı bir disiplin sunmakta. Onun için bu, hakikatin tamamı değildir. Carnot hakkında Lanfrey'in makalesi, Chuquet'nin devrim savaşları, Ropes'un askeri tarihleri, Roget'nin Calvin zamanının Cenevre'si sizlere benim tarif ettiğimden daha sağlam tarafsızlık örnekleri sunar. Renan bunu bereketli ve aristokrat bir toplumun zevki diye tanımlar ve acımasız, paragöz mücadeleler çağında bu durumun ortadan kaybolmaya mahkûm olduğunu söyler. Üniversitelerimizde hakikatin görkemli ve tayin edilmiş bir sığınağı vardır. Amacına hizmet edebilmesi için –ki bu amaç kutsaldır, çünkü hakikatin ve onurun sebebidir– kamusal yaşamın oldukça az bilimsel alanından faydalı bir ders çıkarabiliriz. Burada bir kişinin, kendisinden daha muktedir ve daha iyi biri tarafından kendisine karşı çıkıldığını fark etmesi çok uzun sürmez. Bu, fikirlerin gerçek bağlantısını ve evrensel gücünü anlamak için bir güç kaynağı ve mükemmel bir ilkeler okuludur; rakiplerimize kendi sunduklarından çok daha güçlü ve etkileyici bir sav vermemize sebep olan yanılgıları, önyargıları, bitmek bilmez tartışmaların ve birbirini izleyen önlemlerin doğurduğu abartıları dışlayana dek rahata erişmez.⁶⁷ Sizleri

67. Bize ilkeleri önce taraflardan kurtarmayı ve tekrar birini diğerinden ayırt etmeyi öğretmelidir; bu ilk olarak tarafların nasıl kendi ilkelerini kusurlu bir şekilde temsil ettiklerini, sonra da ilkelerin nasıl başlı başına karışık bir doku olduklarını göste-

serbest bırakmadan önce, dışarıda tuttuğum, tarihçiler tarafından ondan daha az samimiyetle gözlenen hiçbir ilkenin bulunmadığı bir ilke daha var.

Ranke, Modern Tarih çalışmalarının kurulup şekillendirildiği bir çağın temsilcisidir. Akademisyen olarak o, tarihi eleştirel, tarafsız ve yeni olsun diye öğretti. Onunla her adımda karşılaşırız ve o bizim için herhangi bir kişiden çok daha fazla şey yaptı. Onun herhangi bir kitabından daha güçlü kitaplar artık elbette bulunuyor. Bazıları siyasi, dini ve felsefi anlayış, yaratıcı hayal gücünün canlılığı, orijinallik, görüntü ve düşüncelerin derinliği bakımından onu geride bırakmış da olabilir hatta... Ancak başarıyla uygulanmış önemli işler kapsamında, muteber insanlar üzerindeki etkisinde ve insanoğlunun edindiği bilgi birikimi ve bu bilgilerde onun düşüncelerinin damgası düşünüldüğünde, Ranke gerçekten rakipsizdir. Onu en son 1877 yılında, takatsiz, çökük, neredeyse âmâ ve güç-

rir.—ARNOLD, *Modern History*, 184. Bir şey öğrenmeyi düşündüğüm kişinin zayıflığının kendi kendini ortaya çıkaracağından emin olarak, her zaman güçlü yanına dikkat etmeyi iyi bir kural olarak görürüm.—MAURICE, *Essays*, 305. Bir yerde tartışma uğruna bir çıkış noktası olarak kullanmak üzere komşularımızla anlaşma yolu arayabiliriz. İkinci bir derste anlatmak ve savunmak istediğim konu bu. Yöntem çok bildik olmasa da yeterince basit.—Uzlaşmayı hedefler; rakibimizi en kötü anında yakalamak yerine, rakibimizin durumundan en iyi şekilde faydalanmayla ilerler.—Her tartışmalı sorunun en ilginç kısmı yalnızca birbirine rakip ülkeler birbirlerinin var olma haklarını kabul ettiklerinde görünmeye başlar.—A. SIDGWICK, *Distinction and the Criticism of Beliefs*, 1892, 211. Bilge kişilerin sinelerindeki acımasız sessizlik her zaman daha derin düşüncelerini saklamalarına neden olur.—RUSKIN, *Sesame and Lilies*, i. 16. Je offener wir die einzelnen Wahrheiten des Sozialismus anerkennen, desto erfolgreicher können wir seine fundamentalen Unwahrheiten widerlegen.—ROSCHER, *Deutsche Vierteljahrschrift*, 1849, i. 177.

bela okuyup yazabilen bir hâldeyken gördüm. Nazikçe elvedasını fısıldadı. Onun hakkında bir sonraki duyacağım şeylerin ölüm haberi olmasından korktum. İki yıl sonra *Evrensel Tarih*'e başladı. Takatsizliğin izleri olmadan değil, ama seksen üç yaşından sonra ortaçağın derinliklerine dalarak on yedi cilt hâlinde yazdığı eserle bu alandaki en parmak ısırtan kariyerin sonuna gelerek...

Onun izleyeceği yol, yaşamının erken safhalarında Quentin Durward tarafından çizilmişti. Scott'un XI. Louis'sinin, Commynes'in orijinalindekiyle tutarsızlık gösterdiğini keşfetmesinin şoku, kendi amacının takip edilecek her şeyin üzerinde olması gereken, yoldan çıkmadan ve katı bir boyun eğme ya da teslimiyet olmaksızın kendi uzmanlık alanının üzerine eğilmesi olduğunun kararına vardı. Etkili bir şekilde şairi, vatanseveri, dini ya da siyasi taraftarları bastırmaya, sebepsizliği kabul etmeye, kendini kitaplarından uzaklaştırıp hislerini hoşnut etmeyecek ya da kişisel kanılarını açık edecek hiçbir şey yazmamaya karar verdi.⁶⁸ Ranke gibi, başka bir gayretkeş ilahiyatçı,

68. Dann habe ihn die Wahrnehmung, dass manche Angaben in den historischen Romanen Walter Scott's, mit den gleichzeitigen Quellen im Widerspruch standen, "mit Erstaunen" erfüllt, und ihn zu dem Entschlusse gebracht, auf das Gewissenhafteste an der Ueberlieferung der Quellen festzuhalten.—SYBEL, *Gedächtnissrede auf Ranke. Akad. der Wissenschaften*, 1887, 6. Sich frei zu halten von allem Widerschein der Gegenwart, sogar, soweit das menschenmöglich, von dem der eignen subjectiven Meinung in den Dingen des Staates, der Kirche und der Gesellschaft.—A. DOVE, *Im Neuen Reich*, 1875, ii. 967. Wir sind durchaus nicht für die leblose und schemenartige Darstellungsweise der Ranke'schen Schule eingenommen; es wird uns immer kühl bis ans Herz heran, wenn wir derartige Schilderungen der Reformation und der Revolution lesen, welche so ganz im kühlen Element des Pragmatismus sich bewegen und dabei so ganz Undinenhaft sind und keine Seele haben.—Wir lassen es uns

Reform üzerine yazmış ve onu yoldaş olarak selamlamıştı. Ranke ise onun yakınlaşma çabasını savuşturarak, “Sen,” demişti, “her şeyden önce bir Hıristiyanısın. Ben ise her şeyden önce bir tarihçiyim. Aramızda bir uçurum var.”⁶⁹ O, Michelet’nin *le désintéressement des morts*⁷⁰ olarak adlandırdığı şeyi göz önüne seren ilk tanınmış yazardı. Kendini yargıdan alıkoyabilmesi, iki taraf için de pek çok şeyin söylenebileceğini göstermesi ve kalanını Takdiriilahiye bırakması onun için ahlaki bir zaferdir.⁷¹ Ranke, bir vaka üzerinde karar veremeyip kuşkulu bir rapor sundukları söylenen, zamanımızın iki ünlü Londra hekimine yakınlık duyabilirdi. Zira, anlatılanlara göre, ailenin reisi olumlu bir görüş için ısrar ederken, doktorlar böyle bir görüş bildiremeyeceklerini söylerler, halbuki o sırada aile reisi

lieber gefallen, dass die Männer der Geschichte hier und dort gehofmeistert werden, als dass sie uns mit Glasaugen ansehen, so meisterhaft immer die Kunst sein mag, die sie ihnen eingesetzt hat.—GOTTSCHELL, *Unsere Zeit*, 1866, ii. 636, 637. A vivre avec des diplomates, il leur a pris des qualités qui sont un défaut chez un historien. L'historien n'est pas un témoin, c'est un juge; c'est à lui d'accuser et de condamner au nom du passé opprimé et dans l'intérêt de l'avenir.—LABOULAYE, RANKE hakkında; *Débats*, 12 Ocak 1852.

69. Un théologien qui a composé une éloquente histoire de la Réformation, rencontrant à Berlin un illustre historien qui, lui aussi, a raconté Luther et le XVIe siècle, l'embrassa avec effusion en le traitant de confrère. “Ah! permettez,” lui répondit l'autre en se dégageant, “il y a une grande différence entre nous: vous êtes avant tout chrétien, et je suis avant tout historien.”—CHERBULIEZ, *Revue des Deux Mondes*, 1872, i. 537

70. Ölülerin tarafsızlığı —çn.

71. Nackte Wahrheit ohne allen Schmuck; gründliche Erforschung des Einzelnen; das Uebrige, Gott befohlen. — *Werke*, xxxiv. 24. Ce ne sont pas les théories qui doivent nous servir de base dans la recherche des faits, mais ce sont les faits qui doivent nous servir de base pour la composition des théories.—VINCENT, *Nouvelle Revue de Théologie*, 1859, ii. 252.

bunu bildirebilecek elli doktoru kolaylıkla bulabilecek durumdadır.

Niebuhr, matbaanın icadından önceki vakanüvislerin genellikle belli bir zamanda yaşamış önceki vakanüvislerin birini kopya ettiklerine ve bilgileri elekten geçirmeyle uzmanlık bilgisinin birleştirilmesi hususunda çok az şey bildiklerine işaret eder. Bu önerme Ranke'nin ellerinde ışıldar. Onun ışığı ve ustaca dokunuşu ile Machiavelli'den *Mémoires d'un Homme d'État*'a⁷² kadar belli başlı tarihçiler daha önce hiçbir moderne uygulanmamış bir katılıkla mercek altına alınır ve çalışmaları parçalara ayrılarak incelenir. Ancak Niebuhr geleneksel hikâyeyi kendi inşasıyla değiştirerek hiçe sayarken, onu koruma, altını oymama ve onun en elverişli alanlarında riayet edebileceği efendiler yaratma görevi Ranke'ye düşmüştür. Bu sanatı ustalıkla icra ettiği pek çok mükemmel bilimsel inceleme, bir sonraki kuşakta kendisini takip edenlerin onun yeteneğine erişmesine ve daha detaylı çalışmalar yapmasına karşın, bizlerin Modern Tarihin yenilediği teknik süreci canlı hatıralarla iç içe öğrenmemizi sağlayan en iyi giriş metinleri olmuştur. Ranke'nin sahip olduğu tarafsızlık ve şüphecilikten yorulmuş, onun esasını ödünç alıp acemice yapılan yararlı fakat görece daha az önemli işlerin sorumluları olan çağdaşları, bu az bilinen ve toplumun ilgisine daha az rağbet göstererek çalışan kişinin odasındaki sessizlikte kendi sonunu getirecek başlangıçlara fazla önem verdiğini düşünüyordu.⁷³ Bu temel

72. *Bir Devlet Adamının Anıları* —çn.

73. Die zwanglose Anordnungs—die leichte und leise Andeutungskunst des grossen Historikers voll zu würdigen, hinderte ihn in früherer Zeit sein Bedürfniss nach sc-

teknik detaylarla uğraşan kişiler için makûl olabilir. Onları öğrenmek zorunda olan bizler ise müthiş örneklerin arasına dalmalıyız.

Teknik olanın dışında, izlenecek yöntem sadece sağduyunun iki misline çıkarılmasıdır ve en iyi edinim şekli, en muktedir insanların her düşünsel iş çeşitlemesinde onu nasıl kullandığını gözlemlemektir.⁷⁴ Bentham kendi mesle-

harfer begrifflicher Ordnung und Ausführung, später, und in immer zunehmenden Grade, sein Sinn für strenge Sachlichkeit, und genaue Erforschung der ursächlichen Zusammenhänge, noch mehr aber regte sich seine geradherzige Offenheit seine männliche Ehrlichkeit, wenn er hinter den fein verstrichenen Farben der Rankeschen Erzählungsbilder die gedeckte Haltung des klugen Diplomaten zu entdecken glaubte.—HAYM, *Duncker's Leben*, 437. Bana göre, aslında tartışmanın zemini, her okuyucunun ustalaşmak için çaba göstermesi gereken belirgin itinadan başka bir şey değildir.—HARE, Aralık 1736; *Warburton's Works*, xiv. 98. Wenn die Quellenkritik so verstanden wird, als sei sie der Nachweis, wie ein Autor den andern benutzt hat, so ist das nur ein gelegentliches Mittel—eins unter anderen—ihre Aufgabe, den Nachweis der Richtigkeit zu lösen oder vorzubereiten.—DROYSEN, *Historik*, 18.

74. L'esprit scientifique n'est autre en soi que l'instinct du travail et de la patience, le sentiment de l'ordre, de la réalité et de la mesure.—PAPILLON, *R. des Deux Mondes*, 1873, v. 704. Non seulement les sciences, mais toutes les institutions humaines s'organisent de même, et sous l'empire des mêmes idées régulatrices.—COURNOT, *Idées Fondamentales*, i. 4. Sabit yasaları insan gayretinin tüm diğer şekillerini yönetenlerle benzerliğe sahip olmayan bir insan çalışması dalı yoktur. Ancak bundan daha fazlası, bu uygulamalı yasa gruplarından herhangi birini tam olarak daha büyük bir basitliğe ve teminata indirgediğimizde, onları sadece bağlantı ya da benzerlik şartını geçerek ve ahlaki dünyayı yöneten güçlü yasaların bir çeşit nihai sinirinin asıl ifadesi haline gelerek bulacak olmamızdır.—RUSKIN, *Seven Lamps*, 4. Tüm düşünsel mükemmelliğin toplamı iyi algı ve yöntemdir. Bunlar alışkanlığın içgüdüsel hazır oluşuna geçtiklerinde, tekerlek çok hızlı dönüp de bizim hiçbir şekilde dönüşünü göremediğimiz hıza geldiğinde buna bileşim dehası diyoruz. Ancak her benzer şekilde ve her meslekteki iki bileşen parçası, dehada bile, iyi algı ve yöntemdir.—COLERIDGE, Haziran 1814, *Mem. of Coleorton*, ii. 172. Si l'exercice d'un art nous empêche d'en apprendre un autre, il n'en est pas ainsi dans les sciences: la connoissance d'une vérité nous aide à en découvrir une autre.—Toutes les sciences sont tellement liées ensemble qu'il est bien plus facile de les apprendre toutes à la fois que d'en apprendre une seule en la détachant des autres.—Il ne doit songer qu'à augmenter

ğinden, Linnaeus ve Cullen gibi yazarlardan öğrendiğinden daha azını öğrendiğini kabul eder. Brougham, hukuk öğrencisine Dante ile başlamasını salık verir. *Organic Chemistry*'sini⁷⁵ Mill'in *Logic*'inde⁷⁶ bulunan fikirlerin bir uygulaması olarak tanımlar. Söyleyeceklerime kulak misafiri olma ihtimaline karşı ismini zikretmeyeceğim seçkin bir doktor, tıbbi zihnini genişletmek için üç kitap okumuştur ve bunlar Gibbon, Grote ve Mill'dir. Bunu anlatırken de şöyle demişti: "Eğitimli bir kişi tek bir konuyla eğitimli olamaz; doğal, toplumsal ve ahlaki düşünce biçimlerinin etkisi altına girilmelidir."⁷⁷ Karşılığını vermek için, meslektaşımın altın sözlerinden alıntı yapacağım. Eğer bilim insanlarının bize borçlu oldukları bir şey varsa, bu onlardan çok şey öğrene-

les lumières naturelles de sa raison, non pour résoudre telle ou telle difficulté de l'école, mais pour que dans chaque circonstance de la vie son intelligence montre d'avance à sa volonté le parti qu'elle doit prendre.—DESCARTES, *Œuvres Choiesies*, 300, 301. Règles pour la Direction de l'Esprit. La connaissance de la méthode qui a guidé l'homme de génie n'est pas moins utile au progrès de la science et même à sa propre gloire, que ses découvertes.—LAPLACE, *Système du Monde*, ii. 371. On ne fait rien sans idées préconçues, il faut avoir seulement la sagesse de ne croire à leurs déductions qu'autant que l'expérience les confirme. Les idées préconçues, soumises au contrôle sévère de l'expérimentation, sont la flamme vivante des sciences d'observation; les idées fixes en sont le danger.—PASTEUR, *Histoire d'un Savant*, 284. Douter des vérités humaines, c'est ouvrir la porte aux découvertes; en faire des articles de foi, c'est la fermer.—DUMAS, *Discours*, i. 123.

75. *Organik Kimya* —çn.

76. *Mantık* —çn.

77. Sadece kendi ilgi alanımız dahilindeki olayların yasalarına değil, diğer münazara ve araştırmalarla ilgilenen insanların düşünce şekilleri, hatta en yüksek felsefi bilginin kendi yasalarına da aşına olmalıyız.— Her şeyin ötesinde, sizi, zihinlerinizi bizim kalıplarımızda çalıştırmanız için çağırmadığımızı bilin. Sizi buraya bir gezinti, bir macera, henüz bilinmeyen bir alanda bir keşif gezisi için çağırdık.—ALLBUTT, *Introductory Address at St. George's*, Ekim 1889. Görüşlere göre tutarlılık düşünsel yaşamın yavaş zehridir—DAVY, *Memoirs*, 68.

bileceğimizdir; ki bu zarurîdir.⁷⁸ Çünkü onlar kanıtların nasıl test edildiğini, tümevarımda doluluk ve sağlamlığın nasıl sağlandığını, hipotez ve karşılaştırmada güvenliğin nasıl elde edildiğini gösterebilirler. Hatanın hakikate yardım ettiği ve hakikatin yavaşça fakat geri dönülmez şekilde üstün geleceği zihnın gizemli özelliğinin sırrını bilenler onlardır.⁷⁹

78. Ce sont vous autres physiologistes des corps vivants, qui avez appris à nous autres physiologistes de la société (qui est aussi un corps vivant) la manière de l'observer et de tirer des conséquences de nos observations.—J. B. SAY'dan DE CANDOLLE'ye, 1 Haziran 1827; DE CANDOLLE, *Mémoires*, 567.

79. Saf ve doğru için başarı kesindir; yalancılık ve yozlaşmada, zorbalık ve saldırganlıkta başarı sadece daha büyük ve iyileştirilemez bir çöküşün başlangıcıdır.—STUBBS, *Seventeen Lectures*, 20. Uğruna savaştığımız, şu ana kadar doğru olduğu kadarıyla zaferden emin olan Carlyle inancı, iyilik için yapılan tüm etkili faaliyetlerin gerekli temelidir.—CAIRD, *Evolution of Religion*, ii. 43. Korkusuz olmak ve her rakip karşısında zafer kazanmak hakikatin bir özelliğidir. Yeterince anlatıldıklarında, sağlam muhakeme ve gerçek her zaman hata karşısında muzaffer olmalıdır.—GODWIN, *Political Justice* (Sonuç kısmı). Ahlaksızlık uzaklaşmak zorundaydı ve yerini erdeme bıraktı. Hakikat, adil oyuna sahip olduğunda sonuç her zaman bu olacaktır. Yalancılık sadece saldırdan korkar ve yardımcıları için feryat eder. Hakikat asla karşılaşmaktan korkmaz; laik kolun yardımını küçümser ve doğal gücüyle zafere ulaşır.—FRANKLIN, *Works*, ii. 292. Hakikate doğru ilerlerken hata vasıtasıyla ağır ağır ve güçlükle ilerlemek zorunda olmamız türümüzün bir koşuludur: hatta pek çok durumda arzu edilen amaca ulaşmadan önce hatanın neredeyse her çeşidini tükettiğimiz bile söylenebilir.—BABBAGE, *Bridgewater Treatise*, 27. Les hommes ne peuvent, en quelque genre que ce soit, arriver à quelque chose de raisonnable qu'après avoir, en ce même genre, épuisé toutes les sottises imaginables. Que de sottises ne dirions—nous pas maintenant, si les anciens ne les avaient pas déjà dites avant nous, et ne nous les avaient, pour ainsi dire, enlevées!—FONTENELLE. Olgunlaşmamış genellemeler olmadan gerçek genellemeye ulaşılamaz.—H. SPENCER, *Essays*, ii. 57. Fark konusu ne kadar önemli olursa, insan hatasının kaynaklarını takip etmeyi öğrenen kişinin müsamahası da o kadar fazla olur, az değil;—kökeni sadece bizim zayıflığımız ve kusurluluğumuzda değil, sıklıkla kalbin en erdemli eğilimleri olan hatalar.—BROWN, *Philosophy of the Human Mind*, i. 48, 1824. Parmi les châtiments du crime qui ne lui manquent jamais, à côté de celui que lui inflige la conscience, l'histoire lui en inflige un autre encore, éclatant et manifeste, l'impuissance.—COUSIN, *Phil. Mod.* ii. 24. L'avenir de la science est garanti; car dans le grand livre scien-

tifique tout s'ajoute et rien ne se perd. L'erreur ne fonde pas; aucune erreur ne dure très longtemps.—RENAN, *Feuilles Détachées*, xiii. Toutes les fois que deux hommes sont d'un avis contraire sur la même chose, à coup sûr, l'un ou l'autre se trompe; bien plus, aucun ne semble posséder la vérité; car si les raisons de l'un étoient certaines et évidentes, il pourroit les exposer à l'autre de telle manière qu'il finiroit par le convaincre également.—DESCARTES, *Règles; Œuvres Choisies*, 302. Le premier principe de la critique est qu'une doctrine ne captive ses adhérents que par ce qu'elle a de légitime.—RENAN, *Essais de Morale*, 184. Was dem Wahn solche Macht giebt ist wirklich nicht er selbst, sondern die ihm zu Grunde liegende und darin nur verzerrte Wahrheit.—FRANTZ, *Schelling's Philosophie*, i. 62. Quand les hommes ont vu une fois la vérité dans son éclat, ils ne peuvent plus l'oublier. Elle reste debout, et tôt ou tard elle triomphe, parce qu'elle est la pensée de Dieu et le besoin du monde.—MIGNET, *Portraits*, ii. 295. C'est toujours le sens commun inaperçu qui fait la fortune des hypothèses auxquelles il se mêle.—COUSIN, *Fragments Phil.* i. 51, 1826 Önsözü. Wer da sieht, wie der Irrthum selbst ein Träger mannigfaltigen und bleibenden Fortschritts wird, der wird auch nicht so leicht aus dem thatsächlichen Fortschritt der Gegenwart auf Unumstösslichkeit unserer Hypothesen schliessen.—Das richtigste Resultat der geschichtlichen Betrachtung ist die akademische Ruhe, mit welcher unsere Hypothesen und Theorieen ohne Feindschaft und ohne Glauben als das betrachtet werden, was sie sind; als Stufen in jener unendlichen Annäherung an die Wahrheit, welche die Bestimmung unserer intellectuellen Entwicklung zu sein scheint.—LANGE, *Geschichte des Materialismus*, 502, 503. Hominum errores divina providentia reguntur, ita ut saepe male jacta bene cadant.—LEIBNIZ, ed. Klopp, i. lii. Sainte-Beuve n'éta- it même pas de la race des libéraux, c'est-à-dire de ceux qui croient que, tout compte fait, et dans un état de civilisation donné, le bien triomphe du mal à armes égales, et la vérité de l'erreur.—D'HAUSSONVILLE, *Revue des Deux Mondes*, 1875, i. 567. İnsan zihninin gelişiminde, herhangi bir bilim dalının yetiştiricileri arasındaki bir ihtilaf dönemi, mutlaka bir fikir birliği döneminden önce olmalıdır.—TORRENS, *Essay on the Production of Wealth*, 1821, xiii. Bir hatanın yayılması bile hakikatin küçük tahminlerine rastlanılan, tüm dünyayı içine alan bir sürecin parçasıdır.—L. STEPHEN, *Apology of an Agnostic*, 81. Hataların tehlikeli olmaları için çok miktarda hakikat ile birbirlerine karışmış olmaları gerekir; sadece bu birlikten yaygın bir dolaşım edinebilirler.—S. SMITH, *Moral Philosophy*, 7. Newton'un kendi birkaç hatasını kabul etmesi takipçileri için en az bilim kadar gerçek keşiflerinin sürecinin tarihi açısından da önemlidir.—YOUNG, *Works*, iii. 621. Hata neredeyse kısmi hakikattir; bir doğrunun kendisini niteleyen ve değiştiren başka bir doğru tarafından bastırılarak abartılmasına ya da çarpıtılmasına dayanır.—MIVART, *Genesis of Species*, 3. Bilimsel hakikate ulaşmak büyük ölçüde bilimsel hataların yardımıyla sağlanmıştır.—HUXLEY: WARD, *Reign of Victoria*, ii. 337. Jede neue tief eingreifende Wahrheit hat meiner Ansicht nach erst das Stadium der Einseitigkeit durchzumachen.—IHERING, *Geist des R. Rechts*, ii. 22. El üstünde tuttuğumuz kanılarımızın hatayla birbirine karışma ihtimalini ne kadar kolaylıkla kabul edersek, onların içinde bulunan her türlü doğru

Onları keşfetme mantığıdır;⁸⁰ bilgi birikiminin ilerleyişi ve insanın dünyevi istek ve arzuları neredeyse hiç değişmemişken, ilerlemenin ruhsatı ve tarihteki hayati kıvılcım olan fikirlerin gelişiminin göstergesidir. Kendi konularıyla ilgilendiklerinde ve kendi insanlarına seslendiklerinde bize sık sık paha biçilmez nasihatler verirler. Darwin'in aldığı notların sadece amacına ulaşmaya çalışırken zorluk çıkaranlar hakkındaki paragraflardan olduğunu, Fransız bir filozofun, başka çelişen unsurlar bulamadığından ötürü ayakta kalan çalışmasından dert yandığını, yeni itirazların keşfiyle Baer'in hatanın iyiden iyiye hakikat kadar kazançlıymışçasına ele alındığını düşündüğünü, Sir Robert Ball'un sıklıkla ancak itirazları göz önünde bulundurarak yeni şeyler öğrenebildiğimiz konusundaki uyarısını hatırlayın.⁸¹ Faraday,

daha hayati ve yararlı hâle gelecektir.—RUSKIN, *Ethics of the Dust*, 225. Eğer üstünü çizdiği hatayı incelemezlerse, yalın hakikati güçlükle kavrarlar. CORY, *Modern English History*, 1880, i. 109. Nur durch Irrthum kommen wir, der eine kürzeren und glücklicheren Schrittes, als der andere, zur Wahrheit; und die Geschichte darf nirgends diese Verirrungen übergehen, wenn sie Lehren und Warnen für die nachfolgenden Geschlechter werden will.—München Gel. Anzeigen, 1840, i. 737.

80. Wie die Weltgeschichte das Weltgericht ist, so kann in noch allgemeinerem Sinne gesagt werden, dass das gerechte Gericht, d.h. die wahre Kritik einer Sache, nur in ihrer Geschichte liegen kann. Insbesondere in der Hinsicht lehrt die Geschichte denjenigen, der ihr folgt, ihre eigene Methode, dass ihr Fortschritt niemals ein reines Vernichten, sondern nur ein Aufheben im philosophischen Sinne ist.—STRAUSS, *Hallische Jahrbücher*, 1839, 120.

81. Dans tous les livres qu'il lit, et il en dévore des quantités, Darwin ne note que les passages qui contrarient ses idées systématiques. — Il collectionne les difficultés, les cas épineux, les critiques possibles.—VERNIER, *Le Temps*, 6 Aralık 1887. Je demandais à un savant célèbre où il en était de ses recherches. "Cela ne marche plus," me dit-il, "je ne trouve plus de faits contradictoires." Ainsi le savant cherche à se contredire lui-même pour faire avancer sa pensée.—JANET, *Journal des Savants*, 1892, 20. Ein Umstand, der uns die Selbständigkeit des Ganges der Wissenschaft

“İnsan sadece bilgiye mahkûmdur ve dönüşüm evresinde değilse küçümsenir” diyerek fikrini beyan etmiştir. John Hunter da, “Ne söylediğim ya da ne yazdığım hakkında hiçbir zaman bana soru sormayın; ancak bana şu anki görüşlerimin ne olduğunu sorarsanız, size söylerim” dediğinde hepimiz adına konuşmuştur.

Yüzyılın ilk yıllarından itibaren, bize her alanda katkıda bulunanlarla beraber zenginleştik ve hızlandık. Hukukçular sürekli büyüme yasasının, tarihi, günlük olayların vakayinamesinden organik bir benzerliğe dönüştürdüğü hususunda bizi ikna etti.⁸² 1820'lere doğru rahipler öğreti-

anschaulich machen kann, ist auch der: dass der Irrthum, wenn er nur gründlich behandelt wird, fast ebenso fördernd ist als das Finden der Wahrheit, denn er erzeugt fortgesetzten Widerspruch.—BAER, *Blicke auf die Entwicklung der Wissenschaft*, 120. Sadece üstün geldiği muhalefetin erdemi herhangi bir hakikat in insan zihninde durmasını sağlayabilir.—ARCHBISHOP TEMPLE; KINGLAKE, *Crimea, Winter Troubles*, 104. Uzun yıllar boyunca kendi çalışmam için koymayı etkili bulduğum bir kural var; okumamı çoğunlukla genel görüş çizgisi benimkine karşıt olan gazetelerle sınırlandırmak.—HARE, *Means of Unity*, i. 19. Kant kendi kendisiyle, herhangi bir eleştirmen ya da felsefesine muhalif biriyle girebileceği muhtemel bir mücadeleden daha zorlusuna girmiştir.—GAIRD, *Philosophy of Kant*, 1889, i. ix.

82. Sosyal yapı, keyfi değişimlere bireysel yapıdan daha eğilimli değildir.—Toplunun salt bir kümelenme değil, bütünü oluşturan organik bir büyüme olduğu hakikatinin tam olarak algılanması, tekil atomlarından bağımsız bir şekilde büyümeleri, çalışılabilenlerin yasaları modern spekülasyonun en karakteristik varsayımını temin eder.—L. STEPHEN, *Science of Ethics*, 31. Wie in dem Leben des einzelnen Menschen kein Augenblick eines vollkommenen Stillstandes wahrgenommen wird, sondern stete organische Entwicklung, so verhält es sich auch in dem Leben der Völker, und in jedem einzelnen Element, woraus dieses Gesamtleben besteht. So finden wir in der Sprache stete Fortbildung und Entwicklung, und auf gleiche Weise in dem Recht. Und auch diese Fortbildung steht unter demselben Gesetz der Erzeugung aus innerer Kraft und Nothwendigkeit, unabhängig von Zufall und individueller Willkür, wie die ursprüngliche Entstehung.—SAVIGNY, *System*, i. 16, 17. Seine eigene Entdeckung, dass auch die geistige Produktion, bis in einem gewissen Punkte wenigstens, unter dem Gesetze der Kausalität steht, dass jeder nur geben kann, was

lerini gelişimin çizgilerine dayandırarak yeniden şekillendirmeye başladılar. Çok sonraları bu hususta, Newman, evrimin bunu tasdiklemek için geldiğini söyledi.⁸³ Pratik insanlar olan iktisatçılar bile bilimlerini akışkan tarihe dönüştürüp, bunun kendi sorgulamalarında yardımcı değil esas konu olduğunu ifade ettiler.⁸⁴ Felsefeciler henüz 1804

er hat, nur hat, was er irgendwoher bekommen, muss auch für ihn selber gelten.—BEKKER, *Das Recht des Besitzes bei den Römern*, 3, 1880. Die geschichtliche Wandlung des Rechts, in welcher vergangene Jahrhunderte halb ein Spiel des Zufalls und halb ein Werk vernünftelnder Willkür sahen, als gesetzmässige Entwicklung zu begreifen, war das unsterbliche Verdienst der von Männern wie Savigny, Eichhorn und Jacob Grimm geführten historischen Rechtsschule.—GIERKE, *Rundschau*, xviii. 205.

83. Din felsefesi ya da dinin felsefi eleştirisi olarak adlandırılan konuyu tek etkin çalışma yolu din tarihini çalışmaktır. Gerçek savaş bilimi savaş tarihidir; inaniyorum ki gerçek din bilimi din tarihidir.—M. MÜLLER, *Theosophy*, 3, 4. La théologie ne doit plus être que l'histoire des efforts spontanés tentés pour résoudre le problème divin. L'histoire, en effet, est la forme nécessaire de la science de tout ce qui est soumis aux lois de la vie changeante et successive. La science de l'esprit humain, c'est de même, l'histoire de l'esprit humain.—RENAN, *Averroës*, Önsöz, vi.

84. Politik ekonomi bir bilim değildir; insan ırkı tarihinin tamamında servet üretimi ve dağıtımında uygulanmış yaygın süreçler çalışmasından edinilmiş bir sistematik bilgi yapısıdır.—BONAMY PRICE, *Social Science Congress*, 1878. Her şeyden çok tarihsel ruhun evrensel üstünlüğüyle tanımlanan böyle bir çalışma çağımızın en iyi düşünsel yaklaşımlarıyla uyum içindedir. Bu ruh, her bilgi dalına, her kurum ve insan eylemine olduğundan daha az olmayacak şekilde, bir dereceye kadar tüm düşünme şekillerimize nüfuz etmiştir. Neredeyse içgüdüsel olarak sadece mevcut durumunda ne olduğunu değil, en erken keşfedilebilecek özlerinin neler olduklarını ve gelişim seyrinin ne olduğunu sorarız.—INGRAM, *History of Political Economy*, 2. Wir dagegen stehen keinen Augenblick an, die Nationalökonomie für eine reine Erfahrungswissenschaft zu erklären, und die Geschichte ist uns daher nicht Hilfsmittel, sondern Gegenstand selber. — ROSCHER, *Deutsche Vierteljahrsschrift*, 1849, i. 182. Der bei weitem grösste Theil menschlicher Irrthümer beruhet darauf, dass man zeitlich und örtlich Wahres oder Heilsames für absolut wahr oder heilsam ausgiebt. Für jede Stufe der Volksentwicklung passt eine besondere Staatsverfassung, die mit allen übrigen Verhältnissen des Volks als Ursache und Wirkung auf's Innigste verbunden ist; so passt auch für jede Entwicklungsstufe eine besondere Landwirtschaftsverfassung.—ROSCHER, *Archiv f. p. Oek.* viii. 2 Heft 1845. Seitdem vor allen

yılında metafizik boyunlarını, tarihsel boyunduruğun altında eğmeye başladılar. Felsefenin sadece bütün felsefelerin onarılmış toplamı olduğunu, sistemlerin, etkisine katlandıkları dönemlerle gelip geçtiğini,⁸⁵ problemin amaçsızca dolaşma izlerine değil, mevcut hakikate odaklanma olduğunu ve tarihin, felsefenin yerine geçecek bir olgu değilse bile onun kaynağı olduğunu öğrettiler.⁸⁶

Roscher, Hildebrand und Knies den Werth, die Berechtigung und die Nothwendigkeit derselben unwiderleglich dargethan, hat sich immer allgemeiner der Gedanke Bahn gebrochen, dass diese Wissenschaft, die bis dahin nur auf die Gegenwart, auf die Erkenntniss der bestehenden Verhältnisse und die in ihnen sichtbaren Gesetze den Blick gerichtet hatte, auch in die Vergangenheit, in die Erforschung der bereits hinter uns liegenden wirthschaftlichen Entwicklung der Völker sich vertiefen müsse. — SCHONBERG, *Jahrbücher f. Nationalökonomie und Statistik*, Neue Folge, 1867, i. 1. Schmoller, moins dogmatique et mettant comme une sorte de coquetterie à être incertain, démontre, par les faits, la fausseté ou l'arbitraire de tous ces postulats, et laisse l'économie politique se dissoudre dans l'histoire.—BRETON, *R. de Paris*, ix. 67. Wer die politische Oekonomie Feuerlands unter dieselben Gesetze bringen wollte mit der des heutigen Englands, würde damit augenscheinlich nichts zu Tage fördern als den allerbanalsten Gemeinplatz. Die politische Oekonomie ist somit wesentlich eine historische Wissenschaft. Sie behandelt einen geschichtlichen, das heisst einen stets wechselnden Stoff. Sie untersucht zunächst die besondern Gesetze jeder einzelnen Entwicklungsstufe der Produktion und des Austausches, und wird erst am Schluss dieser Untersuchung die wenigen, für Produktion und Austausch überhaupt geltenden, ganz allgemeinen Gesetze aufstellen können.—ENGELS, *Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, 1878, 121.

85. Tarih, öğrencinin herhangi bir sisteme kulluk derecesinde bağlı olup yoldan çıkmasını engeller.—WOLOWSKI. Hiçbir sistem bir tarihten, izlenim sırasına göre değil, benzerlikle düzenleme sırasına göre daha fazlası olamaz.—DAVY, *Memoirs*, 68. Avec des matériaux si nombreux et si importants, il fallait bien du courage pour résister à la tentation de faire un système. De Saussure eut ce courage, et nous en ferons le dernier trait et le trait principal de son éloge.—CUVIER, *Éloge de Saussure*, 1810.

86. C'était, en 1804, une idée heureuse et nouvelle, d'appeler l'histoire au secours de la science, d'interroger les deux grandes écoles rivales au profit de la vérité.—COUSIN, *Fragments Littéraires*, 1843, 95, DÉGERANDO hakkında. Aslında tarihten ayrı olarak hiçbir felsefi öğreti tam olarak incelenemez ve öğrenilemez. Tüm siyasi, ahlaki ve metafizik düzenlerimiz, onların nasıl geliştiklerini ve hangi dönü-

şüm süreçlerinden geçtiklerini, kısaca insan düşüncesinin gerçek tarihini bilseydik farklı olurlardı.—CLIFFE LESLIE, *Essays in Political and Moral Philosophy*, 1879, 149. Felsefe tarihi akılcı ve felsefi olmalıdır. Tüm unsurlarıyla, tüm ilişkilerinde ve insan zihninin tecelli eden ilerlemesinde zaman ve tarih eliyle çarpıcı karakterlerle temsil edilen tüm yasaları altında felsefenin kendisi olmalıdır.—SIR WILLIAM HAMILTON, *Edin. Rev.* I. 200, 1829. Il n'est point d'étude plus instructive, plus utile que l'étude de l'histoire de la philosophie; car on y apprend à se désabuser des philosophes, et l'on y désapprend la fausse science de leurs systèmes.—ROYER COLLARD, *Œuvres de Reid*, iv. 426. On ne peut guère échapper à la conviction que toutes les solutions des questions philosophiques n'aient été développées ou indiquées avant le commencement du dix-neuvième siècle, et que par conséquent il ne soit très difficile, pour ne pas dire impossible, de tomber, en pareille matière, sur une idée neuve de quelque importance. Or si cette conviction est fondée, il s'ensuit que la science est faite.—JOUFFROY, DAMIRON'DA, *Philosophie du XIXe Siècle*, 363. Le but dernier de tous mes efforts, l'âme de mes écrits et de tout mon enseignement, c'est l'identité de la philosophie et de son histoire.—COUSIN, *Cours de 1829*. Ma route est historique, il est vrai, mais mon but est dogmatique; je tends à une théorie, et cette théorie je la demande à l'histoire.—COUSIN, *Ph. du XVIIIe Siècle*, 15. L'histoire de la philosophie est contrainte d'emprunter d'abord à la philosophie la lumière qu'elle doit lui rendre un jour avec usure.—C, Du Vrai, 1855, 14. M. Cousin, durant tout son professorat de 1816 à 1829, a pensé que l'histoire de la philosophie était la source de la philosophie même. Nous ne croyons pas exagérer en lui prêtant cette opinion.—B. ST. HILAIRE, *Victor Cousin*, i. 302, Il se hâta de convertir le fait en loi, et proclama que la philosophie, étant identique à son histoire, ne pouvait avoir une loi différente, et était vouée à jamais à l'évolution fatale des quatre systèmes, se contredisant toujours, mais se limitant, et se modérant, par cela même de manière à maintenir l'équilibre, sinon l'harmonie de la pensée humaine.—VACHEROT, *Revue des Deux Mondes*, 1868, iii. 957. Er hat überhaupt das unvergängliche Verdienst, zuerst in Frankreich zu der Erkenntniss gelangt zu sein, dass die menschliche Vernunft nur durch das Studium des Gesetzes ihrer Entwicklungen begriffen werden kann.—LAUSER, *Unsere Zeit*, 1868, i. 459. Le philosophe en quête du vrai en soi, n'est plus réduit à ses conceptions individuelles; il est riche du trésor amassé par l'humanité.—BOUTROUX, *Revue Politique*, xxxvii. 802. L'histoire, je veux dire l'histoire de l'esprit humain, est en ce sens la vraie philosophie de notre temps.—RENAN, *Études de Morale*, 83. Die Philosophie wurde eine höchst bedeutende Hilfswissenschaft der Geschichte, sie hat ihre Richtung auf das Allgemeine gefördert, ihren Blick für dasselbe geschärft, und sie, wenigstens durch ihre Vermittlung, mit Gesichtspuncten, Ideen, bereichert, die sie aus ihrem eigenen Schoosse sobald noch nicht erzeugt haben würde. Weit die fruchtbarste darunter war die aus der Naturwissenschaft geschöpfte Idee des organischen Lebens, dieselbe auf der die neueste Philosophie selbst beruht. Die seit zwei bis drei Jahrzehnten in der Behandlung der Geschichte eingetretene durchg-

Comte bir kitabına tarihin felsefeye ağır basmasının yaşadığı zamanın karakteristiği olduğu sözleriyle başlar.⁸⁷ Cuvier ise ilk önce tümevarımsal keşiflerin yolu ile uygarlığın yolu

reifende Veränderung, wie die völlige Umgestaltung so mancher anderen Wissenschaft . . . ist der Hauptsache nach ihr Werk.—HAUG, *Allgemeine Geschichte*, 1841, i. 22. Eine Geschichte der Philosophie in eigentlichen Sinne wurde erst möglich, als man an die Stelle der Philosophen deren Systeme setzte, den inneren Zusammenhang zwischen diesen feststellte und—wie Dilthey sagt—mitten in Wechsel der Philosophien ein siegreiches Fortschreiten zur Wahrheit nachwies. Die Gesamtheit der Philosophie stellt sich also dar als eine geschichtliche Einheit.—SAUL, *Rundschau*, Şubat 1894, 307. Warum die Philosophie eine Geschichte habe und haben müsse, blieb unerörtert, ja ungeahnt, dass die Philosophie am meisten von allen Wissenschaften historisch sei, denn man hatte in der Geschichte den Begriff der Entwicklung nicht entdeckt.—MARBACH, *Griechische Philosophie*, 15. Was bei oberflächlicher Betrachtung nur ein Gewirre einzelner Personen und Meinungen zu sein schien, zeigt sich bei genauerer und gründlicherer Untersuchung als eine geschichtliche Entwicklung, in der alles, bald näher, bald entfernter, mit allem anderen zusammenhängt.—ZELLER, *Rundschau*, Şubat 1894, 307. Nur die Philosophie, die an die geschichtliche Entwicklung anknüpft kann auf bleibenden Erfolg auch für die Zukunft rechnen und fortschreiten zu dem, was in der bisherigen philosophischen Entwicklung nur erst unvollkommen erreicht oder angestrebt worden ist. Kann sich doch die Philosophie überhaupt und insbesondere die Metaphysik ihrer eigenen geschichtlichen Entwicklung nicht entschlagen, sondern hat eine Geschichte der Philosophie als eigene und zwar zugleich historische und spekulative Disziplin, in deren geschichtlichen Entwicklungsphasen und geschichtlich aufeinanderfolgenden Systemen der Philosophen die neuere Spekulation seit Schelling und Hegel zugleich die Philosophie selbst als ein die verschiedenen geschichtlichen Systeme umfassendes ganzes in seiner dialektischen Gliederung erkannt hat.—GLOATZ, *Spekulative Theologie*, i. 23. Die heutige Philosophie führt uns auf einen Standpunkt von dem aus die philosophische Idee als das innere Wesen der Geschichte selbst erscheint. So trat an die Stelle einer abstrakt philosophischen Richtung, welche das Geschichtliche verneinte, eine abstrakt geschichtliche Richtung, welche das Philosophische verläugnete. Beide Richtungen sind als überschrittene und besiegte zu betrachten. —BERNER, *Strafrecht*, 75. Die Geschichte der Philosophie hat uns fast schon die Wissenschaft der Philosophie selbst ersetzt.—HERMANN, *Phil. Monatshefte*, ii. 198, 1889.

87. La siècle actuel sera principalement caractérisé par l'irrévocable prépondérance de l'histoire, en philosophie, en politique, et même en poésie.—COMTE, *Politique Positive*, iii. 1

arasındaki kesişmeyi fark etmiştir.⁸⁸ Bilim, çağın tarihsel düşünce yollarıyla doyurulması konusunda payına düşeni yapmış, tarihselcilik ve tarihsel zihniyete sahip olmak gibi kasvetli isimler tasarlanan bu etkiye maruz kalan her şeyi kendisine tâbi kılmıştır.

Hepimizde görülebilen birtakım düzeltilebilir zihni kusurlara dair de itibar zedeleyici olabilecek birkaç söz söylemek zorunda hissediyorum. İlki: Becerikli bir siya-

88. Tarihsel ya da karşılaştırmalı yöntem sadece hukuk, mitoloji, dil, antropoloji ve sosyoloji bilimlerinde devrim yapmadı, felsefe ve fen bilimi alanlarında dahi yol almaya çalıştı. Evrim teorisinin kendisi geniş kapsamlı sonuçlarıyla tarihsel yöntemin başarısından başka nedir?—PROTHERO, *Inaugural; National Review*, Aralık 1894, 461. Faydalı bilimin tüm dallarının gelişimini kolaylaştırmak için iki nokta özellikle gereklidir. İlki yükselişlerinin, gelişmelerinin ve şu andaki durumlarının tarihi anlatımıdır. Bu yardımlardan ilki olmadan, bilimin sınırlarını genişletme hususunda her bakımdan nitelikli bir kişi büyük götürüler altında diğerleri tarafından söndürülmüş ışıkları yakmak isteyerek, sürekli olarak işini kaybetme riskini taşıyarak ve kendisini tahmin edilmiş durumda bularak çalışır.—PRIESTLEY, *History of Vision*, 1772, i., Önsöz. i. Cuvier se proposait de montrer l'enchainement scientifique des découvertes, leurs relations avec les grands évènements historiques, et leur influence sur les progrès et le développement de la civilisation.—DARESTE, *Biographie Générale*, xii. 685. Dans ses éloquentes leçons, l'histoire des sciences est devenue l'histoire même de l'esprit humain; car, remontant aux causes de leurs progrès et de leurs erreurs, c'est toujours dans les bonnes ou mauvaises routes suivies par l'esprit humain, qu'il trouve ces causes.—FLOURENS, *Éloge de Cuvier*, xxxi. Wie keine fortlaufende Entwicklungsreihe von nur Einem Punkte aus vollkommen aufzufassen ist, so wird auch keine lebendige Wissenschaft nur aus der Gegenwart begriffen werden können. — Deswegen ist aber eine solche Darstellung doch noch nicht der gesamten Wissenschaft adäquat, und sie birgt, wenn sie damit verwechselt wird, starke Gefahren der Einseitigkeit, des Dogmatismus und damit der Stagnation in sich. Diesen Gefahren kann wirksam nur begegnet werden durch die verständige Betrachtung der Geschichte der Wissenschaften, welche diese selbst in stetem Flusse zeigt und die Tendenz ihres Fortschreitens in offener und sicherer Weise klarlegt.—ROSENBERGER, *Geschichte der Physik*, iii. vi. Die Continuität in der Ausbildung aller Auffassungen tritt um so deutlicher hervor, je vollständiger man sich damit wie sie zu verschiedenen Zeiten waren, vertraut macht.—KOPP, *Entwicklung der Chemie*, 814.

setçi için ölümcül, yüzünü geriye dönmüş bir siyasetçi olan bir tarih öğrencisi için harabe olabilecek, olayların sırası ve gerçek önemleri hakkında enerjik bir idrake sahip olma isteği.⁸⁹ Bu istek, genellikle yaptığımız gibi, anlamsız ve fikir vermeyen yüzeyden başka bir şey görmeden çalışmayla işliyor. Sonra, yok sayma ve kesin olarak bilinenlerin giderek unutulması gibi tuhaf bir eğilime sahibiz. Bir ya da iki örnek aklımdan geçenleri açıklığa kavuşturacaktır. En popüler İngiliz yazar, Muhafazakâr Partiye Tory unvanının verilmesinin nasıl gerçekleştiğini anlatıyor. Bu unvan, o zamanlarda İrlanda Hükümetinin başlarına ödül koyduğu insanlar için kullanılmasından ötürü aşağılayıcı bir sıfattı. Öyle ki, sürecin doğruluğundan fazlasıyla emin olsam bile, en azından biraz olsun tutumlarımıza sakince dikkat çekebilirim. Bir gün Titus Oates kendisine inanmayı reddeden adamlara karşı sinirlerine hâkim olamamış, ağır bir beddua ararken onlara “Toryler” diye seslenmeye başlamıştı.⁹⁰ Geriye bu isim kaldı; fakat Defoe tarafından

89. Die Geschichte und die Politik sind Ein und derselbe Janus mit dem Doppelgesicht, das in der Geschichte in die Vergangenheit, in der Politik in die Zukunft hinschaut.—GÜGLER, *Leben*, ii. 59.

90. Londonderry kırsalında iki adamın öldürülüşünü anlatan iki gazetenin etrafı çevrilmişti; eğer adamların Torylerden oldukları ispatlanırsa ölmüş olmaları çok iyi.—Bence onları öldürenleri sadece affetmek değil aynı zamanda kendilerinin ve diğerlerinin cesareti için onlara bir ödül vermek de gerekir.—ESSEX, *Letters*, 10, 10 Ocak 1675. Bunun yazarı şans eseri burada. Şehirde bazı dürüst insanlarla şahitlerin kanıtlarının yok edilmesi girişiminin keşfi üzerine bir toplantı yapıldı.—Bedloe, Dr. Oates ve bahsi geçen Bedloe’yi gizlice öldürmek üzere bazı Torylerin bu tarafa geçişine ilişkin İrlanda’dan gelen mektupları olduğunu söyledi. Öfkesi çok sert olan doktor bundan sonra herhangi bir kişinin komplo ya da şahitler aleyhinde konuştuğunu duymadı, ancak kendisinin bu Torylerden biri olduğunu düşündü ve en sonunda

onaylandığı üzere, kelimenin kökeni sanki taraflardan biri vaftiz babalarından utanıyormuş, diğeri de onun davası ve karakteriyle tanımlanmayı önemsemiyormuş gibi, toplumsal hafızadan çıkmıştır. Eminim hepiniz Trafalgar haberinin hikâyesini ve haberin gelmesinden iki gün sonra coşkulu bir kalabalık tarafından sürüklenen Bay Pitt'in şehirde akşam yemeği yemeye gittiğini biliyorsunuzdur. Ülkeyi kurtaran bakanın sağlığına kadeh kaldırmalarından sonra, bakan övgüleri reddetti. "İngiltere," dedi, "kendi enerjisiyle kendini kurtardı; umuyorum ki kendi enerjisiyle kendini kurtardıktan sonra, Avrupa'yı da kendi örneğiyle kurtaracaktır." Bu umudun gerçekleştiği 1814 yılında büyük hatibin yaptığı son konuşması hatırlanır ve tüm cümlesinin Latince dört kelimeye sıkıştırılmış hâlinin bulunduğu bir madalya yere düşer: *Seipsam virtute, Europam exemplo*.⁹¹

Kamusal alandaki bu son görünüşü esnasında, Bay Pitt Fransızların Almanya'daki ezici başarısını ve Ulm'de Avusturya'nın teslim oluşunu da duymuştur. Arkadaşları kara savaşının faydasız olduğunu; Kıtayı fatihe bırakıp terk etme zamanının geldiği ve çarenin yeni bir deniz imparatorluğunda olduğu sonucuna varır. Oysa Pitt onlarla aynı fikirde değildir. Napolèon'un her ulusal direnişe rastladığında bir engelle karşılaşacağını söyler. İspanya'nın bunun için uygun olduğunu ve İngiltere'nin sonrasında

Tory kelimesi yaygınlaşana kadar söylemde kendisine karşı çıkan neredeyse herkesi Tory olarak adlandırdı. —DEFOE, *Edinburgh Review*, I. 403.

91. Kendi için güç, Avrupa için örnek —çn.

müdahil olacağını dile getirir.⁹² Hindistan'dan yeni dönen General Wellesley de oradadır. On yıl sonra, Pitt'in son günlerinde berrak bir ileri görüşlülükle bahsettiği şeyleri başardığında, benim hemen hemen hiç tereddüt etmeden en şaşkınlık verici ve bilgece kehanet olarak nitelediğim şeyi –ki siyasi tarihte böyle şeyler nadir değildir– Paris'ten nakletmektedir.

Bir daha asla fikirlerimi böylesi bir dinleyici topluluğa anlatmanın keyfini çıkarma fırsatım olmayacak. Böyle seçkin bir etkinlikte, bir akademisyen ihmal edilmiş herhangi bir hakikati ya da seçilmiş alıntılar, son bir işaret, belki de bir hedef olarak kullanabileceği herhangi bir esaslı önermeyi bilip bilmediğini kendi kendisine sorma hissine kapılabilir. Ben bu okulun tescilli özelliği olmuş parlak ilkelere düşünmüyorum, yani okuduğun kadar yazarak da öğren; en iyi kitapla tatmin olma; diğerlerinin itiraz eden bilgi parçalarını ara; bir favorin olmasın; kişilerle olayları ayırt; büyük isimlerin prestijine karşı hazırlıklı ol;⁹³ yargılarının kendine ait olduğunu gör; anlaşılmazlıktan dolayı sinme;

92. La España será el primer pueblo en donde se encenderá esta guerra patriótica que solo puede libertar á Europa.—Hemos oído esto en Inglaterra á varios de los que estaban allí presentes. Muchas veces ha oído lo mismo al duque de Wellington el general Don Miguel de Alava, y dicho duque refirió el suceso en una comida diplomática que dió en París el duque de Richelieu en 1816.—TORENO, *Historia del Levantamiento de España*, 1838, i. 508.

93. Nunquam propter auctoritatem illorum, quamvis magni sint nominis (supponimus scilicet semper nos cum eo agere qui scientiam historicam vult consequi), sententias quas secuti sunt ipse tamquam certas admittet, sed solummodo ob vim testimoniorum et argumentorum quibus eas confirmarunt.—DE SMEDT, *Introductio ad historiam critice tractandam*, 1866, i. 5.

sınamadan hiçbir şeye güvenme; fikirlere karşı eylemlerden daha sert ol;⁹⁴ kötü meselenin kuvveti ile iyinin zayıflığını gözden kaçırma;⁹⁵ asla bir putun ufalanıp dağılmasına veya bir iskeletin ifşasına şaşırma; yeteneği en iyi, karakteri en kötü hâlden yargıla; ahlaksızlıktan çok, güçten daha çok şüphe et⁹⁶ ve dönemlerden ziyade sorunları araştır; örneğin Luther'in çıkarımını, Bacon'ın bilimsel etkisini, Adam Smith'in seleflerini, Rousseau'nun ortaçağdan kalma ustalarını, Burke'ün tutarlılığını, ilk Whig'in kimliğini. Sanıyorum ki bunların çoğu tartışılmaz ve bunları çoğaltmaya da gerek yok. Ahlaki değerleri asla aşağılamamanızı ya da doğruluk seviyenizi indirmemenizi, ve fakat diğerlerini de "Kendi hayatını yaşa" diyen vecizeyle denemenizi, hiç kim-

94. Hundert schwere Verbrechen wiegen nicht so schwer in der Schale der Unsittlichkeit, als ein unsittliches Princip.—*Hallische Jahrbücher*, 1839, 308. Il faut flétrir les crimes; mais il faut aussi, et surtout, flétrir les doctrines et les systèmes qui tendent à les justifier. — MORTIMER TERNAUX, *Histoire de la Terreur*.

95. Kişilerin en iyileri ile davaların en iyilerinde iyi ve kötünün nasıl birbirine karıştığını görürüz. En sevdiklerimizin yanlış yaptıklarını ve itici kişilerin sıklıkla doğru söylediklerini sabırla görmeyi öğreniriz. En gözde davamıza saldıran kişileri meşrulaştırırken, davamızı neredeyse onlarla aynı derecede kötüleyen maharetsiz savunucular olduğu bilgisine sabırla katlanmayı öğreniriz.—STUBBS, *Seventeen Lectures*, 97.

96. Caeteris paribus, on trouvera tousjours que ceux qui ont plus de puissance sont sujets à pécher davantage; et il n'y a point de théorème de géométrie qui soit plus assuré que cette proposition.—LEIBNIZ, 1688. *ed. Rommel*, ii. 197. Il y a toujours eu de la malignité dans la grandeur, et de l'opposition à l'esprit de l'Évangile; mais maintenant il y en a plus que jamais, et il semble que comme le monde va à sa fin, celui qui est dans l'élévation fait tous ses efforts pour dominer avec plus de tyrannie, et pour étouffer les maximes du Christianisme et le règne de Jésus-Christ, voiant qu'il s'approche.—GODEAU, *Lettres*, 423, 27 Mart 1667. Aslında tüm güçte ele geçirilemez bir eğilim vardır. Onun zihni yalnız bilgiyle hareket ederek ve bilginin aracılığıyla gücü uygulayanlar tarafından yaralanabilir.—WORDSWORTH, 22 Haziran 1817; *Letters of Lake Poets*, 369.

seyi incitmemenizi ve tarihin yanlışın üzerine yıkma gücünün ebedi cezasından kaçmaya sebep olmamanızı tembihlediğimde, yaygın görüşlerin ağırlığı karşımda duruyor.⁹⁷ Suçluluğun azaltılması ve cezanın hafifletilmesi için mazeret daima bulunur. Her adımda özüre giden, mazur gösteren, doğru ve yanlış karıştıran ve adil kişiyi ahlaksız bir kişi seviyesine indirgeyen savlarla karşılaşırız. Bizi engellemek ve bize karşı koymak için komplo kuranlar, öncelikle tarihin geldiği bu hâli meydana getirenlerdir. Sadece beceriksiz bir Muhafazakâr bugünü geçmişin fikirleriyle yargılar ve sadece beceriksiz bir Liberal geçmişini bugünün fikirleriyle yargılar ilkesini ileri sürmüşlerdir.⁹⁸

Bu okulun [Cambridge'in Tarih bölümünün] vazifesi, on sekizinci yüzyıldan çıkan bir toplum için uzak zamanları, özellikle ortaçağı ve sonra hepsinden daha uzak olan zamanları anlaşılır ve makûl hâle getirmektir. Bu yolda daha önceleri bazı büyük zorluklar vardı. Hepsinin arasında Haçlı Seferlerinin ilk hararetinde Efkaristiya sonrasında Haçlı alan kişilerin istekle günü Yahudilerin yok edilişlerine

97. I cieli han messo sulla terra due giudici delle umane azioni, la coscienza e la storia.—COLLETTA. Wenn gerade die edelsten Männer um des Nachruhmes willen gearbeitet haben, so soll die Geschichte ihre Belohnung sein, sie auch die Strafe für die Schlechten.—LASAULX, *Philosophie der Künste*, 211. Pour juger ce qui est bon et juste dans la vie actuelle ou passée, il faut posséder un criterium, qui ne soit pas tiré du passé ou du présent, mais de la nature humaine.—AHRENS, *Cours de Droit Naturel*, i. 67.

98. L'homme de notre temps! La conscience moderne! Voilà encore de ces termes qui nous ramènent la prétendue philosophie de l'histoire et la doctrine du progrès, quand il s'agit de la justice, c'est-à-dire de la conscience pure et de l'homme rationnel, que d'autres siècles encore que le nôtre ont connu.—RENOUVIER, *Crit. Phil.* 1873, ii. 55.

adadıkları an da bulunuyordu. Onları sabit ölçütlerle yargılamak, günahkâr fanatikler ya da öfkeli ikiyüzlüler olarak adlandırmak Voltaire'e karşılıksız bir zafer kazandırmak olurdu. Eylemi savunamadığınızda niyeti övmek politika-nın bir kuralı hâline gelmiştir.

Ortak bir kanunumuz olmadığından ahlaki düşün-celerimiz her zaman akışkandır. Zamanları, insanların or-taya çıktığı sınıfları, onları çevreleyen etkileri, okullarında-ki akademisyenleri, kürsülerindeki vaizlerini, anlaşılması zor şekilde itaat ettikleri akımı ve bunun gibi şeyleri dikkate almanız gerekir. Ta ki sorumluluk sayılarla birleştirilene ve infaz için hiçbir zanlı kalmayana dek.⁹⁹ Bir katil eğer yerel

99. Il faut pardonner aux grands hommes le marchepied de leur grandeur.—COU-SIN, J. SIMON, *Nos Hommes d'État*, 1887, 55. L'esprit du XVIIIe siècle n'a pas besoin d'apologie: l'apologie d'un siècle est dans son existence.—COUSIN, *Fragments*, iii. 1826. Suspendus aux lèvres éloquentes de M. Cousin, nous l'entendîmes s'écrier que la meilleure cause l'emportait toujours, que c'était la loi de l'histoire, le rythme immuable du progrès.—GASPARIN, *La Liberté Morale*, ii. 63. Cousin verurtheilen heisst darum nichts Anderes als jenen Geist historischer Betrachtung verdammen, durch welchen das 19. Jahrhundert die revolutionäre Kritik des 18. Jahrhunderts ergänzt, durch welchen insbesondere Deutschland die geistigen Wohlthaten vergolten hat, welche es im Zeitalter der Aufklärung von seinen westlichen Nachbarn empfan-gen.—IODL, *Gesch. der Ethik*, ii. 295. Der Gang der Weltgeschichte steht ausserhalb der Tugend, des Lasters, und der Gerechtigkeit. — HEGEL, *Werke*, viii. 425. Die Ver-mischung des Zufälligen im Individuum mit dem an ihm Historischen führt zu un-zähligen falschen Ansichten und Urtheilen. Hierzu gehört namentlich alles Absprec-chen über die moralische Tüchtigkeit der Individuen, und die Verwunderung, welche bis zur Verzweiflung an göttlicher Gerechtigkeit sich steigert, dass historisch grosse Individuen moralisch nichtswürdig erscheinen können. Die moralische Tüchtigkeit besteht in der Unterordnung alles dessen, was zufällig am Einzelnen unter das an ihm dem Allgemeinen Angehörige.—MARBACH, *Geschichte der Griechischen Philo-sophie*, 7. Das Sittliche der Neuseeländer, der Mexikaner ist vielmehr ebenso sittlich, wie das der Griechen, der Römer; und das Sittliche der Christen des Mittelalters ist ebenso sittlich, wie das der Gegenwart.—KIRCHMANN, *Grundbegriffe des Rechts*,

geleneklerini sürdürüyor, komşuları tarafından tasvip ediliyor, resmi yöneticilerce cesaretlendiriliyor ya da adil bir otoriteyle teşvik ediliyorsa, eğer devletin amacı için veya dine duyduğu saf sevgi yüzünden böyle davranmışsa ya da kendini Yasanın suç ortaklığının arkasına saklamışsa suçlu sayılmayacaktır. Ahlakın bunalımı böyle noktalarda göze batıyordu, ancak acı veren bir rahatlıkla kutsal olmayan yaşamların gizine kafa yormamızı sağlayanlar dürtüler böyle şeylerdi. Nihayetinde, zaman ve mekânla fazlasıyla değişikliğine uğrayan kanun amaca göre çeşitlenecektir. Af, istisna yapmamıza, ağırlık ve ölçüleri kurcalamamıza, arkadaşlara ve düşmanlara eşit olmayan bir adalet dağıtmamıza olanak tanıyacak bir hünerdir.

Bu Cato'nun tanrılara atfettiği felsefeyle ilişkilidir. Takdiriilahiyi olayla meşrulaştıran, hiçbir şeye dayanmayan, dolayısıyla takdire şayan bir teoriye sahibiz. Buna göre kötü bir amaçta zafer yoktur; zaman aşımı olsun, yasal süre¹⁰⁰ olsun, ne varsa doğru ve makûldür. Tanrı, Kendi iradesini Kendi lütfu kadarıyla belirttiğinden, bizler ilahi

194. Die Geschichtswissenschaft als solche kennt nur ein zeitliches und mithin auch nur ein relatives Maass der Dinge. Alle Werthbeurtheilung der Geschichte kann daher nur relativ und aus zeitlichen Momenten fliessen, und wer sich nicht selbst täuschen und den Dingen nicht Gewalt anthun will, muss ein für allemal in dieser Wissenschaft auf absolute Werthe verzichten.—LORENZ, *Schlosser*, 80. Her insan sadece inancına göre yargılanabilir. İyi niyetli, dindar bir genç tarafından yapılmış bu iş zamanın güzel bir işaretidir.—DE WETTE'den SAND'ın annesine; CHEYNE, *Founders of Criticism*, 44. Her dönemin insanları kendi dönem ve ülkelerinin idealleriyle yargılanmalıdır, bizim ideallerimizle değil.—LECKY, *Value of History*, 50.

100. La durée ici—bas, c'est le droit, c'est la sanction de Dieu.—GUIRAUD, *Philosophie Catholique de l'Histoire*.

buyruğa, geçmişin onaylanmış resminin ardından geleceği şekillendirmek için yaşayarak boyun eğeriz.¹⁰¹

Daha az emin olarak ileri sürülen başka bir teori, Tarihi kaçınılacak hataların ve izlenecek örneklerin gösterildiği bir insanlık rehberi olarak görür. Başarıdaki yanlışlamlardan şüphe eder. Neyin doğru olduğuna dair nihai zafer kazanma umuduna rağmen, kendi cazibesıyla değilse bile, hatanın kademeli tükenişiyle, ahlaken neyin doğru olduğuna tekabül eden hiçbir sözü kabul etmez. Tarihi geçmişi azizlik mertebesine yükseltmenin cehalet ya da inkârdan daha tehlikeli olduğuna inanır. Çünkü bu, günahın hükmünü sürdürür ve yanlışın egemenliğini kabul eder; çağdaş seli bir yaşam süresi boyunca dizginleyen, tek başına nasıl ayağa kalkıp, gerektiğinde de düşmesini bilmeyi gerçek büyüklüğün bir parçası olarak görür.¹⁰²

101. Ceux qui ne sont pas contents de l'ordre des choses ne s'auraient se vanter d'aimer Dieu comme il faut.—Il faut toujours estre content de l'ordre du passé, parce qu'il est conforme à la volonté de Dieu absolue, qu'on connoît par l'évènement. Il faut tâcher de rendre l'avenir, autant qu'il dépend de nous, conforme à la volonté de Dieu présomptive.—LEIBNIZ, *Werke*, ed. Gerhardt, ii. 136. Ich habe damals bekannt und bekenne jetzt, dass die politische Wahrheit aus denselben Quellen zu schöpfen ist, wie alle anderen, aus dem göttlichen Willen und dessen Kundgebung in der Geschichte des Menschengeschlechts.—RADOWITZ, *Neue Gespräche*, 65.

102. Kişi, döneminin koşullarıyla en iyi şekilde mücadele ettiğinde büyük bir kişi olur.—FROUDE, *Short Studies*, i. 388. La persuasion que l'homme est avant tout une personne morale et libre, et qu'ayant conçu seul, dans sa conscience et devant Dieu, la règle de sa conduite, il doit s'employer tout entier à l'appliquer en lui, hors de lui, absolument, obstinément, inflexiblement, par une résistance perpétuelle opposée aux autres; et par une contrainte perpétuelle exercée sur soi, voilà la grande idée anglaise.—TAINE; SOREL, *Discours de Réception*, 24. In jeder Zeit des Christenthums hat es einzelne Männer gegeben, die über ihrer Zeit standen und von ihren Gegensätzen nicht berührt wurden.—BACHMANN, *Hengstenberg*, i. 160. Eorum enim qui de iisdem rebus mecum aliquid ediderunt, aut solus insanio ego, aut solus

Ranke yalın bir şekilde III. Wilhelm'in bir Katolik grubun kökünün kazınması emrini verdiğini nakleder ve savunucularının tereddütlü bahanelerini araştırır. Ancak uluslararası kurtarıcının ölümü ve karakterine geldiğinde Glencoe unutulur, cinayet töhmeti fark edilmeye değmez bir şeymiş gibi düşer.¹⁰³ İsviçre'nin bilindik yüzlerinden Johannes Mueller, Britanya Anayasasının, bir kişinin, belki de Halifax'ın aklına geldiğini yazar. Bu dümdüz söz, "Bilinmeyen zamanlardan beri çağların gizem dolu akışı, insanın fetihçi zekâsıyla asla kirletilmemiştir" tutumunun sadık ve uygun bir göstergesi olarak kalın kafalı müdafii-

non insanio; tertium enim non est, nisi (quod dicet forte aliquis) insaniamus omnes.—HOBBS, DE MORGAN tarafından alıntılı, 3 Haziran 1858: *Life of Sir W. R. Hamilton*, iii. 552.

103. Şimdi iyi niteliklerin ve bireyi tüm çağdaşlarının takdir ve sevgisinin bir nesnesi olarak yetiştiren ve takip eden kuşaklarca kamusal ve kişisel erdem bir örneği olarak görülecek iyi davranıştaki sağlam sebatın nadir bir bileşimini sergilemek zorundayım.— Bu durumda kanıtlar gösteriyor ki, o sadece en bayağı bölüğün etkisi altında değildir, adaletin en yalın kurallarını da çiğnemiştir ve gerçekten de iki masum kadının katili odur.—Hale'nin sebepleri en takdire şayan olanlardı.—CAMPBELL, *Lives of the Chief Justices*, i. 512, 561, 566. İçindeki en ciddi ve en bilgili kişilerle birlikte bütün uygar dünyayı kandıran yanılgıyı ilk önce New England kolonicilerinin fark etmiş olmaları beklenemezdi. New England'daki insanlar on yedinci yüzyılın sonunda dünyanın en bilge insanları neye inanıyorduyorsa ona inanıyordu.—PALFREY, *New England*, iv. 127, 129 (bir yandan da büyücülük hakkında konuşurken). Il est donc bien étrange que sa sévérité tardive s'exerce aujourd'hui sur un homme auquel elle n'a d'autre reproche à faire que d'avoir trop bien servi l'état par des mesures politiques, injustes peut-être, violentes, mais qui, en aucune manière, n'avaient l'intérêt personnel du coupable pour objet.—M. Hastings peut sans doute paraître répréhensible aux yeux des étrangers, des particuliers même, mais il est assez extraordinaire qu'une nation usurpatrice d'une partie de l'Indostan veuille mêler les règles de la morale à celles d'une administration forcée, injuste et violente par essence, et à laquelle il faudrait renoncer à jamais pour être conséquent.—MALLET DU PAN, *Mémoires*, ed. Sayous, i. 102.

lerce kabul edilmeyebilir.¹⁰⁴ Fakat görüldüğünden daha az gülünçtür. Harrington ve Bolingbroke arasında kitapçık çıkarıp dağıtan kalabalığın içinde, siyasi kitapçık yazarların en özgün olanı Lord Halifax'tı. İhraç mücadelesi esnasında bir kısıtlamalar planı tasarladı. Böylelikle, şeklen değilse bile öz olarak monarşinin sonraki Hannover devirlerindeki yerini önceden göstermiş oldu. Halifax, tasarıya inanmamasına rağmen,¹⁰⁵ çoğunluğun hoşnut edilmesi için masum mağdurların kurban edilmesinde ısrar etti. Sir William Temple bu konuda şöyle yazar: “Sadece bir noktada anlaşılmadık. Tamamıyla adaletsiz bulduğum, bazı rahiplerin, Avam Kamarasının arzu ettiği gibi sadece rahip olma suçlamasıyla adalete bırakılması noktasına. Bu husus hakkında Lord Halifax ve ben Lord Sunderland'ın malikanesinde hararetli bir tartışmaya tutuştuk. Bana, halkın memnuniyeti için gerekli olan hususları kabul etmezsem, herkese benim Papacı bir Katolik bağnazı olduğumu anlatacağını söyledi. Doğru ya da yanlış, komplo-nun genel olarak inanılan noktalarında doğruymuşçasına ele alınmasını onaylamasının üzerine bunu söyledi.” Bu suçlayıcı paragrafa rağmen, Halifax'ı döneminin tüm dev-

104. On parle volontiers de la stabilité de la constitution anglaise. La vérité est que cette constitution est toujours en mouvement et en oscillation et qu'elle se prête merveilleusement au jeu de ses différentes parties. Sa solidité vient de sa souplesse; elle plie et ne rompt pas.—BOUTMY, *Nouvelle Revue*, 1878, 49.

105. Bu, daha iyi zamanların katı ahlakiliğini takip eden bir kişi için uygun bir çağ değil. Yine de insanlık henüz o kadar alçalmadı. Fakat daima sağlam bir temele oturmadığında kamunun sesiyle beraber birliğe katılmayı küçümseyecek az sayıda insan bulunabilir.—*Savile Correspondence*, 173.

let adamlarına yeğleyen Macaulay onu merhameti nede- niyle över: “Aşırılıklardan hoşlanmaması ve doğal görü- nen bağışlayıcı ve şefkatli mizacı, onu zamanının en kötü suçlarına iştirak etmekten korumuştur.”

Eğer şüphe duyduğumuzda, sıklıkla hata yapmak da icap edecekse, bazen müsamahadan ziyade katı bir tavırla büyük riskler üstlenmek daha doğru olabilir. Böylelikle en azından ilkesizleşmekten dolayı zarara sebebiyet vermemiş oluruz. Bayle’in dediği gibi, tarafsız bir eylemin gizli gerek- çelerinin iyiden ziyade kötü olma ihtimali daha fazladır.¹⁰⁶ Bu cesaret kırıcı sonuç ilahiyata bağlı değildir. James Mozlet di- ğer kanattaki kuşkucuları Traktaryan¹⁰⁷ Oxford’un tüm ağır silahlarıyla destekler. “Bir Hıristiyan,” der, “inancıyla şerden şüphe etmeye mecburdur ve kendini salıveremez... Diğerleri- nin görmediği yerlerde o onu görür; içgüdüğü aziz bir biçim- de güçlenmiştir; gözü doğaüstü bir şekilde keskindir; ruhani bir kavrayışa ve fark etmeye alışmış duyulara sahiptir... İlk günah öğretisini kabul eder; bu öğretiyi onu ister istemez gö- rünür vaziyet karşısında tetikte olmaya iter; tereddüt altında

106. Cette proposition: L’homme est incomparablement plus porté au mal qu’au bien, et il se fait dans le monde incomparablement plus de mauvaises actions que de bonnes—est aussi certaine qu’aucun principe de métaphysique. Il est donc incomparablement plus probable qu’une action faite par un homme, est mauvaise, qu’il n’est probable qu’elle soit bonne. Il est incomparablement plus probable que ces secrets ressorts qui l’ont produite sont corrompus, qu’il n’est probable qu’ils soient honnêtes. Je vous avertis que je parle d’une action qui n’est point mauvaise extérieurement.—BAYLE, *Œuvres*, ii. 248.

107. Tractarianism, Oxford Hareketi kurucularının *Tracts for the Times* başlığı altında 1833-1841 yılları arasında 90 kitapçık halinde Oxford, İngiltere’de yayınladıkları, dini görüş ve ilkelerini yansıttıkları bir felsefe –çn.

algılarını açık tutar ve onu herhangi bir yeri gayet iyi bildiği yerlerdenmiş gibi tanımaya hazır kılar.¹⁰⁸ Madame de Staël'in meşhur bir sözü vardır; gerçekten anladığımız her şeyi affederiz. Bu çelişki, onu takip eden Broglie Dükü tarafından sağduyulu bir şekilde yalınlaştırılmıştır: “Çok fazla açıklama yapmaktan sakının, yoksa bu durum çok fazla bahane bulmayla neticelenebilir.”¹⁰⁹ “Tarih,” der Froude, “doğru ve yanlışın hakikaten temel ayrım noktaları olduklarını öğretir. Görüşler başkalaşır, tutumlar değişir, inançlar artar ve azalır ama ahlaki yasa ebediyetin tabletleri üzerine yazılmıştır.”¹¹⁰

108. Bir Hristiyan inancı dolayısıyla şerden şüphe etmek zorundadır ve bundan vazgeçemez.—Onun dini, şeri daha önce hiç olmamış bir şekilde ışığa tutmuştur. Derinliğini, kurnazlığını, aynı anda her yerde bulunabilmesini göstermiş; bir taraftan merhametle dolu, diğer taraftan dünyanın gerçek durumunun korkunç bir tablosunu gözler önüne sermiştir. Hristiyanlığın esasları, kötülük algısını zihne sabitler; kötülüğe gelince bir Hristiyan aydınlanmıştır, sertleştirilmiştir, keskinleştirilmiştir. Diğerlerinin görmediği yerlerde onu görür.—MOZLEY, *Essays*, i. 308. Tüm hicivciler, tabii ki Hristiyan öğretisi doğrultusunda çalışanlar, ilk günah öğretisine verdikleri destekle bir çeşit ahlaksızlık ve kötülüğü toplumun bir yasası hâline getiriyor.—MOZLEY, *Letters*, 333. Les critiques, même malveillants, sont plus près de la vérité dernière que les admirateurs.—NISARD, *Lit. fr.*, Sonuç bölümü. Les hommes supérieurs doivent nécessairement passer pour méchants. Où les autres ne voient ni un défaut, ni un ridicule, ni un vice, leur implacable œil l'aperçoit.—BARBEY D'AUREVILLY, *Figaro*, 31 Mart 1888.

109. Prenons garde de ne pas trop expliquer, pour ne pas fournir des arguments à ceux qui veulent tout excuser.—BROGLIE, *Réception de Sorel*, 46.

110. Ebedi hakikatler ve tabiatın kanunu, şans eseri düşünce ya da dileklerimizden bağımsız olarak matematik gibi sabit bir şekilde insan doğasında ve dünyada varadılıştan bulunurlar. Yer çekiminden daha az hafife alınacak şeyler değildir.—FROUDE, *Inaugural Lecture at St. Andrews*, 1869, 41. İnsanlar çıkarlarla ne yapmalıdır? Bir doğru yol ve bir yanlış yol vardır. Düşünmemiz gerekenin hepsi budur.—CARLYLE'dan FROUDE'ye, *Longman's Magazine*, Aralık 1892, 151. Tarihe gelince; dolaylı fakat çok etkili ahlaki öğretimle doludur. Bolingbroke'nin dediği gibi, sadece “örneklerle felsefe öğretimi” değildir, örneklerle ahlaklılık öğretimidir.—Temelde öğrencinin geniş düşünceleri en iyi şekilde idrak etmelerine yardım eden bir çalışmadır.—Tarih'in

Eğer Foude'nin öğretisine direnç gösterebileceğimiz anlar varsa bile, Bay Goldwin Smith'le desteklendiğinde neredeyse hiç şansımız kalmaz: "Sağlam bir tarihsel ahlak, şer dolu zamanlarda sıkı tedbirleri uygun görür; en kötü zamanlarda bile bencilce ihtirası, ihaneti, cinayeti, yalancı şahitliği asla onaylamaz. Zaten zamanları şer dolu kılan da bunlardır.— En başından beri, adalet adaletti; merhamet merhamet, onur onur, iyi niyet iyi niyet, doğru sözlülük doğru sözlülüktü." Sir Thomas Browne'nin söylediği "ahlakilik değişebilen bir şey değildir"¹¹¹ öğretisi, kendi görüşlerine sadık kaldığında âlimlerimizin en bilgesi olan Burke tarafından şöyle ifade edilir: "İlkelerim, benim, tıpkı günlük hayatta olduğu gibi, tarihteki insanlar ve eylemler hakkındaki kanaatimi şekillendirmemi sağlar. İlkelerim günümüzdeki ya da geçmişteki olaylar ve kişilerden ötürü şekillenmez. Tarih ilkelerin değil, ihtiyatlılığın ilmidir. Gerçek politikanın ilkeleri, ahlakiliğin genişlettikleridir. Daha başka türlü bir yorumu ne şimdi ne de bir başka zaman, asla kabul etmeyeceğim."¹¹²

ahlaki öğretime fazla değer biçmek imkânsızdır.—FITCH, *Lectures on Teaching*, 432. Türümüzün geçmiş tarihine istinaden yargıarsak, yüz vakanın doksan dokuzunda savaş bir ahmaklık ve suçtur.—Böyle olduğu yerde, tüm ahmaklıkların en üzücüsü ve en vahşisidir; tüm suçların en iğrencidir.—GREG, *Essays on Political and Social Science*, 1853, i. 562. La volonté de tout un peuple ne peut rendre juste ce qui est injuste: les représentants d'une nation n'ont pas le droit de faire ce que la nation n'a pas le droit de faire elle-même.—B. CONSTANT, *Principes de Politique*, i. 15.

111. Ahlakiliğin bozulabilir olduğunu düşünmeyin. Bir çağın ahlaksızlıkları bir başkasının da ahlaksızlıkları değildir ya da doğru aklın ebedi mührü altındaki erdemler yoluyla pekâlâ ortadan kaldırılabirler.—SIR THOMAS BROWNE, *Works*, iv. 64.

112. Osons croire qu'il seroit plus à propos de mettre de côté ces traditions, ces usages, et ces coutumes souvent si imparfaites, si contradictoires, si incohérentes, ou de ne les consulter que pour saisir les inconvénients et les éviter; et qu'il faudroit chercher

Sonraki yüzyıllar hakkında bir kişinin düşünceleri ne olursa olsun, bu düşünceler özünde kişinin kendisinin olacağı gibidir. Tarih adı altında, onun felsefi, dini ve siyasi inanışına ilişkin değerlendirmelerini kapsar.¹¹³ Bunlar onun ne ölçüde büyük olduğunu gösterir ve karakterini simgelerler: Övgü nasıl tarihçilerin mahvoluşu ise, onun tercihleri de ona kendi hoşnutsuzluklarından daha fazla ihanet eder. Modern Tarih bize çok yakından dokunur. Yaşam ve ölüme dair çok derin bir meseledir yakın geçmiş. Öyle ki, bizler kendi yolumuzu onun aracılığıyla bulmak zorundayız ve kendi kavrayışımızı kendimize borçluyuz. Bilgi ve yetenek bakımından bizler için ulaşılmaz görünen önceki çağlardaki tarihçiler bizim ufkumuzu belirleyemez. Onlardan daha güçlü bir şekilde kişilerden bağımsız, tarafsız ve adil olma imkânına sahibiz. Gizli saklı değil, açık ve güvenilir kayıtlardan öğrenme, geçmişe ders çıkarma çabasıyla, geleceğe ise daha iyi şeylerin yaşanacağı umuduyla bakma kudretine de sahibiz. Bunu göz önünde bulundurduğumuzda, eğer Tarihteki standardımızı yüksek tutmazsak, bunu Kilise ya da Devletle ilgili konularda da sürdüremeyiz.

non—seulement les éléments d'une nouvelle législation, mais même ses derniers détails dans une étude approfondie de la morale.—LETROSNE, *Réflexions sur la Législation Criminelle*, 137. M. Renan appartient à cette famille d'esprits qui ne croient pas en réalité la raison, la conscience, le droit applicables à la direction des sociétés humaines, et qui demandent à l'histoire, à la tradition, non à la morale, les règles de la politique. Ces esprits sont atteints de la maladie du siècle, le scepticisme moral.—PILLON, *Critique Philosophique*, i. 49.

113. Modern Tarihin konusu diğer herşeydir. Kanımca en ilginç olan, insani durumlarla alakalı derin ilginin tüm sorularını içermesi kadar, ilahi olanları da içermesidir.—ARNOLD, *Modern History*, 311.

Bütün dünyada tanınmasına ve tarih alanındaki çalışmalarda sıkça anılmasına rağmen, ölümünün üzerinden geçen yaklaşık yüz yirmi yıl boyunca Lord Acton'ın (1834-1902) çalışmaları Türkçeye çevrilmemişti. VakıfBank Kültür Yayınları, liberal düşüncenin ve tarihçiliğin bu önemli isminin, 1895 yılında Cambridge Üniversitesi Tarih bölümünde açılış konferansı olarak verdiği dersi *Tarih Üzerine Bir Ders* adıyla Türkçeye kazandırıyor.

Modern tarihi, Kolomb, Luther, Machiavelli ve Erasmus gibi isimlere atıfla 16. yüzyıldan başlatan Lord Acton, yüzyıllara yayılan modernite deneyiminin tarihe ve tarihçilik meseleğine nasıl bir etkisinin olduğunu öğrencilerine anlatırken, genç tarihçi adaylarına birtakım önerilerde de bulunuyor.

Tarih Üzerine Bir Ders, Acton'ın düşünce dünyası üzerinde büyük etkisi olan Alman Tarihçilik Okuluyla Victoria Çağı İngiliz tarihçiliğinin yaklaşımlarını bir araya getiren, zengin ve güvenilir kaynak kullanımının önemini vurgulayan, veciz sözlerle okurun dikkatini daima canlı tutan, derinlik sahibi bir eser...